

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Dominyko-Antano Noreikos,

V kurso, Taikomosios jurisprudencijos

Studijų šakos studento

Magistro darbas

Karo padėties, sustiprintos apsaugos ir nepaprastojo meto režimai tarpukario Lietuvoje

Darbo vadovas: Prof. Dr. (HP), Jevgenij Machovenko

Recenzentė: Lekt. dr. Dovilė Valančienė

Vilnius
2018

TURINYS

ĮVADAS	2
1. PADĖTIS LIETUVOJE PO 1918 M. VASARIO 16 D.	5
1.1. 1918-1920 m.: Valstybės formavimosi laikotarpis	5
1.2. 1920-1926 m.: parlamentinės demokratijos laikotarpis	10
1.3. 1926-1938 m.: Autoritarinio valdymo laikotarpis.....	13
1.4. 1938 m. – 1940 m. Valstybės krizė ir nepriklausomybės praradimas.	15
2. IŠIMTINĖ PADĖTIS. IŠIMTINIŲ PADĖČIŲ REGLAMENTAVIMAS IR TEISINĖ ANALIZĖ	18
2.1. Išimtinės padėties samprata.....	18
2.2. Išimtinės padėties bruožai	19
2.3. Išimtinė padėtis teisės teorijos perspektyvoje	21
3. IŠIMTINĖS PADĖTYS TARPUKARIO LIETUVOJE.....	24
3.1. Karo padėties režimas tarpukario Lietuvoje.....	26
3.2. Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai.....	29
3.2.1. Administracinis karo padėties režimo aparatas.....	38
3.2.2. Teisminė karo padėties režimo struktūra.	43
3.3. Visuomeninės veiklos ribojimas karo padėties režimo metu	47
3.3.1. Spaudos cenzūra.....	47
3.3.2. Susirinkimų laisvės ribojimas	49
3.3.3. Draugijų laisvės ribojimas.....	52
3.4. Sustiprintos apsaugos padėtis.....	54
3.5. Nepaprastojo meto įstatymas	57
4. TARPUKARIO IR DABARTINĖS LIETUVOS YPATINGŲJŲ PADĖČIŲ TEISĖS AKTŲ Palyginimas.....	60
IŠVADOS	65
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	67
SANTRAUKA	76
SUMMARY	77

IVADAS

1918 metais Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, šalis ir jos gyventojai iškart susidūrė su aibe grėsmių, kilusių tiek šalies viduje, tiek atkeliaujančių iš priešiška nusiteikusių kaimyninių valstybių. Jauna, bet ypatingai patriotiškai nusiteikusi šalies valdžia pasiryžo stiprinti valstybingumą, telkti tautą ir ryžtingai priešintis agresoriams bei šalies viduje veikiančioms antivalstybinėms elementams. Šalyje nesant stabilios politinės sistemos, o tik besiformuojant jos pagrindams, buvo ypatingai svarbu apsaugoti besivystančią demokratiją nuo įvairiausių grėsmių. Vienas iš drastiškiausių metodų kovoti su grėsmėmis buvo šalyje įvedant nepaprastąsias padėtis – karo padėtį ar „sustiprintos apsaugos“. Valstybės raidos pradžioje šios priemonės atitiko tiek savo, tiek atliko užduotis, kurioms jos buvo sukurtos.

Deja, ilgainiui šalies valdžia nesugebėjo užtikrinti to demokratinio tęstinumo, kurio taip karštai siekė pačioje valstybės pradžios stadijoje. Nesutarimai tarp valdančiųjų Seimuose, politinės intrigos ir tam tikrų asmenų siekis valdžią laikyti savose rankose bei primesti savo asmeninę ideologiją visai šaliai pasiekė savo – 1926 m. gruodžio 17 d. demokratija šalyje, kartu su įvykdytu perversmu žlugo. Į valdžią atėjus autoritarinio režimo šalininkams, kartu buvo įtvirtintas ir specialiųjų teisinių priemonių ilgalaikis naudojimas – karo padėtis, įvedama kovoti su įvairiais pavojais bei grėsmėmis tapo valdžios priemone kovoti su pačia tauta, jos visuomene. Karo padėties režimas, bei po jos sekęs „sustiprintos apsaugos“ režimas tapo ciniška priemone pateisinti įvairius žmogaus teisių ribojimus, įrankiu kovoti su politine opozicija ir asmenimis, nepritariančiais autoritarinei valdžiai.

Šiame magistro baigiamajame darbe bus siekiama atskleisti, kaip skirtingais laikotarpiais buvo naudojamos ypatingomis teisinėmis priemonėmis – nepaprastosiomis padėtimis. Bus analizuojama, kaip įvairios įstatymų, reglamentuojančių išimtinės padėtis, nuostatos keitėsi bėgant metams ir keičiantis politinei situacijai šalyje. Bus parodoma, kaip iš specifinės priemonės kovoti su grėsmėmis ir pavojais, išimtinės padėtys tapo tikrų tikriausiais režimais ir neteisėtumo pateisinimo įrankiais, leidžiančiais valdžiai paminti savo paties Konstituciją bei teisinės valstybės principus.

Temos aktualumas. Įvairiose teisės istorijos mokslo monografijose ir moksliniuose darbuose yra plačiai analizuojama 1918-1940 m. Lietuvos Respublikos santvarka, politinė sąranga, plačiai analizuojamos tarpukario meto Lietuvos valstybės Konstitucijos. Tačiau jei kalbėtume apie milžinišką reikšmę turėjusias nepaprastąsias padėtis ir jas reglamentavusius įstatymus bei šių padėčių taikymo sukeltas pasekmes – turėtumėme likti nusivylę. Didelė dalis istorikų tekstų plačiai nušviečia tarpukario Lietuvos ypatingųjų padėčių taikymą, tačiau tik kaip savaimę suprantamą ir įvykusį faktą, o moksliniai tyrimai apsiriboja istorijos mokslui

tinkančiuose rėmuose. Tačiau požiūrio ir apžvalgos per teisės mokslo, per teisės istorijos mokslo prizmę vis dar stinga.

Negalima neįvertinti fakto, kad ypatingosios padėtys, vienokia ar kitokia forma, kaip matysime šiame darbe, buvo taikytos beveik visą tarpukario Lietuvos gyvavimo laiką. Tokia susiklosčiusi situacija darė įtaką visai Nepriklausomos Lietuvos valstybės raidai, tiek visuomeninei, tiek politinei. Negalime neįvertinti, kad išimtinės padėtys Lietuvoje paliko ryškų pėdsaką: palietė didelę dalį visuomeninio gyvenimo, veikė šalies politinę areną, pakeitė žmogaus teisių taikymo praktiką, suformavo unikalų administracinį aparatą. Dažniausiai laikinos ir specialios šalies saugumo priemonės, kurios taikomos tik išimtiniais atvejais tarpukario Lietuvoje tapo nusistovėjusia praktika ir kasdienybe. Tai tapo valstybės natūralia taikos meto būseną, kuri suaugo su šalies visuomene ir politine sistema. Tarpukario Lietuvos išimtinis teisinis režimas yra perspektyvus mokslinio tyrimo objektas, reikalaujantis išsamios analizės ir tarpdisciplininio požiūrio per istorijos, politikos ir teisės mokslo perspektyvą. Taip pat svarbu pažvelgti, kaip modernių laikų Lietuvos įstatymai reglamentuoja tas specialias teises sritis, kurios tarpukario Lietuvoje buvo šalies kasdienybė ir valdžios užtikrinimo bei jos išlaikymo įrankis. Svarbu atskleisti, kokią reikšmę turėjo ilgalaikis išimtinių teisinių priemonių taikymas visuomeniniuose gyventojų santykiuose ir kaip jis paveikė jų požiūrį į valdžią bei jos institucijas.

Darbo tikslas. Šio magistro baigiamojo darbo tikslas yra atskleisti, kad išimtinių padėčių teisinis reglamentavimas pakeitė savo pirminę paskirtį ir iš ypatingo įrankio kovoje su išorės ir vidaus agresoriais, tapo įrankiu kovoje su oponuojančia šalies visuomene. Parodyti, kaip teisinis įrankis tapo neteisėtos valdžios įsitvirtinimo užtikrinimo priemone bei aplinkybe, kodėl tarpukario Lietuva, žiūrint per šių laikų prizmę, netapo pilnaverte teisine valstybe.

Darbo uždaviniai. Šiame darbe numatyti šie uždaviniai: apžvelgti Lietuvos Respublikos istorinę raidą tarpukariu; atskleisti išimtinės padėties kaip teisės teorijos kategoriją; pristatyti ir išanalizuoti tarpukario Lietuvoje egzistavusius išimtinės padėties reglamentavusius įstatymus; sistemiškai pažvelgti į karo bei kitų padėčių įvedimu bei ilgalaikiu egzistavimu sukeltus padarinius visuomenėje bei teisėje; palyginti tuomečius ir dabartinius įstatymus, reglamentuojančius išimtinės padėtis.

Darbo objektas. Šio darbo tyrimo objektas yra tarpukario Lietuvos įstatymai, teisiškai reglamentavę nepaprastųjų padėčių režimus.

Tyrimo metodai. Tyrimo metu bus naudojami lingvistinis, sisteminis, teleologinis, istorinis, lyginamasis teisės aiškinimo metodai. Lingvistiniu metodu bus analizuojamas teisės aktų tekstas, bus ieškoma sąvokų apimties bei analizuojamos paskiros įstatymų nuostatos bei normos. Sisteminiu metodu bus tiriami karo padėties, sustiprintos apsaugos režimus

reglamentavę įstatymai, bei aiškinami pasitelkiant kitus to meto įstatymus, veikusius lygiagrečiai. Teleologiniu teisės aiškinimo metodu bus siekiama nustatyti teisės aktų leidėjo tikslą priimant teisės aktą istorinės raidos perspektyvoje. Istorinis metodas bus naudojamas tirti, kaip karo padėtis, nepaprastoji padėtis buvo reglamentuojama anksčiau, bei palyginti išimtinės padėties reguliavimo apimtis skirtingais laikais. Taip pat naudojamas ir teisės mokslui mažiau būdingas analitinis bei aprašomasis metodai, kurie yra reikalingi bei tradiciniai daugelyje panašaus pobūdžio darbų, kuriuose reikia apdoroti didelę įvairių šaltinių medžiagą, stengiantis nuosekliai ir įvairiapusiškai atskleisti išimtinės padėties kaip teisinio-socialinio-politinio reiškinių raidą aiškiai apibrėžtu laikotarpiu.

Darbo originalumas. Autoriaus nuomone, nėra išsamios mokslinės studijos, kuri būtų atlikta su tikslu įvairiapusiškai atskleisti karo ar kitų ypatingųjų padėčių teisinio režimo taikymo praktiką tarpukario Lietuvoje. Daugelio istorikų, politologų atlikti tyrimai apsiriboja ypatingųjų padėčių bendra apžvalga tik per tam tikros (pavyzdžiui, kariuomenės istorijos, Lietuvos valstybės raidos ar tarpukario politinės apžvalgos) temas prizmę. Laikyti rimčiausia atlikta mokslinė ypatingųjų padėčių analize galime istoriko Modesto Kuodžio disertaciją, skirtą karo padėčiai Lietuvoje 1918-1940 m., tačiau nėra skiriama dėmesio per teisės mokslo perspektyvą ir yra apimanti ypatingųjų padėčių istorinę analizę visuomeniniu aspektu. Taip pat neanalizuojamas įstatymų turinys per teisės teorijos ar teisinės valstybės principo perspektyvą. Taip pat verta atkreipti dėmesį į Vilniaus Universiteto Teisės fakulteto doktorantės Aušros Vainorienės publikuotus straipsnius, susijusius su išimtinėmis padėtimis kaip teisės teorijos kategorija. Nors publikuoti straipsniai nėra glaudžiai susiję su nagrinėjamo darbo tematika, jie gali padėti suprasti, kuriais teoriniais aspektais remiantis evoliucionavo išimtinių padėčių teisinis reglamentavimas.

Svarbiausi šaltiniai. Svarbiausi darbe naudojami šaltiniai – tarpukario Lietuvos įstatymai: Ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, Sustiprintos apsaugos įstatymas, Nepaprastojo meto įstatymas. Siekiant atskleisti tam tikras konstitucines nuostatas, pateikiamos ištraukos iš to meto galiojusių Konstitucijų. Darbe naudojamosi aktualiais tuometiniais archyviniais šaltiniais. Darbe pasirinkta remtis istorikų Alfonso Eidinto, Liudo Truskos, Zigmanto Kiaupos, Modesto Kuodžio straipsniais bei moksliniais darbais ir kitų istorijos mokslo atstovų medžiaga. Darbe naudojamosi konstitucionalisto Egidijaus Jarašiūno mokslinė monografija, taip pat ir Andriejaus Stolarovo karinės justicijos tema parašytais darbais bei straipsniais, taip pat - Mindaugo Maksimaičio moksliniais darbais bei kitų autorių knygomis bei straipsniais.

1. PADĖTIS LIETUVOJE PO 1918 M. VASARIO 16 D.

Šio darbo autoriaus nuomone, neatlikus tarpukario Lietuvos Respublikos istorinės apžvalgos, būtų sunku kalbėti apie to meto galiojusius ypatingųjų padėčių režimus, taip pat sudėtinga tinkamai apžvelgti darbe nagrinėjamą temą. Kadangi šio darbo tema reikalauja išsamios bei įvairiapusiškos analizės tiek teisiniu, tiek istoriniu lygmeniu, šioje dalyje bus apžvelgta darbo chronologinėse ribose išsitenkanti Lietuvos Respublikos tarpukario meto istorija, daug dėmesio skiriant to meto šalies vidaus politikos apžvalgai bei Lietuvos santykiams su kaimyninėmis valstybėmis. Darbo autoriaus nuomone, šie du elementai yra labai svarbūs veiksniai, turėję milžinišką įtaką tam, kad Lietuvoje beveik visą Pirmosios Respublikos¹ gyvavimo laikotarpį, vienokia ar kitokia forma, egzistavo karo padėties režimas.²

Nagrinėjamas laikotarpis yra dalijamas į keturis skyrius, aptariant svarbiausias detales ir aspektus. Minėtus keturis chronologinius skyrius galima atskirti taip:

- 1) 1918-1920 m.: valstybės formavimosi laikotarpis;
- 2) 1920-1926 m.: parlamentinės demokratijos laikotarpis;
- 3) 1926-1938 m.: autoritarinio valdymo laikotarpis;
- 4) 1938-1940 m.: valstybės krizė ir nepriklausomybės praradimas.

Aprašytas laikotarpių skirstymas buvo pasirinktas siekiant kuo aptakiau ir glausčiau perteikti svarbiausius kiekvieno laikotarpio aspektus ir faktus, nesiplečiant į istorijos mokslui būdingą analizę ir faktų aprašymą. Svarbu atkreipti dėmesį į antrąjį laikotarpį (1926 m. – 1940 m.) todėl, kad jam yra skiriamas didžiausias dėmesys vėlesnėse darbo dalyse, kadangi laikotarpis yra neatsiejamas nuo darbe nagrinėjamų ypatingųjų padėčių.

1.1. 1918-1920 m.: Valstybės formavimosi laikotarpis

Šioje darbo dalyje aptariamas sąlyginai trumpas, tačiau ypatingai svarbus Pirmosios Respublikos laikotarpis, tai yra valstybės formavimasis po Nepriklausomybės paskelbimo. Tuo metu Lietuvos Respublika buvo tik besikuriantis organizmas. Minimam laikotarpiui pagrindinis politinis darinys buvo Lietuvos Taryba, kuri ir paskelbė Lietuvos Respublikos nepriklausomybę 1918 m. vasario 16 d. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad valstybės valdžios Taryba realiai neturėjo.³ Tokia padėtis Tarybai kėlė siekį kuo greičiau perimti šalies

¹ Šiame darbe vartojamas terminas „Pirmoji Respublika“ reiškia Lietuvos Respubliką nuo Nepriklausomybės akto paskelbimo 1918 m. iki šalies okupacijos 1940 m.

² KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.

³ KIAUPA, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, Baltos lankos. 2004. p. 205.

valdymą, užtikrinti saugumą, nutiesti kelią į tarptautinį Lietuvos Respublikos pripažinimą⁴. Tačiau sutiktina su istoriko Zigmanto Kiaupos nuomone, kad Tarybos „pagimdytas“ Lietuvos nepriklausomybės aktas buvo mišinys palankiai susiklosčiusių aplinkybių: I pasaulinio karo eigos, Rusijoje vykusių revoliucijų bei Lietuvą užėmusių vokiečių interesų sąveikos padarinys.

Kalbant apie tarptautinį Lietuvos Respublikos pripažinimą, verta atkreipti dėmesį į tai, kad okupacinė Vokietijos valdžia atsisakė pripažinti tiek Lietuvos valstybę, tiek patį aktą apskritai – buvo neleista šio dokumento viešai skelbti.⁵ Lietuvos Taryba, laviruodama tarp krašto interesų bei vokiečių reikalavimų ir siekdama tarptautinio pripažinimo, pranešė Vokietijos kancleriui, jog Vasario 16-osios aktas neprieštaraujas 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimui, kuris buvo laikomas būsimų Lietuvos ir Vokietijos santykių pagrindu. Šiam manevrui pavykus, 1918 m. kovo 23 d. Vokietija paskelbė pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę, tačiau, 1917 m. gruodžio 11-osios Tarybos pareiškimo sąlygomis.⁶ Lietuvos Taryba, tęsdama manevravimą tarp skirtingų interesų, 1918 m. liepos 11 d. nusprendė, kad Lietuvos karaliumi, Mindaugu II-uoju, išrenkamas Vokietijos Viurtemburgo hercogas Vilhelmas fon Urachas (*Wilhelm von Urach*). Tokiu sprendimu buvo pažeista Vasario 16-osios akto nuostata, kad valstybės santvarką nuspręs Steigiamasis Seimas.⁷ Toks Tarybos sprendimas sulaukė neigiamų vertinimų: Lietuvių išeivijos teisininkas Juozas Bronius Laučka monarchijos įvedimą laikė nesuderinamu su Vasario 16-osios aktu⁸, o Mykolas Riomeris teigė, kad „monarchizmo principo laikymasis atrodė ne vietoje“⁹.

Tačiau po Vasario 16-osios akto paskelbimo bei Lietuvos pripažinimo tarptautiniame kontekste, kasdienis gyvenimas Lietuvoje išliko mažai pasikeitęs. Lietuvoje liko vokiečių karinė administracija, tęsėsi rekvizicijos ir okupacinės valdžios savivalė¹⁰. Vis dėlto, viskas keitėsi priklausomai nuo Vokietijos situacijos I-jame pasauliniame kare – šiai pralaimint karą, spalio 20 d. Tarybai buvo pranešta, kad ji galinti spręsti dėl Lietuvos santvarkos ir laisva

⁴ Ibid.

⁵ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 124.

⁶ Ibid.

⁷ 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-09] Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/home/w5_viewer/statiniai/seimu_istorija/w5_showp_r=598&p_d=2816&p_k=1.html>

⁸ LAUČKA, J. Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 m. Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai. *Aidai*, 1985, Nr. 3. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-09] Prieiga per internetą:

<http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7819:is&catid=432:198503&Itemid=498>

⁹ RIOMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas. 1937. p. 50.

¹⁰ KIAUPA, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, Baltos lankos. 2004. p. 206.

sudaryti vyriausybę¹¹. Taryba, nieko nelaukdama, nusprendė nebekviesti fon Uracho į sostą ir sugrįžo prie Vasario 16-osios pagrindinių nuostatų¹².

Natūrali įvykių seka padiktavo, kad kitas logiškas sprendimas turėtų būti valstybingumo kūrimas, o tai buvo neįmanoma be konstitucinių pagrindų ir jais pagrįstų įstatymų¹³. 1918 m. spalio 30 d. Taryba sudarė komisiją, kuriai buvo pavesta parengti laikinuosius konstitucijos pagrindus. Šią komisiją sudarė Petras Klimas, Martynas Yčas ir Kazimieras Šaulys, taip pat Antanas Smetona bei Stasys Šilingas¹⁴. Per stebėtinai trumpą laiką sudaryta komisija parengė ir pristatė Tarybai konstitucinį aktą, pavadintą Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniais Dėsniais. Taryba minėtą aktą priėmė lapkričio 2 dieną. Konstitucinis aktas laikytinas atkuriamos nepriklausomos Lietuvos valstybės valdžios steigimo aktu¹⁵ ir turėjo galioti iki būsimojo Steigiamojo Seimo nutarimo dėl valstybės santvarkos pagrindų. Galima sakyti, kad tokiu būdu Taryba atliko titanišką darbą ir paklojo pamatus būsimai Lietuvos valstybei konstituciniu lygmeniu. Priėmus Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius, Taryba pati savaime tapo įstatymų leidžiamuoju organu¹⁶, o Tarybos prezidiumą sudarė pirmininkas A. Smetona ir du vicepirmininkai Justinas Staugaitis ir Stasys Šilingas. Taip prezidiumas, kartu su ministrų kabinetu, sudarė vykdomąją valdžią. Vokietijos kanclerio Makso fon Badeno (*Max von Baden*) leidimu, Taryba pakvietė Augustiną Voldemarą suformuoti ministrų kabinetą¹⁷. Kabinetas pradėjo veikti 1918 m. lapkričio 11 d. Būtent Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai pavedė paskirtai valdžiai išleisti Steigiamojo Seimo įstatymą.

Tiesa, kartu su pagrindinių institucijų kūrimu, jauna Lietuvos valdžia iš karto susidūrė su sunkumais. Reikėjo įsteigti tiek administracijos aparatą, tiek atskirą savivaldybių sistemą, tačiau tuo metu susidariusi situacija primygtinai reikalavo perdėlioti prioritetus, išryškinant saugumo svarbą. Norėdamas apsaugoti valstybę nuo išorinių priešišku jėgų, ministrų kabinetas nusprendė organizuoti kariuomenę bei milicijos dalinius. Lapkričio 23-ąją

¹¹ Ibid. p. 207.

¹² JAKUBČIONIS, A. iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Straipsnių rinkinys. Vilnius, Valstybės žinios. 2003. p. 52.

¹³ Ibid.

¹⁴ Sud. EIDINTAS, A., LOPATA, R. *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917-1918 m.* Vilnius: Mokslas. 1991. p. 346

¹⁵ MAKSIMAITIS, M. *Mažoji konstituanta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą*. Monografija. Vilnius: Justitia. 2011. p. 188.

¹⁶ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. *Lietuvos Aidas*, 1918 m. lapkričio 13 d. Nr. 130(178)

¹⁷ BUMBLAUSKAS, A., EIDINTAS, A., KULAKAUSKAS, A., TAMOŠAITIS, M., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2013. p. 137.

vyriausybė išleido įsakymą įsteigti I-ąjį pėstininkų pulką – tai davė pradžią Lietuvos kariuomenei¹⁸.

1918 m. gruodžio mėnesį, vokiečių kariniams daliniams atsitraukus į Prūsiją, paskui ją sekė besivejanti Rusijos kariuomenė. Pasinaudodamos šia situacija, kairiosios darbininkų organizacijos paskelbė apie Lietuvos laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės įkūrimą¹⁹. Šitaip buvo siekiama įvykdyti valdžios perversmą ir nuversti tuometinę Lietuvos valdžią. Taip pat veikti pradėjo ir pagrindinė lenkų karinė organizacija – *Polska Organizacja Wojskowa (POW)*. Pažymėtina, kad į užsienį išvykus tiek A. Smetonai, tiek A. Voldemarui, Mykolui Sleževičiui buvo pavesta suformuoti naują vyriausybę²⁰. Galiausiai, 1919 m. sausio 2 d. vyriausybė laikinai persikėlė iš Vilniaus į Kauną.

1919 m. pirmoji pusė buvo garsi kovomis su bolševikais. 1919 m. vasario 10 d. Lietuvoje buvo paskelbta karo padėtis²¹ ir su ja susiję tam tikri įstatymai, tačiau plačiau apie tai bus kalbama vėlesnėse šio darbo dalyse. Tų metų rugpjūčio 25 d. buvo pasiektas pirmasis laimėjimas karuose su užsienio priešais – iš Lietuvos išvaryta bolševikų kariuomenė²². Tokiomis sudėtingomis karo sąlygomis atkakliai buvo klojami pamatai Lietuvos valstybei kurti valstybingumą. Buvo kuriamos ministerijos, teismai, paštas, muitinių postai bei užsienio atstovybės²³. Taip pat, 1919 m. balandžio 4 d. buvo priimta nauja Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių redakcija, kurioje buvo įvesta prezidento institucija. Taryba pirmuoju Lietuvos prezidentu išrinko Antaną Smetoną²⁴.

Tęsiant pradėtą kalbą apie Lietuvos nepriklausomybės karus, reikia paminėti, kad bolševikai nebuvo vienintelė grėsmė jaunai Lietuvos valstybei. Antruoju kovų dėl laisvės etapu galima laikyti 1919 vasarą, kuomet į Lietuvos teritoriją įžengė Pavelo Bermonto – Avalovo (*Pavel Bermond-Avalov*) vadovaujama bermontininkų kariuomenė, Vokietijos remiama „karo avantiūristų“ grupė, kuri siekė išlaikyti Vokietijos įtaką Baltijos regione. Šis karinis darinys užėmė Šiaulius, Radviliškį, Biržus. Lietuvai sutelkus jėgas ir pradėjus aktyvius kovos veiksmus su bermontininkų kariuomene, buvo pasiekta pergalė ir paskutiniai bermontininkų kariai 1919 gruodžio mėnesį paliko Lietuvos teritoriją²⁵.

1920-ieji metai buvo didelės reikšmės Lietuvos valstybingumui ir geopolitinei padėčiai metai. Vienas iš svarbiausių įvykių – 1920 m. liepos mėnesį tarp Lietuvos ir Sovietų

¹⁸ DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys. 1990. p. 307.

¹⁹ KIAUPA, Z. Lietuvos valstybės istorija. Vilnius, Baltos lankos. 2004. p. 208.

²⁰ Ibid.

²¹ Karo stovio paskelbimas. Įsakymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4-47.

²² KIAUPA, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, Baltos lankos. 2004. p. 209

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ EIDINTAS, A., SENN, A. E., ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York : St. Martin's Press, 1998. p. 38-39.

Rusijos pasirašyta taikos sutartis²⁶. Rusija, po nesėkmių kare su lenkais, buvo priversta pasirašyti taikos sutartį. Lietuvai tai reiškė apsaugą nuo grėsmės iš rytų. Taip pat buvo šviežio oro gūsis ir naujų idėjų šaltinis santykių su Lenkija perspektyvoje, kuri tuo metu agresyviai demonstravo galią. Šia sutartimi Sovietų Rusija pripažino Lietuvos suverenitetą su sostine Vilniumi. Lietuvai Vilnius buvo perduotas rugpjūčio 7 dieną ir netrukus į Vilnių vėl pradėjo keltis valdžios įstaigos. Tačiau Sovietų Rusijos kariuomenei pralaimėjus lenkams prie Varšuvos Raudonoji armija ėmė trauktis atgal, prasidėjo Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių susidūrimai prie Suvalkų ir Seinų.

1920 m. rugsėjo 30 d. – spalio 7 d. vyko Lietuvos ir Lenkijos derybos ir buvo pasirašyta Suvalkų sutartis. Tačiau spalio 9 d. lenkų kariuomenė, vadovaujama Liucijano Želigovskio (Lucjan Żeligowski), pradėjo Vilniaus puolimą. Nors Vilniuje ir buvo dislokuoti lietuvių kariuomenės daliniai, tinkamai pasipriešinta nebuvo ir Vilnius atiteko Lenkijai. Oficialiai Lenkija deklaravo, kad tai buvo karinis maištas ir šalies valdžia nieko apie tai nežinojo. Po ilgą laiką trukusių karinių veiksmų, 1920 m. lapkričio 29 d. buvo pasirašytos paliaubos, susitarimas reiškė Lietuvos nepriklausomybės kovų pabaigą. Tiesa, verta paminėti, kad dėl Vilniaus krašto situacijos diplomatiniai santykiai su Lenkija nebuvo užmegzti dar beveik 20 metų, tiek pat tęsėsi ir tarptautinė kaimynių konfrontacija²⁷. Turint omenyje, jog šis susidūrimas – vienas daugiausiai Lietuvos istorinėje literatūroje aprašytų konfliktų, šio darbo autoriaus nuomone, toks glaustas faktų aprašymas yra tinkamas norint atskleisti abiejų šalių tarpusavio santykius ir juos formavusias aplinkybes.

Aptarus pirmuosius du Lietuvos valstybės gyvavimo metus, galima matyti, kad valstybė kūrėsi ypatingai sunkiu laikotarpiu, kuriame dominavo kariniai konfliktai su išorės priešais, stengtasi laviruoti tarp savos valstybės interesų. Taip pat siekta gauti didžiųjų valstybių prielankumą bei pripažinimą. Reikia pripažinti, kad pirmieji Lietuvos, kaip nepriklausomos ir besikuriančios valstybės žingsniai buvo teisingi: atsisakyta minties kurti monarchinę valstybę, taip grįžtant prie Vasario 16-osios akto tikrosios prasmės, suteikiant tautai galią išsirinkti savo atstovus Steigiamajame Seime, sukurtos pirmosios administracinės institucijos. Bene reikšmingiausias Valstybės Tarybos darbas – priimtas pirmasis konstitucinis aktas nepriklausomoje Lietuvoje - Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. Šis aktas paklojo pamatus Lietuvos valdžios įprasminimui teisinėje formoje. Kalbant apie valdžios teisinės formos reglamentavimą, negalima praleisti, kad 1919 m. birželio 16 d. Prezidentas A. Smetona pasirašė aktą, kuriuo pavedė žymaus teisininko Petro Leono

²⁶ IWASKIW, W. R., *Estonia, Latvia & Lithuania : country studies*. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1996. p. 179.

²⁷ LIEVEN, A., *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven: Yale University Press, 1993. p. 60.

vadovaujama komisijai paruošti Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymo projektą. Šis įstatymas spalio 30 d. buvo patvirtintas Valstybės Tarybos²⁸. Dokumentą galima laikyti įžanga į antrojoje šio skyriaus dalyje apžvelgiamą laikotarpį – demokratinės parlamentinės Lietuvos Respublikos laikotarpį.

1.2. 1920-1926 m.: parlamentinės demokratijos laikotarpis

Šioje darbo dalyje bus apžvelgiamas vienas svarbiausių Pirmosios Respublikos laikotarpių – laisvai renkamo parlamento periodas. Būtų galima lengvai nuklysti į politologijos moksle aptariamą šio laikotarpio problematiką, tačiau bus apsiribojama faktų, aplinkybių bei bendros Pirmosios Respublikos tuometės politinės būklės aptarimu, o konkrečiau – bus nagrinėjami 1920–1926 m. susirinkę seimai, jų nuveikti darbai, įgyvendinti tikslai bei priimti sprendimai.

Šio laikotarpio pradžia sietina su Steigiamojo Seimo išrinkimu ir jam keltais lūkesčiais: krašto gynybos organizavimu ir jos tolimesniu kūrimu, žemės ūkio reformos įgyvendinimu, savos valiutos įvedimu, „visavertės“ konstitucijos parengimu, švietimo sistemos sukūrimu. Lietuva turėjo koja kojon žengti su vakarietiškais valstybėmis bei stoti į jų gretas.

Steigiamojo Seimo rinkimai, pagal priimtą Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, vyko balandžio 14-16 dienomis ir buvo vykdomi pagal proporcinę atstovavimo rinkimų sistemą²⁹. Į Steigiamąjį Seimą buvo išrinkta 112 narių: 59 vietos teko Lietuvos krikščionių demokratų blokui, 29 – Valstiečių liaudininkų blokui (jį sudarė Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partija ir Lietuvos valstiečių sąjunga), 14 – Lietuvos socialdemokratų partijai; 6 – Žydų demokratiniam susivienijimui; 3 – Lenkų centriniam rinkimų komitetui; 1 – Lietuvos vokiečių komitetui³⁰. Steigiamojo Seimo Pirmininku išrinktas Aleksandras Stulginskis³¹, turėjęs eiti ir prezidento pareigas iki bus išrinktas šalies vadovas³². Ministro Pirmininko pareigos pavestos Kaziui Griniui.

Aptariant svarbiausius nuveiktus Steigiamojo Seimo darbus, svarbu paminėti, kad pirmasis politinės valios parodymas buvo priimta rezoliucija, skelbianti, jog Steigiamasis Seimas, „reikšdamas Lietuvos žmonių valią, proklamuoja esant atstatytą nepriklausomą Lietuvos valstybę, kaip demokratinę respubliką, etnografinėmis sienomis ir laisvą nuo visų

²⁸ Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 16.

²⁹ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 137.

³⁰ DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys. 1990. p. 329.

³¹ IVINSKIS, Z. Lietuvos Steigiamasis Seimas. *Į Laisvę*. 1970, 50(87), p. 3-26.

³² DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys. 1990. p. 330.

valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis valstybėmis³³. Sutiktina su Mindaugo Maksimaičio mintimis, kad šitoks Steigiamojo Seimo pareiškimas buvo tarsi naujos valstybės sukūrimas. Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad Lietuva buvo paskelbta demokratine respublika. Steigiamajam Seimui 1920 m. birželio 10 d. priėmus Laikinąją Lietuvos Valstybės Konstituciją³⁴ ši nuostata dar kartą buvo pakartota.

Tęsiant Steigiamojo Seimo nuveiktų darbų apžvalgą (ar tai nagrinėjimą, pasirink), reikia nepamiršti, kad šiuo laikotarpiu priimti įstatymai, turėję didelę reikšmę tolesnei valstybės raidai ir modernėjimui. Pradėta vykdyti milžinišką reikšmę ekonominiams bei socialiniams santykiams turėjusi Žemės reforma³⁵, įvesta nacionalinė valiuta (litas)³⁶, įkurti Lietuvos bankas³⁷ ir Lietuvos Universitetas³⁸. Galiausiai, 1922 m. rugpjūčio 1 d. buvo priimta pirmoji Lietuvos Valstybės Konstitucija³⁹. Seimas pirmojoje Konstitucijoje įtvirtino nuostatas, kad Lietuvos valstybė – nepriklausoma demokratine respublika, kurioje aukščiausioji valdžia priklauso tautai. Lietuvių kalba pirmą kartą įteisinta kaip valstybinė. Nežiūrint lyties, kilmės, tikėjimo ir tautybės, visiems Lietuvos piliečiams garantuota lygybė prieš įstatymus ir kitos teisės bei laisvės. Valstybės vėliavos spalvomis (geltona, žalia, raudona) atsisakyta bendrumo su LDK valdovų naudota vėliava, tačiau herbas – baltas Vytis raudoname fone – liko tas pats. Valstybės sostinė neįvardyta. Konstitucija ypač didelių galių suteikė Seimui, kurį sudarė vadinamieji tautos atstovai. Seimas ir prezidentas (renkamas Seimo) renkami trejiems metams. Konstitucija suteikė plačią autonomiją Lietuvoje gyvenusioms tautinėms mažumoms, įteisino privalomą pradžios mokslą⁴⁰ ir tuo pateisino jaunos valstybės gyventojų lūkesčius.

Kartu su daugeliu kitų Steigiamojo Seimo priimtų įstatymų, reikėjo reglamentuoti kitų Seimo rinkimų tvarką, todėl 1922 m. liepos 19 d. buvo priimtas Seimo rinkimų įstatymas⁴¹. Šio įstatymo pagalba buvo nustatyta rinkimų į parlamentą tvarka, kuri išlaikyta iki pat A. Smetonos atėjimo į valdžią. Įdomu tai, kad šiame įstatyme buvo pakoreguotas parlamento narių skaičius, jų buvo sumažinta iki 78.

³³ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 138.

³⁴ Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 37.

³⁵ 1922 m. vasario 15 d. Steigiamasis Seimas priėmė pagrindinį reformos aktą – „Žemės reformos įstatymą“.

³⁶ Piniginio Vieneto įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 103. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-10] prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25171&biRecordId=3536>>.

³⁷ *Lietuvos Banko įstatymas*. Vyriausybės Žinios, 1922, Nr. 104. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-10] prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25170&biRecordId=3536>>.

³⁸ VEILENTIENĖ, A., Universiteto autonomija Lietuvoje 1922–1940 metais. Straipsnis. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-10] prieiga per internetą:

<http://www.parlamentostudijos.lt/Nr11/11_istorija_2.htm#1.%20Lietuvos%20universiteto%20C4%AFsteigi mas%20ir%20statuto%20pri%C4%97mimas%20Steigiamajame%20Seime>.

³⁹ 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100.

⁴⁰ BUMBLAUSKAS, A., EIDINTAS, A., KULAKAUSKAS, A., TAMOŠAITIS, M., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2013. p. 148-149.

⁴¹ Seimo rinkimų įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 98-793.

1922 rugpjūčio 7 d. buvo paskelbta I-o Seimo rinkimų data – spalio 10 – 11 d.⁴², tuo pačiu leista pradėti rinkimines kampanijas. Praėjus rinkimams, daugiausia vietų I-ame Seime gavo krikščionių demokratų partija – 38. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga ir Lietuvos socialistų demokratų partija gavo atitinkamai po 19 ir 11 vietų Seime.

Aiškliai matyti, jog Seime vyravo dvi politinės minties srovės – katalikiškoji ir socialistinė. Partijų skirtumai lėmė tai, kad pasiekti bendrą sutarimą valstybės valdymo klausimais buvo sudėtinga. I-o Seimo darbas tapo sudėtingas, nes darnios koalicijos nebuvo, krikščionys demokratai neturėjo tokios valdančiosios daugumos, kokia egzistavo Steigiamojo Seimo metu.

Pirmasis Seimas Lietuvos prezidentu išrinko Aleksandrą Stulginskį⁴³. Tačiau net ir šiuo klausimu Seime nuomonės pasiskirstė nevienodai. Opozicija, atstovaujama socialistinės minties partijų, nenorėjo prezidento rinkimų pripažinti teisėtais⁴⁴. Kadangi krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai nesugebėjo rasti bendros kalbos, ypač bažnyčios gyvenimo klausimais, atsistatydino K. Griniaus vadovaujamas ministrų kabinetas, kurį pakeitė Ernesto Galvanausko vadovaujama vyriausybė. Neilgai trukus, opozicija pareiškė nepasitikėjimą E. Galvanausko vadovaujama vyriausybe ir prezidentas nebeturėjo kitos išeities kaip tik paleisti keturis mėnesius teišdirbusį Pirmąjį Seimą bei paskelbti naujų rinkimų į Seimą datą (gegužės 12 – 13 d.)⁴⁵.

Naujieji rinkimai savo rezultatais nustebyno – daugiau nei pusę vietų II-ajame Seime gavo krikščionys demokratai – 40 iš 78⁴⁶. Galima teigti, kad šis Seimas buvo stabilios demokratijos ir valdymo pavyzdys, jis išsilaikė visą kadenciją (iki 1926 m.).

1926 m. buvo išrinktas III-asis Seimas. Nors didžiąją balsų dalį vėl surinko krikščionys demokratai⁴⁷, susivienijus liaudininkams ir LSDP, būtent šios politinės jėgos sudarė daugumą Seime ir prezidentu išrinko populistų atstovą Kazį Grinių⁴⁸. III-asis Seimas pasižymėjo pakankamai liberaliomis idėjomis ir, lyginant su šiomis dienomis, moderniais sprendimais. Buvo panaikinta karo padėtis⁴⁹, liberaliai buvo pakeistas spaudos įstatymas⁵⁰,

⁴² Seimo rinkimų dienos paskelbimas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 103. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-10] prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25173&biRecordId=3536>>.

⁴³ DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys. 1990. p. 333.

⁴⁴ ŠAPOKA, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Mokslas. 1989. p. 589.

⁴⁵ Seimo paleidimo aktas. *Vyriausybės Žinios*, 1923, Nr. 126. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-11] prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25126&biRecordId=3536>.

⁴⁶ ŠAPOKA, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Mokslas. 1989. p. 589.

⁴⁷ KIAUPA, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, Baltos lankos. 2004. p. 224.

⁴⁸ ŠAPOKA, A. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Mokslas. 1989. p. 589.

⁴⁹ Karo stovio panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 229. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-12] prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25023&biRecordId=3536>>.

⁵⁰ Spaudos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 232 [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-12] prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=25020&biRecordId=3536>>.

valdžios pozicija susirinkimų klausimu taip pat buvo liberali – panaikinti visi apribojimai⁵¹. Tačiau, kaip rašo istorikas Zigmantas Kiaupa, „demokratija atsigręžė kita puse“⁵². Krikščionių demokratų ir tautininkų spaudžiami valdantieji ir pačių liaudininkų ir socialdemokratų nesugebėjimas tartis paklojo pamatus teisėtos valdžios nuvertimui. Kartu prasidėjo daugiau nei dešimtmetį trukęs Antano Smetonos autoritarinis valdymas. 1926 m. gruodžio 17 d. Seimo posėdžio metu į salę įsiveržus kariškiams, posėdis buvo nutrauktas, o parlamentarai priversti palikti patalpas. Prezidentas, ministrų kabineto nariai ir keli Seimo nariai sulaukyti. Prezidentas K. Grinius atstatydino M. Sleževičiaus vyriausybę ir naujuoju Ministru Pirmininku paskyrė Augustiną Voldemarą. Netrukus atsistatydinti buvo priverstas ir pats K. Grinius. 1926 m. gruodžio 19 d. naujuoju Lietuvos Respublikos Prezidentu išrinktas Antanas Smetona. Galiausiai, 1927 m. balandžio 12 d. paleistas III-iasis Seimas ir taip galutinai užbaigtas neilgai trukęs parlamentinės demokratijos laikotarpis Lietuvoje⁵³.

Galime daryti išvadą, kad vis dėlto tuometė Lietuva nebuvo pasiruošusi tokiems drastiškiems pasikeitimams ir nebuvo subrendusi tikrai demokratinei santvarkai. Pastebima tendencija, kad parlamentinės demokratijos laikotarpis buvo lydymas valdančiųjų ir opozicijos nesutarimų, nesugebėjimo vieningai dirbti ir rasti kompromisų. Bendras susiskaldymas tapo vienu svarbiausių veiksnių politinių ambicijų nestokojančio asmens atsiradimui, kuris jėga užimtų valdžią bei įvestų autokratinį valdymą.

1.3. 1926-1938 m.: Autoritarinio valdymo laikotarpis

Šioje dalyje bendrais bruožais apžvelgiamas laikotarpis, palikęs ryškiausią pėdsaką Lietuvos tarpukario istorijoje – parlamentinės santvarkos žlugimas ir autoritarizmo periodas. Nors šis laikotarpis neatsiejamai tapatinamas su Antanu Smetona ir jo buvimu valdžioje, negalima daryti išvados, kad anksčiau paminėtas 1926 m. gruodžio 17 d. karinis perversmas buvo organizuojamas išimtinai A. Smetonos pastangomis ir iniciatyva. Istorinėje literatūroje vyrauja nuomonė, kad A. Smetonos dalyvavimas perversmo organizavime nėra įrodytas⁵⁴.

Kaip minėta anksčiau, 1927 m. balandžio 12 d. buvo paleistas III-asis Seimas, o būtent A. Smetona viešai deklaravo, kad Seimo paleidimas buvo būtinas veiksmas siekiant

⁵¹ BUMBLAUSKAS, A., EIDINTAS, A., KULAKAUSKAS, A., TAMOŠAITIS, M., Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2013. p. 155.

⁵² KIAUPA, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, Baltos lankos. 2004. p. 224.

⁵³ BUMBLAUSKAS, A., EIDINTAS, A., KULAKAUSKAS, A., TAMOŠAITIS, M., *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2013. p. 155-157.

⁵⁴ EIDINTAS, A., *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012. p. 183.

stabilizuoti politinę padėtį šalyje, akcentuotas naujos Konstitucijos reikalingumas⁵⁵. Galiausiai A. Smetona pasiekė savo – 1928 m. gegužės 15 d. beveik vienbalsiai buvo priimta nauja Konstitucija⁵⁶. Joje įtvirtinta, kad prezidentas – pagrindiniu valdžios organas, galintis nesiskaityti su kitomis valdžios institucijomis. Būtent toks valdžios galių sukcentravimas vienose rankose, vienasmenio valdymo pabrėžimas ir yra pagrindinė dingstis teigi, kad Lietuva tapo ne „prezidentinė demokratija“⁵⁷, kaip teigiama 1928 m. Konstitucijoje, o autoritarine valstybe. Pagal šią Konstituciją prezidentas galėjo vienas pats leisti įstatymus, paskirti Vyriausybę, įvesti karo padėtį ir paleisti Seimą⁵⁸.

Galima pastebėti, kad Antano Smetonos valdymo laikotarpiu sustiprėjo tautinio susivienijimo, vienybės idėja, pagrįsta tautinės valdžios principu, kuri būtų atitinkanti šalies ypatumus⁵⁹. Plačiau žvelgiant galima sakyti, kad tai buvo bandymas atskirus valstybės piliečius suvienyti ir juos stumtelti pavaldumo valstybei link, iškelti bendruomenę aukščiau individo.

Tautos vienybės įvaizdo kūrimas pasireiškė per 1936 m. vasario 1 d. paskelbtą Draugijų įstatymą⁶⁰, kuris suteikė vidaus reikalų ministrui teisę uždrausti bet kokią politinę partiją arba sustabdyti jos veiklą. Taip įteigta idėja, kad bendruomenės interesai gali sutapti, kai atskiri piliečiai paklūsta vienam vadui⁶¹. Netrukus paskelbta, kad uždraudžiamos visos politinės partijos, išskyrus Lietuvos Tautininkų sąjungą, tad 1936 m. sušauktas IV-asis Seimas buvo sudarytas daugiausia iš tautininkų atstovų. Didžiąja dalimi šis Seimas buvo kaip demokratiško įvaizdžio fasadas paslėpti augančiam piliečių teisių ribojimui.

Galiausiai, 1938 m. vasario 11 d. Seimas priėmė naują Lietuvos Konstituciją⁶². Geriausiai šią Konstituciją iliustruoja jos 3-as straipsnis: „Lietuvos Valstybė yra respublika. Jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas. Jis vadovauja Valstybei“. Tai buvo atvirai autoritariškos valstybės konstitucija. Prezidentas gali leisti įstatymus, sudaryti ir ratifikuoti sutartis, atleisti ir skirti aukščiausius pareigūnus, kaip vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas jis skiria ir atleidžia kariuomenės vadą. Nors pagal visus bruožus Antano Smetonos politinis režimas buvo atvirai autoritarinis, negalima vesti paralelių su kitais to meto autoritariniais ar

⁵⁵ LOPATA, R. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. p. 88

⁵⁶ 1928 gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275/ 1778.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos Respublikos konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005. p. 294.

⁶⁰ Draugijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 522. [interaktyvus] [žiūrėta: 2018-04-14]. Prieiga per internetą: < <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24836&biRecordId=3536> >

⁶¹ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 138.

⁶² 1938 m. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 600. [interaktyvus] [žiūrėta: 2018-04-14]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24794&biRecordId=3536>

totalitariniais režimais, tokiais kaip nacistinės Vokietijos ar Sovietų Sąjungos⁶³, nes priemonės, naudotos Antano Smetonos valdymo nebuvo tokios represyvos ir kardinalios, nesiimta mirties bausmės, kaip politinio susidorojimo įrankio.

Antano Smetonos valdymo laikotarpis pasižymėjo šalies biurokratijos formavimu, paramos kariuomenei didinimu, opozicinių partijų uždarymu. Svarbu paminėti, kad buvo ribojama žiniasklaidos veikla ir raiška, galiojo karo padėtis. Tačiau, politologo Raimundo Lopatos nuomone, paskutiniai Smetonos valdymo metai pasižymėjo tam tikrų teisių ir laisvių aprėptumu ir nuosaikesne politine kryptimi⁶⁴. Deja, galimą judėjimą, nors ir mažais žingsniais, demokratiškesnės Lietuvos link sustabdė II-asis pasaulinis karas ir Sovietinė Lietuvos okupacija.

1.4. 1938 m. – 1940 m. Valstybės krizė ir nepriklausomybės praradimas.

Pirmąją darbo dalį užbaigs paskutinis nepriklausomos Lietuvos Respublikos periodas – nepriklausomybės praradimas prasidėjęs II-ajam pasauliniam karui.

Šį laikotarpį Lietuvos istorijoje galima pavadinti ultimatumų laikotarpiu. Pirmąjį ultimatumą Lietuvai pateikė Lenkijos vadovybė, kuri tuo metu buvo pasiryžusi bet kokiomis priemonėmis padidinti savo įtaką tarptautinėje erdvėje. Vienas iš būdų buvo tai padaryti pasinaudojant artimiausia kaimyne Lietuva, atkuriant su ja diplomatinis santykius. Pretekstu ultimatumui tapo 1938 m. kovo 11 d. kilęs incidentas Lenkijos – Lietuvos pasienyje, kur buvo pašautas sieną kirtęs lenkų kareivis⁶⁵. Lenkijos vadovybė, pasinaudojusi proga, kovo 17 d. Lietuvai pateikė ultimatumą⁶⁶. Ultimatumo turinys vienareikšmiškai skelbė, kad jo atmetimo atveju būtų panaudota karinė galia ir priemonės⁶⁷. Kovo 18 d. – 19 d. vykusio Vyriausybės posėdžio metu buvo nuspręsta nerizikuoti ir nesivelti į galimą karinį konfliktą, todėl ultimatumas vienbalsiai priimtas⁶⁸. Istoriko Liudo Truskos nuomone, tai reiškė politinę krizę, o kartu ir Lietuvos Respublikos saulėlydžio pradžią⁶⁹.

⁶³ EIDINTAS, A., SENN, A. E., ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York : St. Martin's Press, 1998. p. 125.

⁶⁴ LOPATA, R. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. p. 101

⁶⁵ EIDINTAS, A., SENN, A. E., ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York : St. Martin's Press, 1998. p. 154.

⁶⁶ 1938 m. kovo 17 d. *Lenkijos ultimatumas Lietuvai*. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-14]. Prieiga per internetą: <<http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/1463-05-13-1938-metu-lenkijos-ultimatumas-lietuvai>>.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ EIDINTAS, A., SENN, A. E., ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York : St. Martin's Press, 1998. p. 157.

⁶⁹ JANKAUSKAS, G. Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė. *Darbai ir dienos*, 2002, Nr. 30, p. 95

Kitas pralaimėjimas įvyko kartu su Vokietijos ultimatumu. Lietuvos Užsienio Reikalų Ministras Juozas Urbšys 1939 m. kovo 20 d. grįždamas iš Romos nuvyko į Berlyną, kur buvo priimtas Vokietijos Užsienio Reikalų Ministro Joachimo von Ribentropo (*Joachim von Ribbentrop*)⁷⁰. Susitikimo metu Ribentropas perspėjo, kad padėtis Klaipėdos krašte pavojinga ir gali būti pralietas „vokiečių kraujas“. Leista susiprasti, kad taip atsitikus Vokietijos kariuomenė nedelsdama įžengtų į Lietuvą. Vienintelė išeitis – atiduoti Klaipėdos kraštą⁷¹. Būtent toks ultimatumas kovo 21 d. pasiekė Lietuvos vyriausybę, kuri suprato dokumentą esant kaip „neatremiamą ir neišvengiamą blogybę“⁷², priėmė ir jau kitą dieną buvo pasirašyta sutartis dėl Klaipėdos krašto perleidimo⁷³. Tai buvo smūgis ne tik politine, bet ir ekonomine prasme, nes beveik 70% Lietuvos užsienio prekybos keliavo per Klaipėdos uostą⁷⁴.

Lietuva, prieš prasidedant II-ajam pasauliniui karui pasirinko išlikti neutralia valstybe – 1939 m. sausio mėn. neutralitetas reglamentuotas įstatymu.⁷⁵ Jau prasidėjus karui Lietuvos Vyriausybė, puoselėdama viltis išsaugoti valstybės savarankiškumą bent dalinai, 1939 m. spalio 10 d. su Sovietų Sąjunga pasirašė Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį⁷⁶. Pagal šį susitarimą Sovietų Sąjungai buvo leista dislokuoti savo karių įgulas Lietuvos teritorijoje, taip iš esmės prarandant dalį suvereniteto. Aplinkybė, kad Vilniaus kraštas grąžintas Lietuvai, buvo esminis įvykis visuomenės akyse, kuris sušvelnino faktą, kad į Lietuvos Respublikos teritoriją įžengė Sovietų Sąjungos kariuomenės pajėgos.

1940 m. gegužės mėn. Sovietų Sąjungos požiūris Lietuvos Respublikos atžvilgiu drastiškai pasikeitė⁷⁷. Lietuva apkaltinta Sovietų karių grobimu, nors realaus pagrindo tam nebuvo ir Sovietų vadovybė į kalbas dėl tariamų grobimų tyrimo net nesileido. Birželio 15 d. Užsienio Reikalų ministras J. Urbšys gavo ultimatumą, kuriuo buvo įsakmiai nurodyta leisti

⁷⁰ URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1988. p. 5.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ 1939 m. kovo 22d. Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perleidimo. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-14] Prieiga per internetą: < http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/istorija/IH00/1939_03_22_Sutartis_d%C4%97I_Klaip%C4%97dos_atidavimo_Vokietijai.IH2407.pdf>.

⁷⁴ EIDINTAS, A., SENN, A. E., ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York : St. Martin's Press, 1998. p. 165.

⁷⁵ Neutralumo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 632, [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-14]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24762&biRecordId=3536>.

⁷⁶ Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 669. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-14] [prieiga per internetą]: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24725&biRecordId=3536>

⁷⁷ EIDINTAS, A., SENN, A. E., ŽALYS, V. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940*. New York : St. Martin's Press, 1998. p. 175

Sovietų Sąjungos kariuomenei laisvai įžengti į Lietuvos Respublikos teritoriją. Ultimatumo terminas – birželio 15 d. 10 val. ryto⁷⁸.

Iš šalies pabėgus prezidentui Antanui Smetonai, pagal 1938 m. Lietuvos Konstituciją prezidento pareigas eiti pradėjo Antanas Merkys, tuo metu ėjęs Ministro Pirmininko pareigas. Tačiau netrukus šias pareigas perdavė Justui Paleckiui, kairiųjų pažiūrų žurnalistui. Sovietų Sąjunga privertė J. Paleckį įgyvendinti Lietuvos įtraukimo į Sovietų Sąjungą planą. 1940 m. liepos 14-15 dienos rinkimais buvo sudarytos sąlygos Lietuvos Respublikos įtraukimui į Sovietų Sąjungą. Išrinktas Liaudies Seimas priėmė deklaraciją, kurios pagrindu prašyta Sovietų Sąjungos priimti Lietuvą į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą⁷⁹. Tokiu statytinės valdžios aktu buvo užbaigtas nepriklausomos Lietuvos Respublikos egzistavimas.

Šioje darbo dalyje apžvelgti politiniai, geopolitiniai ir visuomeniniai procesai padeda geriau suprasti ypatingųjų režimų padėtis, kaip teisinį piliečių bei šalies apsaugos mechanizmą. Pažvelgus atgal į praeitį, retrospektyviai galima vertinti, kokią įtaką ypatingosios padėtys darė nepriklausomos Lietuvos Respublikos kasdieniame gyvenime. Galėsime aiškiau suprasti, kokią reikšmę žmogaus laisvėms ir teisėms turėjo ypatingųjų padėčių režimai, kurie galiojo beveik visą nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį.

⁷⁸ Ibid. p. 175-176.

⁷⁹ Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaraciją. *Vyriausybės Žinios*, 1940, Nr. 719. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-14] Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24674&biRecordId=3536>.

2. IŠIMTINĖ PADĖTIS. IŠIMTINIŲ PADĖČIŲ REGLAMENTAVIMAS IR TEISINĖ ANALIZĖ

Šioje darbo dalyje pateikiamas išimtinės padėties (angl. *State of exception*) apibrėžimas, darbo autoriaus nuomone, apima tas sąvokas, kurios darbe bus nagrinėjamos plačiau (karo padėties, nepaprastojo meto, sustiprintos apsaugos). Vadovaujantis tuo, pirma svarbu apžvelgti išimtinę padėtį kaip tam tikrą teisinę situaciją ir būseną, kuri reikalauja atidaus nagrinėjimo.

2.1. Išimtinės padėties samprata

Kiekviena šalis savo egzistavimo laikotarpiu patiria sunkumų bei krizių. Jų intensyvumas, dažnumas ir dinamika skiriasi priklausomai nuo geografinės, ekonominės, socialinės, geopolitinės ir kitų padėčių. Būtent todėl valstybei ir reikalinga tam tikra tvarka, stabilizuojanti ir sureguliuojanti padėtį ištikus vidinei krizei ar išiplieskus tarptautiniam konfliktui. Teisinės priemonės neramumų laikotarpiui reikalingos tam, kad būtų įtvirtinti rėmai, kuriais vadovaujantis kasdienis šalies piliečių gyvenimas būtų trikdomas kiek įmanoma mažiau.

Siekiant apsaugoti visuomenę krizės laikotarpiu, įstatymų leidžiamajai arba vykdomajai valdžioms yra suteikiamos platesnės įstatymais numatytos galios, taip pat įstatymų leidėjas ar vykdomoji valdžia gali sustabdyti (suspenduoti) tam tikrų įstatymų arba apriboti žmogaus teisių apsaugą⁸⁰. Yra situacijų, kai ištikus krizei, valdžiai būtina sustabdyti spektrą tų teisių ir laisvių, kurios galioja taikos metu, norint greitai ir efektyviai suvaldyti krizę ir atstatyti viešąją tvarką. Tačiau valdžia privalo užtikrinti šių teisių ribojimo teisėtumą, jų ribojimas idealiu atveju privalo kiek įmanoma mažiau arba apskritai nepakenkti žmogaus teisėms ir laisvėms.

Teisinėje literatūroje galima sutikti keletą išimtinės padėties apibrėžimų. Pavyzdžiui, vienas žymiausių teisės ir politikos mokslo teoretikų Karlas Schmittas (*Carl Schmitt*) rašo, jog „išimtinis atvejis [...] gali būti nebent nusakomas kaip kraštutinės nelaimės, pavojaus valstybės egzistencijai ar panašus atvejis“⁸¹. Tarptautinės teisės asociacijos⁸² 61

⁸⁰ VAIČAITIS, V. State of Exception and Judicial Power. *Baltic Journal of Law & Politics*, 3(2), 2010, p. 26-39. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-17] Prieiga per internetą: <<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bjlp.2010.3.issue-2/v10076-010-0009-5/v10076-010-0009-5.pdf>>.

⁸¹ SCHMITT, C. *Politinė teologija; Politinė teologija II*. Vilnius: Versus aureus, 2014. p. 31

⁸² Tarptautinės teisės asociacija (The International Law Association) yra nepelno siekianti organizacija, įsikūrusi Didžiojoje Britanijoje, kuri skatina tarptautinės teisės mokslinę veiklą, vystymąsi ir pagarbos pačiai tarptautinei teisei plėtojimą savo veikloje.

konferencijoje buvo patvirtinti minimalieji standartai (dar vadinami Paryžiaus minimaliaisiais standartais (Paris Minimum Standards), kurie reguliuoja nepaprastosios padėties paskelbimą ir administravimą. Juose nepaprastoji padėtis apibrėžiama kaip „išimtinė krizinė situacija ar viešas pavojus, esantis ar neišvengiamas, kuris paveikia visą populiaciją ar visą populiaciją to regiono, kuriam paskelbimas yra taikos, ir sukuria grėsmę organizuotam visuomenės, sudarančios valstybę, gyvavimui“⁸³.

Italų filosofas Giorgio Agambenas (*Giorgio Agamben*) teigia, kad „nepaprastoji padėtis – tai nėra ypatingas įstatymas, suspenduodama pačią juridinę tvarką, ji apibrėžia teisės ribą“⁸⁴.

Konkretesnį išimtinės padėties sąvokos variantą galima rasti Europos Žmogaus Teisių Teismo *Lawless* byloje, kurioje Teismas išimtinės padėties sąvoką apibrėžė kaip „išimtinio pavojaus ar nepaprastosios padėties situaciją, paveikiančią visą populiaciją ir sukuriančią grėsmę organizuotam visuomenės, sudarančios valstybę, gyvavimui“⁸⁵.

Galima išskirti šių definicijų akivaizdų bruožą – jų neapibrėžtumas. Taip yra todėl, kad labai sunku įžvelgti ir nustatyti baigtinį sąrašą grėsmių, kurias potencialiai galima laikyti išimtinėmis. Todėl pats sąvokų abstraktumas leidžia į jas „patalpinti“ daug skirtingų situacijų, kurios vertinamos ar interpretuojamos kiekvienu atveju individualiai. Tai suteikia tam tikro teisinio lankstumo valstybei pačiai nuspręsti, kokių priemonių imtis suvaldant krizę.

Kalbant apie Lietuvos valstybės teisės sistemoje vartojamus terminus pastebima, kad išimtinės padėties kontekste vartojami terminai yra „nepaprastoji padėtis“, „karo padėtis“, „ekstremali situacija“. Jie dažniausiai siejami su specialiaisiais įstatymais, reglamentuojančiais atskiras ypatingąsias padėtis. Kaip pastebima teisinėje literatūroje, išimtinės padėties terminas vartotinas norint „apibrėžti teisės ribas, kai įprastinė teisė negali būti taikoma“.⁸⁶ Išimtinė padėtis yra tarsi teisinis, -filosofinis, teorinis pagrindas, įgalinantis valstybę imtis tam tikrų priemonių nenumatytos ir grėsmę keliančios situacijos akivaizdoje.

2.2. Išimtinės padėties bruožai

⁸³ LILLICH, R. B. Current Development: the Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency. *The American Journal of International Law*, October, 1985. p. 1 [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-17] Prieiga per internetą: <<http://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/ParisMinimumStandards.pdf>>.

⁸⁴ AGAMBEN, G. *State of exception*. Chicago: University of Chicago Press, 2005. p. 4.

⁸⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1961 m. liepos 1 d. sprendimas Lawless prieš Airiją byloje*, Nr. 332/57, § 28

⁸⁶ VAINORIENĖ, A. Konstitucinė išimtinės padėties samprata: teisėtumo ir būtinumo santykis viešojoje teisėje. *Teisė*, 2014, Nr. 91, p. 212.

Susipažinus su išimtinės padėties sąvoka, galima apžvelgti ir pagrindinius bruožus, kurie skiria išimtinės padėties režimą nuo paprastojo meto padėties. Aiškiai matoma, kad išimtinė padėtis neturi vieningos, nusistovėjusios sąvokos, kurios padėtų išskirti aiškius bruožus. Iš abstraktumo kyla apibrėžties problema, nes, iš esmės, atsiranda pernelyg didelis skaičius situacijų bei aplinkybių, kurias būtų galima laikyti išimtinėmis. Todėl, autoriaus nuomone, yra būtina apibrėžti tam tikras pamatines nuostatas, kuriomis vadovaujantis galima aiškiai ir tiksliai atpažinti išimtinę padėtį. Artimiau susipažinus su mokslinėje literatūroje sutinkamais išimtinės padėties aprašymais, galima sudėlioti sąrašą bruožų, kurie išimtinę padėtį padaro atskiria nuo paprastojo meto padėties ir ją suformuoja kaip teisinę kategoriją.

Pirma, išimtinė padėtis valstybėje egzistuoja tada, kai pavojuje yra valstybės suverenitetas. Šią mintį siūlo C. Schmitt'as, teigdamas, kad „suverenas yra tas, kuris nusprendžia dėl išimties.“⁸⁷, nes tik suverenas gali spręsti, ar egzistuoja išimtinė padėtis ir ar reikia imtis specifinių priemonių ją likviduoti. Valstybė, norėdama apsaugoti savo santvarką ir administracinių funkcijų veikimą, vykdydama šalies ir piliečių apsaugą, įveda tam tikrą specialų teisinį režimą. Valstybinių funkcijų veiklos sutrikdymas gali sukelti ypatingai sunkių padarinių, todėl valstybė yra įpareigota veikti taip, kad būtų padaryta kuo mažiau žalos žmogaus gyvybei, nacionaliniam saugumui ir viešajai tvarkai.

Antra, išimtinė padėtis susidaro esant didelei, nenumatytai ir neišvengiamai grėsmei⁸⁸. Žinoma, „didelės ir neišvengiamos grėsmės“ sąvokoje esantis turinys kiekvienu atveju vertinamas skirtingai. Jei įvertinus kylančios grėsmės pavojingumą valstybei pastebima, kad gali atsirasti žala valstybės gyventojams, viešajai tvarkai ar pačios valstybės santvarkai, valstybė turi imtis priemonių šiai grėsmei neutralizuoti. Tačiau verta pastebėti, kad valstybei reiktų susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, jei grėsmė yra tik nuspėjama ir tariama, esant tik teorinei pavojaus galimybei.

Trečia, kilusi grėsmė savyje turi laikinumo požymį. Griežtai apibrėžta padėties trukmė yra išimtinių sąlyga. Paprastai išimtinė padėtis yra suprantama kaip padėtis, įvedama suvaldyti kilusiai situacijai ir reikalaujanti ypatingų priemonių, kurios naudojamos tam, kad padėtų kuo greičiau sugrįžti prie įprastos tvarkos valstybėje.

Ketvirta, išimtinės padėties paskelbimas ir jos vykdymas yra įstatymų leidėjo ir vykdomosios valdžios prerogatyva, kuri taip pat kontroliuojama teismo. Tiesa, yra tam tikras matomas elementas, jog išimtinės padėties atveju daugiau galios sukonzentruota vykdomosios valdžios rankose. Reikia atkreipti dėmesį, kad išimtinės padėties įvedimas

⁸⁷ SCHMITT, C. *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago: University of Chicago Press, 2005, p. 5.

⁸⁸ FITZPATRICK, J. *Human rights in crisis: the international system for protecting rights during states of emergency*, University of Pennsylvania Press 1994, p. 55.

turėtų būti esant pakankamam kiekiui įrodymų, kad kilusi ar kylanti grėsmė yra tikra ir neabejotina. Tai kyla iš nuostatos, kad išimtinės padėties atveju yra ribojamos žmogaus teisės, o esant tokiam ribojimui valstybei perkeliama įrodinėjimo našta prieš jos gyventojus dėl tam tikro specialaus teisinio režimo įvedimo pagrįstumo, siekiant pažaboti grėsmes⁸⁹.

Išvardinti išimtinės padėties elementai, darbo autoriaus nuomone, sudaro išimtinės padėties paskelbimo teorines prielaidas. Šie penki išvardyti bruožai pasitelkiami kaip įrankis, siekiant pažvelgti į tarpukario Lietuvoje egzistavusių išimtinių padėčių specifiką ir jų veikimo esminius principus.

2.3. Išimtinė padėtis teisės teorijos perspektyvoje

Šiame magistrinio darbo skyriuje aptariama išimtinė padėtis kaip teisės teorijos mokslo elementas. Išanalizavus teisinę literatūrą, galima išskirti konstitucinį požiūrį į išimtinę padėtį. Išimtinę padėtį, kaip valstybės valdžios ir teisės išraišką, galima apibrėžti sakant, kad išimtinė padėtis, kaip tam tikras, griežtai neapibrėžtas reiškinys yra teisės dalis. Darbe išskiriami trys elementai, leidžiantys pažvelgti į išimtinę padėtį kaip teisės sistemos dalį, konstitucijos prasme.

Sąvoka „konstitucinis išimtinės padėties modelis“ yra vartojama ir šiame darbe cituojamame Aušros Vainorienės straipsnyje, tačiau nagrinėtinu atveju, darbo autorius konstitucinį požiūrį atskleidžia pasinaudodamas klasikiniu, konstitucijoje įtvirtintu valdžių padalijimo principu.

Pirmuoju elementu galima išskirti vykdomąją valdžią, kurios rankose sukongcentruotos galios nepaprastuoju metu. Toks požiūris teigia, kad konstitucinė demokratija, kaip valstybės valdymo forma, yra sukurta funkcionuoti įprastomis sąlygomis. Ji nėra pritaikyta atvejams, kai valstybėje kyla neramumai ir būtina greitai bei užtikrintai veikti ar priimti konkrečius sprendimus, reikalaujančius politinės valios. Platūs įgaliojimai yra sutelkti išrinktojo prezidento arba vyriausybės rankose ir šiuo atveju demokratija virsta į tam tikrą diktatūros formą. Šį požiūrį galima vadinti tradiciniu arba klasikiniu⁹⁰. Remiantis juo, krizės periodu, vykdomoji valdžia turi pasinaudoti autokratijai būdingomis valdymo priemonėmis ir suspenduoti tam tikrą žmogaus teisių apsaugą bei konstitucinių teisių galiojimą⁹¹. Galima daryti išvadą, kad konstitucijos galiojimas taip sustabdomas tam, kad nebūtų sunaikinta pati konstitucija ir konstitucinė santvarka. Tam tikra prasme, šis modelis tampa demokratijos

⁸⁹ GROSS, E. Human Rights in Administrative Proceedings: A Quest for Appropriate Evidentiary Standards, *California Western International Law Journal*, 2001, t. 31, p. 215

⁹⁰ VAINORIENĖ, A. Išimtinė padėtis: teisiniai pagrindai ir iššūkiai. Teisės apžvalga, 2016, Nr. 1(13), p. 25-27.

⁹¹ Ibid. p. 28.

įgyvendinimo įrankiu. Tokio požiūrio šalininku laikomas amerikiečių istorikas Klintonas Rossiteris (*Clinton Rossiter*), kuris knygoje *Constitutional Dictatorship* teigia, kad „jokia valdžios forma neišgyvena, jei atmeta diktatūrą⁹², kai valstybės gyvybė yra pavojuje“⁹³. Reikia paminėti, kad, pasak Rossiterio, vykdomajai valdžiai suteiktų galių ribos negali būti begalinės – turi būti numatytos išplėstų galių panaikinimo nuostatos⁹⁴. Svarbu išskirti ir tai, jog išimtinės padėties paskelbimo prerogatyva negali būti suteikta subjektui, kuriam bus suteikiamos išplėstos valdžios galios⁹⁵. Pradėjus piktnaudžiauti tokia nežabota galios koncentracija, valstybė gali tapti autokratinė ar totalitarinė. Minėtai situacijai suvaldyti yra būtina atsvara arba kontrolės forma.

Prieš tai aprašytos vykdomosios valdžios galių išplėtimo leidimo kontrolę išimtinės padėties atveju apibrėžia antrasis elementas, sudarantis išimtinės padėties konstitucinį požiūrį,- įstatymų leidybos sritis. Šio elemento specifškumas pasireiškia tuo, kad krizės laikotarpiu įstatymų leidėjas turi būti įsitraukęs į krizės valdymo procesą. Tokį požiūrį į įstatymų leidėjo vaidmenį išimtinės padėties laikotarpiu yra aprašęs konstitucinės teisės mokslininkas Albertas Dicey (*Albert Dicey*). Jis teigia, kad neramumų laikotarpiu, teisė priimti sprendimus turėtų būti suteikiama įstatymų leidžiamajai valdžiai. Ji turėtų būti vienintelė valdžios institucija, priimanti atitinkamus sprendimus ir duodanti leidimą valstybės pareigūnams arba vykdomajai valdžiai pašalinti tam tikrą grėsmę ar pavojų valstybei⁹⁶. Tai reiškia, kad vykdomoji valdžia yra saistoma įstatymų leidėjo sprendimais išimtinės padėties sankcionavimo atveju. Nors pateiktoje teorijoje galima išvelgti įstatymų leidėjo ir vykdomosios valdžios sintezę, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad šios dvi valdžios, išimtinės padėties atveju, yra aiškiai atskirtos, o jų galių apimtis yra nelygiavertė. Tam pritaria ir A. Dicey, nurodydamas, kad vykdomoji valdžia grėsmės akivaizdoje, „jei jai reikia papildomų įgaliojimų, nedelsiant privalo sušaukti Parlamentą ir gauti (*obtain*) tų galių, kurių vykdomajai valdžiai gali reikėti siekiant apsaugoti šalį“⁹⁷. Šis A. Dicey teorijos aspektas turi ir dar vieną požymį – lankstumą. Lankstumas pažymi tuo, kad jei nėra pakankamai laiko sušaukti Parlamentui (įstatymų leidėjui), ministrai (vykdomoji valdžia), net „kilus rizikai pažeisti įstatymą“⁹⁸, turėtų imtis bet kokių priemonių, kurios reikalingos arba atstatyti buvusiai tvarkingai, arba atremti atakai. Tokiu atveju, vykdomoji valdžia turi remtis Parlamentu, kuris

⁹² Šiuo atveju, citatos šaltinio autorius vartoja terminą „diktatūra“ teigiama prasme, kaip teisėtą valdžios galių pavidimą vienam asmeniui arba vienam autoritetui.

⁹³ ROSSITER, C. *Constitutional dictatorship. Crisis Government in the Modern Democracies*. Princeton: Princeton University Press. 1948. p. 1

⁹⁴ Ibid. P.300

⁹⁵ Ibid. P. 299-300.

⁹⁶ DICEY, A.V. *An Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. London: Palgrave Macmillan, 1979. p. 422.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

suteikia imunitetą (Act of Idemnity)⁹⁹, taip įstatymų leidėjui paliekama laisvė veikti *post factum*. Bet koku atveju galima daryti išvadą, kad išimtinio laikotarpiu didesnis svoris tenka įstatymų leidžiamajai valdžiai, įgalindamas ją priimti sprendimus, susijusius su išimtinės padėties priemonių panaudojimo leidimu. Tiek įstatymų leidžiamoji, tiek vykdomoji valdžios viena kitą papildo.

Paskutinis, trečiasis, elementas – teisminė valdžia, taip pat esanti išimtinės padėties suvaldymo mechanizmo dalimi. Šį elementą apibūdinti padeda teisės mokslininko Deivido Dyzenhauso (David Dyzenhaus) idėja, kad išimtinės padėtis turi būti apibrėžtos teisinės valstybės (*Rule of law*) principais¹⁰⁰. Teigiama, jog turi būti apribojama valdžios laisvė veikti ir priimti tokius sprendimus, kad būtų apsaugoti piliečių interesai, į kuriuos valdžios sprendimai yra nukreipti. Tai reiškia, kad tokiu būdu valdžios priežiūros vaidmuo yra suteikiamas teismui ir teisėjams¹⁰¹. Tačiau, kaip pažymi D. Dyzenhausas, reikalingas visų trijų (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės) valdžių bendradarbiavimas. Galima daryti išvadą, kad teisminė valdžia turi pareigą palaikyti teisės viešpatavimą valstybėje tiek įprastos padėties, tiek nepaprastosios padėties laikotarpiu. Minima pareiga pasireiškia per įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių priimtų sprendimų kontrolę net tada, kai minėtos valdžios yra linkusios nukrypti nuo teisinės valstybės principų¹⁰². Apibendrinant galima sakyti, kad teisminė valdžia šiame konstituciniame išimtinės padėties modelyje atlieka labai svarbų vaidmenį – turi tiek profesinę, tiek moralinę pareigą garantuoti teisės viršenybę valstybėje nepaprastosios padėties atveju ir prižiūrėti bei bendradarbiauti su valdžia šalyje tam, kad priemonės, skirtos valstybei išvesti iš susidariusios sunkios padėties, saugotų tiek pačią valstybę, tiek jos gyventojus.

Šioje dalyje apibrėžtas modelis yra labai arti to, ką būtų galima laikyti priimtinu išimtinės padėties teisiniu modeliu. atskiriant tris valdžios rūšis ir joms tam tikra proporcija padalijant valdžios galias, taikant šį modelį galima subalansuoti minėtas valdžias tarpusavyje, įgalinti jų tarpusavio sąveiką ir viena kitos kontrolę. Šitoks modelis turi bendruomeniškumo požymių valstybės grėsmės akivaizdoje, kuomet skirtingos valdžios šakos turi pareigą piliečiams bei viena kitai kuo efektyviau ir kuo skubiau tvarkytis su situacijomis, turinčiomis ypatingą svarbą žmogaus teisėms, viešajam saugumui bei valstybės santvarkai.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ DYZENHAUS, D. *The constitution of law: Legality in a Time of Emergency*. Cambridge University Press, 2006. p. 2.

¹⁰¹ Ibid. p. 2-3.

¹⁰² Ibid. p. 3-4.

3. IŠIMTINĖS PADĖTYS TARPUKARIO LIETUVOJE

Apžvelgus tiek Lietuvos tarpukario laikotarpio istoriją, tiek išimtinės padėtis teisės teorijos prasme ir požiūriu, privalu išsamiai panagrinėti ir tas padėtis bei režimus, kurie egzistavo tarpukario Lietuvoje. Šioje darbo dalyje daug dėmesio skiriama išimtinės priežastis reglamentavusių įstatymų apžvalgai bei analizei. Glaustai pristatoma įstatymų priėmimo raida, kuri sąmoningai nebuvo įtraukta į istorinę pirmosios dalies apžvalgą. Stengiamasi pažvelgti į galiojusius režimus per teisės teorijos mokslą, apžvelgiama, kaip valstybės valdžiai pavyko įgyvendinti išimtinės padėtis reglamentavusių įstatymų tikslus, koks administracinis aparatas buvo sukurtas, siekiant įgyvendinti įstatymo nuostatas. Taip pat aptariama ir karo padėties meto teismų struktūra bei visuomeninį gyvenimą bei žmogaus teises riboję veiksniai.

Beveik visą tarpukario laikotarpį (1919 – 1939 m.) be ilgesnių pertraukų nepriklausomoje Lietuvoje egzistavo išimtinių padėčių sukurti teisiniai režimai. Ilgiausiai iš darbe nagrinėjamų režimų tarpukario Lietuvoje veikė karo padėties režimas, kurį iki 1939 m. reglamentavo 1919 m. priimti Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai¹⁰³. Netrukus buvo priimta nauja įstatymo redakcija, jis buvo papildytas arba pataisytas. Šis specialus įstatymas įtvirtino demokratinių laisvių ir žmogaus teisių suvaržymus, o tai reiškė, kad visas viešasis visuomeninis gyvenimas tapo stebimas ir apribotas. Administracinis aparatas buvo sudarytas iš Krašto apsaugos ministerijos ir karinių komendantūrų, kurioms buvo pavesta kontroliuoti karo padėties valstybėje¹⁰⁴. Jų kadrus sudarė karo komendantai, leidžiantys privalomus įsakymus, reglamentuojančius vidinį valstybės saugumą bei tvarką. Už šių privalomų įsakymų nesilaikymą grėse įstatyme numatytos sankcijos ir baudos. Įvairiais atvejais įsakymų nesilaikantys asmenys galėjo būti perduoti karinio teismo valiai, kurio supaprastintas teisminis procesas ir griežti nuosprendžiai kėlė baimę valstybės piliečiams - bausmės buvo skiriamos vien įtarus, kad asmuo kelia grėsmę kariuomenei ar vidiniam saugumui¹⁰⁵. Karo padėties režimo sukarintas administracinis aparatas buvo įgalintas cenzūruoti spaudą, spręsti susirinkimų organizavimo ir draugijų steigimo klausimus. Išimtiniais atvejais karinei administracijai buvo pavesta tvarkyti ir ūkinius valstybės rūpesčius, pvz. prekyba, produktų pervežimas, darbo organizavimas¹⁰⁶. Plačiau karo padėties režimo specifika ir padariniai bus aptarti vėlesnėje darbo dalyje.

¹⁰³ Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4-42.

¹⁰⁴ VAIČENONIS, J. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18 p. 256

¹⁰⁵ KUODYS, M. Lietuvos visuomenės reakcija į karo padėties atšaukimą šalyje 1938 m. lapkričio 1 d. *Istorija. Mokslu darbai*. 2011, 83 t. p. 37-43.

¹⁰⁶ Ibid.

Be karo padėties tarpukario Lietuvoje egzistavo ir artimas karo padėčiai režimas – sustiprintos apsaugos padėtis. Šią nepaprastą padėtį reglamentavo Sustiprintos apsaugos įstatymas, kurį Seimas priėmė 1925 m. gegužės 19 dieną.¹⁰⁷ Minimas įstatymas skyrėsi nuo Ypatingų valstybės apsaugos įstatų (toliau – YVAĮ) tuo, kad teisės, kurios buvo suteiktos ir kuriomis naudojosi komendantai karo padėties režimo metu – visuomeninių organizacijų veiklos sustabdymas, spaudos leidinių leidimo ir platinimo draudimas, susirinkimų draudimas, ištrėmimo taikymas, prekybos ir pramonės įmonių uždarymas - buvo suteiktos Vidaus reikalų ministrui ir jam pavaldiems pareigūnams – apskričių viršininkams¹⁰⁸. Šis įstatymas numatė Vidaus reikalų ministro teisę leisti privalomus įsakymus, už kurių nevykdymą apskričių viršininkai galėjo nusižengusius asmenis bausti bauda arba areštu¹⁰⁹. Šio režimo metu kilusias riaušes, maištus, streikus ar lygiaverčius vidinius neramumus arba kitų ekstremalių situacijų metu viešąją tvarką ir apsaugą vykdė Vidaus reikalų ministrui pavaldi policija, jiems talkinantys kariai ir šauliai bei sukarintų organizacijų nariai¹¹⁰. Sustiprintos apsaugos padėtis buvo reglamentuota tam, kad ja būtų galima pakeisti karo padėtį. Tačiau, kaip bus matoma kitose darbo dalyse, karo padėties režimas tarpukario Lietuvoje veikė beveik visą jos gyvavimo laikotarpį, todėl sustiprintos apsaugos režimas ilgą laiką net nebuvo panaudotas. Sustiprintos apsaugos režimas Lietuvoje buvo įvestas tik 1938 m. gruodžio mėnesį – Kauno teritorijoje, o 1939 m. kovo mėnesį – visoje likusioje Lietuvos teritorijoje¹¹¹. Tokį ribotą sustiprintos apsaugos režimo panaudojimą argumentuoti galima tuo, kad karo padėties režimas tiesiog buvo palankesnis įrankis autoritarinės valdžios rankose, siekiant kontroliuoti įvairias visuomeninio ir politinio gyvenimo sritis bei konsoliduojant valdžią visoje valstybės teritorijoje.

Trečiasis įstatymas, išimtinai reguliavęs ypatingąsias padėtis, buvo 1939 m. gegužės 10 d. išleistas Nepaprastojo meto įstatymas¹¹². Šis įstatymas įdomus tuo, kad sujungė dvi išimtinės padėtis – karo padėtį (pavadintą „valstybės gynimo metu“) ir sustiprintos apsaugos padėtį. Aptariant karo padėties reglamentavimą Nepaprastojo meto įstatyme, reikia turėti omenyje, kad įstatyme buvo duodamos nuorodos į YVAĮ, todėl didelių naujovių, žiūrint šiuo aspektu, nebuvo. Pačiame įstatyme aiškiai atskirta, kad administruojantis subjektas karo padėties metu – komendantas, o sustiprintos apsaugos metu – apskrities viršininkas. Nepaprastojo meto įstatymu buvo praplėstos apskrities viršininko teisės ir modifikuotos

¹⁰⁷ Sustiprintos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1925, Nr. 194/1318.

¹⁰⁸ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 145.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ STOLIAROVAS, A. Vidiniai neramumai Lietuvos Respublikoje 1919–1940 metais. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2016, t. 32, p. 97-114.

¹¹¹ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 145

¹¹² Nepaprastojo meto įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 644/4701.

sustiprintos apsaugos režimo teisinės nuostatos. Atsižvelgiant į tai, kad karo padėties panaudojimas 1938 m. tapo ribotas dėl atviro Vokietijos spaudimo panaikinti karo padėtį Klaipėdos krašte¹¹³, buvo nuspręsta panaikinti karo padėtį visoje Lietuvos teritorijoje ir netrukus įvesti sustiprintos apsaugos režimą, pasinaudojant Kauno studentų sukeltais neramumais. Būtent sustiprintos apsaugos režimas turėjo padėti valstybės valdžiai atsverti prarastą galią dėl karo padėties panaikinimo. Vadovaujantis įstatymo raide, priklausomai nuo aplinkybių, prezidentas galėjo paskelbti arba „valstybės gynimo metą“, arba sustiprintos apsaugos režimą.

Apibendrinant, galime matyti, kad iš tikro tarpukario Lietuvoje egzistavo du nepaprastosios padėties sukurti režimai – karo padėtis ir sustiprinta apsauga. Nepaprastojo meto įstatymas tiesiog inkorporavo abiejų įstatymų nuostatas ir jas patalpino viename įstatymo tekste, nors pirmenybė teikiama sustiprintos apsaugos režimui, taip „valstybės gynimo metą“ paliekant išskirtinai išimtinio režimu. Tokia pirmenybė argumentuojama tuo, kad apskričių viršininkams, iš esmės, buvo suteiktos visos karo komendantų teisės. Anaiptol, teigtina, kad abu režimai ilgainiui atitrūko nuo savo pirminio tikslo – apsaugoti valstybę, jos santvarką ir piliečius kilus išskirtinei grėsmei ar pavojui. Šie režimai tapo galingais įrankiais, sustabdant demokratinių laisvių ir žmogaus teisių galiojimą, sutelkti valdžią, kontroliuoti piliečius ir visuomeninį gyvenimą bei paminti konstitucinius teisinės valstybės principus autoritarinio valdymo laikotarpiu.

3.1. Karo padėties režimas tarpukario Lietuvoje

Karo padėtis yra ilgiausiai tarpukario Lietuvoje egzistavusi išimtinės padėties rūšis. To meto šaltiniuose dažnai sutinkamas ir „karo stovio“¹¹⁴ terminas, kuris yra sinonimiškas karo padėčiai, todėl darbe bus vartojamos abi sąvokos. Būtent karo padėtis, galiojusi tarpukario Lietuvoje, yra viena iš išimtinės padėties atmainų. Trumpai tariant, karo padėtis yra teisinis institutas, įvedama valstybėje kilus karui ar vidiniams neramumams. Karo padėties metu civilinė administracija yra pakeičiama karine. Padėties išskirtiniai bruožai:

- a) minėta karinė administracija valdo privalomais įsakymais,
- b) ribojamos ar sustabdomos konstitucinės piliečių laisvės ir teisės,
- c) yra laikina iki kol tam tikras pavojus ar grėsmė bus likviduota¹¹⁵.

¹¹³ KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 47

¹¹⁴ Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4-42.

¹¹⁵ ROBERTSON, D. *Martial law, Dictionary of Politics*. Harmondsworth, 1993, p. 303.

Šios priemonės yra naudojamos tam, kad valstybė būtų parengta gintis, kad būtų galima likviduoti nelojalių valstybės piliečių ar priešiškos valstybės asmenų keliamą pavojų, įvesti griežtą tvarką ir normalizuoti padėtį šalies viduje¹¹⁶. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis, kaip minėta pirmoje darbo dalyje, suskirstytas į keletą etapų, o karo padėtis galiojo beveik visais minėtais periodais, tiek demokratiniu laikotarpiu, tiek Antano Smetonos autoritarinio valdymo metais iki pat sovietinės okupacijos¹¹⁷. Nors, atsižvelgiant į teorinius principus, išdėstytus antroje darbo dalyje, galima pastebėti, kad iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo karo padėtis buvo įvesta laikantis nustatytų taisyklių: ją įvedė, atšaukimą bei kontrolę reguliavo suvereni, teisėtai žmonių išrinkta valdžia, o pats išimtinės padėties paskelbimo pamatas buvo konstitucija¹¹⁸.

Šioje darbo dalyje bus konkrečiai aptariami įstatymai ir teisės aktai, kurie suformavo tarpukario Lietuvos karo padėties nuostatas bei pagrindinius principus. Šiais įstatymais buvo įtvirtintos teisės ir pareigos tiek valstybės gyventojams, tiek valstybės pareigūnams, kuries savo įsakymais įgyvendindavo įstatymo tikslus bei užduotis. Ypatingai svarbu suprasti, kad įstatymo priėmimo subtilybės bei procesas tiesiogiai priklausė nuo politinės padėties valstybėje, kuri pirmaisiais valstybės kūrimosi metais nebuvo ypatingai stabili. Galima išskirti du tam tikrus laikotarpius, kuriais buvo formuojamos karo padėtį reglamentuojančių įstatymų nuostatos: iki perversmo ir po jo¹¹⁹. Valstybei kuriantis demokratinį principų pagrindą ir egzistuojant demokratiškai išrinktiems seimams, visus nutarimus ir teisės aktus, susijusius su karo padėtimi išleisdavo parlamentas, o laikotarpiu po perversmo – prezidentas¹²⁰. Žinoma, seimuose egzistavo tam tikri politinių idėjų pagrindu pasiskirstę blokai, kurie turėjo savitą požiūrį į karo padėties nuostatas. Pavyzdžiui, krikščionių demokratų frakcija buvo linkus riboti demokratines piliečių laisves, tačiau parlamente jiems atsvara buvo kairiosios opozicinės frakcijos, kurios padėjo suformuoti karo padėties įgyvendinimo parlamentinę kontrolę¹²¹. Ši atsvarų ir parlamentinės kontrolės sistema visiškai žlugo įsigalėjus Antano Smetonos autoritariniam valdymui, kurio valdymo laikotarpiu 1936 m. išrinktas Seimas labiau priminė politinį teatrą, nei demokratinės valstybės įstatymų leidybos instituciją. Šis Seimas neturėjo nei politinių galių, nei savarankiškumo¹²², todėl

¹¹⁶ *Lietuvių enciklopedija*, t.11, Boston, 1957, p. 84.

¹¹⁷ Trumpas laiko tarpas be karo padėties buvo 1920 m. kovo – liepos mėnesiais bei III Seimo valdymo laikotarpiu, kurios atšaukimas 1926 m. liepos 2 d. buvo paskelbtas Karo stovio panaikinimo įstatymu.

¹¹⁸ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4.

¹¹⁹ KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009 p. 91

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Ibid.*

¹²² *Ibid.*

realios įtakos įstatymų leidybai nedarė, o nutarimai buvo priimami vienbalsiai, iš anksto žinant balsavimo rezultatus.

Žiūrint per konstitucionalizmo perspektyvą, autoritarinio valdymo laikotarpių konstitucijose (1928 m.¹²³ ir 1938 m.¹²⁴), karo padėtis Lietuvoje paskelbiama būdavo prezidento, kai tokį siūlymą teikdavo Ministrų kabinetas. Reikia turėti omenyje ir tai, kad prezidento nevaržė jokie atskaitomybės standartai ir atsakomybės įpareigojimai, todėl karo padėtis galėjo nevaržomai būti naudojama kaip galingas įrankis vienvaldžio asmens rankose.

Karo padėties režimo laikotarpius galima sieti kartu su politine situacija tarpukario Lietuvoje ir juos išskirti į du atskirus laikotarpius: nuo 1919 m. iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo ir nuo jo iki Lietuvos okupacijos 1940 metais. Pirmuoju laikotarpiu Lietuvoje buvo įtvirtinta demokratinė parlamentinė valdžia, su atskirtomis įstatymų leidžiamosiomis ir įstatymų vykdomosiomis valdžiomis. Minėtuoju laikotarpiu karo padėtis buvo sankcionuota Seimo, kuris buvo piliečių išrinkta demokratinė institucija, todėl pats žmogaus teisių ir demokratiškos laisvių ribojimas buvo kilęs iš ilgų diskusijų Seimo posėdžių salėje, esant įvairioms nuomonėms bei požiūriams. Būtent todėl ir galime esmingai išskirti tuo metu galiojusį karo padėties režimą, kaip priemonę, kuri atitiko tikslą, dėl kurio buvo sankcionuota valdžios – esant grėsmėms iš priešišku kaimyninių valstybių buvo siekta apsaugoti besikuriančią valstybę, jos jauną demokratiją, valstybingumą ir piliečius bei sunkiu metu suformuoti valdžios institucijas. Lygiai taip pat ir praktinis įstatymo įgyvendinimas buvo sekamas ir prižiūrimas Seimo¹²⁵. Galima daryti išvadą, kad šiuo laikotarpiu karo padėtis veikia buvo priemonė, kuri padėjo kurti valstybę. Faktas, kad karo padėtį reglamentuojantys Ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai buvo derinami ir taisomi¹²⁶ atsižvelgiant į tų dienų aktualijas, bei tai, kad karo padėtis buvo du kartus, 1920 m.¹²⁷ ir 1926 m.¹²⁸, atšaukta, parodo, kad valdžia buvo suinteresuota, sunkiais valstybei laikotarpiais, apsaugoti valstybę ir jos piliečius, o ne tik išlaikyti valdžią savo rankose, pasinaudojant ypatingu teisiniu režimu.

Antrasis „poperversminis“ laikotarpis apima beveik visą Antano Smetonos autoritarinio valdymo laikotarpį. Juo griežčiausio pavidalo karo padėties režimas tarnavo ne žmonių ir valstybės apsaugai, o kaip efektyvi priemonė kontroliuoti visuomenę bei persekioti opoziciją. Taip pat leido nedemokratišku keliu sudarytai vyriausybei išlaikyti valdžią savo

¹²³ 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*, 1928, Nr. 275-1778.

¹²⁴ 1938 m. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*, 1938, Nr. 608-4271.

¹²⁵ KUODYS, M. Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.). *Karo archyvas*, 2007, t. 22. p. 219-290.

¹²⁶ Ibid. p. 288

¹²⁷ Lietuvos Vyriausybės įsakymas dėl karo stovio. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 20-255

¹²⁸ Karo stovio panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 229-1489.

rankose¹²⁹. Kaip minėta, 1926 m. liepos 2 d., karo padėtis Lietuvoje buvo atšaukta visoje valstybės teritorijoje, išskyrus „vieno kilometro platumo zoną prie demarkacinės linijos“¹³⁰. Šis taikos metas truko iki tol, kol gruodžio 17 d. įvyko perversmas ir naujoji valdžia nepaskelbė apie karo padėties įvedimą¹³¹. Būtent tai, neskaitant paties perversmo fakto, galima vadinti tikra teisinės valstybės griovimo apraiška, nes karo padėtis buvo paskelbta pažeidžiant 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintas nuostatas. Karo padėties įvedimą paskelbė prezidentas Antanas Smetona Ministro Kabineto siūlymu¹³², tačiau be Seimo pritarimo, o tai turėjo esminę reikšmę karo padėties paskelbimo legitimumui¹³³ ir prieštaravo teisinės valstybės principui. Karo padėtis tapo patogia, labai efektyvia visuomenės kontrolės, opozicijos persekiojimo priemone, todėl jos atsisakyti nenorėta¹³⁴. Neteisėtu būdu įvesta karo padėtis egzistavo iki pat 1938 m. pabaigos, kuomet buvo atšaukta Vokietijos vyriausybei spaudžiant dėl Klaipėdos krašto¹³⁵. Taikos metas Lietuvos valstybėje ilgai netruko – 1939 m. kovo 22 d. buvo paskelbta apie sustiprintos apsaugos padėties įvedimą Lietuvos teritorijoje¹³⁶, kuri galiojo iki pat sovietinės okupacijos 1940 m.

Galima daryti išvadą, kad karo padėtis Lietuvos valstybės kūrimosi pradžioje buvo įvesta pagrįstai: egzistuojant išorinių jėgų agresijai, priešišku valstybių agentų antivalstybinės veiklos grėsmei, siekiant įtvirtinti besikuriantį valstybingumą, kardinaliomis priemonėmis buvo siekiama įtvirtinti valstybės santvarką ir jos piliečių gerovę. Tai turėjo didelę įtaką valstybinių institucijų formavimuisi demokratiškų principų pagrindu, iš išorės bei vidaus pirmaisiais valstybės gyvavimo metais kylančių grėsmių pašalinimui. Tačiau po įvykusio perversmo ir kardinalių pokyčių valdžioje, karo padėties režimas transformavosi į neigiamą reiškinį ir neteko prasmės bei tapo priemone kontroliuoti visuomenę, užgniaužti opoziciją ir neteisėtai įtvirtinti valdžią tarpukario Lietuvos valstybėje.

3.2. Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai

¹²⁹ KUODYS, M. Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m. *Karo archyvas*, 2008, t. 23. p. 180–245.

¹³⁰ Karo stovio panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 242/1582

¹³¹ Karo stovio įvedimo aktai. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 242/158.

¹³² Ibid.

¹³³ BULAVAS, J. *Rinkimai ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje*, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 88.

¹³⁴ KUODYS, M. Lietuvos visuomenės reakcija į karo padėties atšaukimą šalyje 1938 m. lapkričio 1 d. *Istorija. Mokslo darbai*. 2011, 83 t. p. 37–43.

¹³⁵ VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 86–90.

¹³⁶ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997. p. 145.

Karo padėties teisinis pagrindas tarpukario Lietuvoje buvo 1919 m. kovo 5 d. paskelbti Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai¹³⁷, reglamentavę karo padėties metu kylančius teisinius santykius. Todėl šioje darbo dalyje apžvelgiamas teisės akto turinys, jo papildymai bei pakeitimai. Kaip minėta darbo pirmojoje dalyje, po nepriklausomybės atkūrimo Lietuva susidūrė su iššūkiais, kuriuos reikėjo skubiai įveikti, norint įtvirtinti valstybingumą. Vienas iš šių iššūkių 1919 metais buvo karas su Raudonąja armija, kuri stūmėsi į valstybės vidaus teritoriją. Būtent todėl Lietuvos valdžiai reikėjo priimti sprendimą išimtinai padėčiai sureguliuoti ir paskelbti karo padėtį. Šis įstatymas buvo paremtas ir modeliuotas paėmus Rusijos imperijos panašių įstatymų nuostatas. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad tai nebuvo pažodžiui „nupiltas“ įstatymas nuo kitos šalies pavyzdžio, o labiau taisyklių bei norminių aktų mišinys, pritaikytas nacionalinės teisės sistemai¹³⁸. Tai yra nestebinantis faktas, ypač turint omenyje, kad tuo metu Lietuvoje teisės aktai buvo receptuojami iš buvusios Rusijos imperijos prieš karą galiojusių įstatymų, tačiau sveikintinas, kad buvo adaptuojamas prie specifinių, tik šalies santvarkai būdingų aplinkybių.

YVAĮ buvo sudarytas iš septyniolikos paragrafų (dabartinis atitikmuo - straipsniai). Įstatymo įžanga nurodo konstitucinį karo padėties įvedimo pagrindą, tai yra 25 – aji ir 30 – aji Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos pamatinių dėsnių straipsnius¹³⁹. 25 – asis straipsnis deklaruoja, kad yra taikomi „ypatingi įstatai, kuriais laikinai suvaržomos piliečių laisvės garantijos“¹⁴⁰, o 30 – asis straipsnis skelbia, jog „Ministerių Kabinetas turi teisės leisti laikinuosius įstatymus“¹⁴¹. 25 – ojo straipsnio nuostata deklaruoja pagrindinį išimtinės padėties teisinį bruožą – žmogaus teisių ribojimą. Štai 30 – asis straipsnis skatina atkreipti dėmesį – įstatymų leidžiamoji galia yra suteikiama vykdomajai valdžiai, kas iš tiesų nukrypsta nuo antrojoje darbo dalyje išdėstyto modelio. Nors, kita vertus, tas pats 30 – asis Konstitucijos straipsnis taip pat savyje turi ir įstatymų leidžiamosios valdžios, kaip vykdomosios valdžios kontrolės užtikrinimo funkciją: „Šitokie laikinieji įstatymai veikia, iki nebus Valstybės Tarybos atmesti arba pakeisti“¹⁴². Pirmasis YVAĮ straipsnis skelbia, kad „kiekviena apskritis arba jos įsakmiai nurodytos dalys, Ministerių kabinetui nutarus, karo metu arba gresiant suirutei, nuo jos apsisaugoti, gali būti paskelbtos karo stovyje“. Tokia nuostata leidžia daryti išvadą, kad šis straipsnis parodo vykdomosios valdžios rankose sutelktas galias skelbti karo padėtį išimtinės padėties teorijos prasme. siejant anksčiau aptartą

¹³⁷ Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4-42.

¹³⁸ KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija.

Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 29-30

¹³⁹ Įstatyme vartojamas terminas „punktai“.

¹⁴⁰ Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr.4.

¹⁴¹ Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos papildas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4.

¹⁴² Ibid.

Rusijos imperijos įstatymų recepciją, galima išskirti kitą aptariamą normos dalį: „Rusijoje veikusieji dėl karo stovio įvedimo įstatymai nėra taikinami ir tvarka karo stoviui nustatoma šiais įstatais“. Tokia nuostata atsiriboja nuo tam tikro teisinio partikuliarizmo, kuris atsirado sankcionavus svetimos teisės recepciją¹⁴³.

Antrajame YVAĮ straipsnyje sakoma, kad į tas vietas, kuriose įvesta karo padėtis, Krašto Apsaugos Ministras skiria karo komendantą. Karo komendantas galiojant karo padėčiai tapdavo aukščiausiu apskrities pareigūnu¹⁴⁴, tai yra – sukarintos administracijos subjektu. Trečiasis straipsnis nustato visuomenės informavimo apie karo padėties įvedimą pareigą. Įdomu tai, kad buvo nustatytas karo padėties įsigaliojimo skirtingas terminas miestui ir atokesnėms gyvenvietėms: miestuose karo padėties nustatytas režimas įsigaliojo nuo paskelbimo dienos, o miesteliuose bei sodžiuose – dviem dienomis vėliau. Akivaizdu, kad tai paaiškinama to laikmečio specifika ir tuometis gyvenimo būdas. Ketvirtasis YVAĮ straipsnis nustato karo komendantų pareigą įgyvendinti informavimo funkciją apie įvestą karo padėtį, jos tikslus, esmę ir „tos priemonės reikšmę“¹⁴⁵.

Penktas įstatymo straipsnis apibrėžia vykdomosios valdžios galių ribą, sistemiškai aiškinant šią normą kartu su pirmuoju YVAĮ straipsniu išimtinės padėties inicijavimo ir nutraukimo proceso prasme. Ministrų Kabinetas galėjo tiek skelbti karo padėtį, tiek ją atšaukti. Matoma, kad vykdomoji valdžia turėjo platesnes galias. Kartojant C. Rossiterio įspėjimą, jog išimtinės padėties paskelbimo prerogatyva negali būti suteikta subjektui, kuriam bus suteikiamos išplėstos valdžios galios, matyti aiškus šios nuostatos prieštaravimas. Tą galima paaiškinti tuo, kad tuo metu realiai įstatymų leidžiamoji galia taip pat buvo priskirtina vykdomajai valdžiai¹⁴⁶.

Šeštasis ir septintasis straipsniai išskiria tiek karo komendantą, tiek kariuomenę. Juose civilinės ir administracinės įstaigos įpareigtos vykdyti karo komendanto ar kariuomenės dalinio vado įsakymus, atsiranda įpareigojimas teikti „reikalingos kariuomenei ir apskrities komendantui pagalbą“, jei tokia būtinybė atsirastų.

Aštuntasis YVAĮ straipsnis yra sudarytas iš keturių dalių. Šis straipsnis svarbus tuo, kad nustatė karo komendanto teises karo padėties metu. Minimū straipsniu nustatytos teisės yra šios:

1) „Pašalinti kiton vieton asmenis, kurių pasilikimas vietoje yra pavojingas visuomenės

¹⁴³ Konstitucijos pamatinių dėsnių 24 – as straipsnis nurodo, kad „Srityse, kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą“.

¹⁴⁴ KUODYS, M. Pirmasis Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimas (1921 m. rugsėjo 20–24 d.). *Karo archyvas*, 2011, t. 26, p. 81–113.

¹⁴⁵ Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. Laikinosios Vyriausybės Žinios, 1919, Nr. 4-42.

¹⁴⁶ Ministrų Kabinetai buvo suteikta įstatymų leidybos teisė, kaip minėta anksčiau.

tvarkai arba kariuomenei“. Tokia teisė gali būti suprantama kaip teisė išstremti konkretų asmenį ar asmenis, tačiau nenurodoma, ar išstremiamas asmuo patiria tam tikrą konkrečių kitų laisvių suvaržymą.

2) „Liepti pasilikti asmenims, kurių darbas gali būti naudingas tvarkai palaikyti“. Ši teisė suprantama kaip laisvo asmens judėjimo teisės suvaržymas. Tačiau apibrėžimas „naudingas tvarkai palaikyti“ yra abstraktus pobūdžio, todėl karo komendantas turėjo teisę įvairiai interpretuoti darbo pobūdį ir specifiką.

3) „Liepti daryti bendras arba atskiras rekvizicijas tam tikromis instrukcijomis“. Šia teise yra ribojama asmens teisė į privačią nuosavybę, nes rekvizicija savo prasme yra priverstinis turto nusavinimas valstybės reikmėms.

4) „Drausti pirkti, parduoti, išvežti arba įvežti į tam tikras vietas kokias nors medžiagas, maisto ar pašaro“. Tokia teise komendantas galėjo riboti resursų pasiskirstymą apskrityje atsižvelgiant į susidariusią padėtį arba situaciją. Iš esmės, tokią teisę galima laikyti, vaizdžiai kalbant, kariuomenės logistinių funkcijų atlikimu.

Privalu pasakyti, kad šiuo straipsniu karo komendantui nėra suteikiamos labai plačios teisės, kiek labiau būtinos užtikrinti tam tikrą asmenų judėjimą ir resursų paskirstymą, atsižvelgus į susiklosčiusią padėtį.

Devintasis YVAĮ straipsnis yra svarbus tuo, kad numatomas šio įstatymo įgyvendinimo būdas – įstatymas vykdomas per karo komendanto išleidžiamus įsakymus. Taip pat numatytos ir sankcijos už minėtų įsakymų nevykdymą: bauda iki 10 000 markių (kaip minėta pirmoje dalyje, valstybinė valiuta atsirado vėliau), kalėjimas iki 3 mėnesių arba abiejų šių numatytų bausmių pritaikymas kartu. Tokia sankcija suteikė karo komendantui lankstumo sprendžiant dėl bausmės dydžio ir apimties specifinėse situacijose, reikalaujančiose individualaus vertinimo. Taip pat svarbus šio straipsnio aspektas, kad bausmė buvo skiriama „administratyviniu keliu“, kas būtų šių laikų administracinės nuobaudos skyrimas. Taip pabrėžiamas karo komendanto veiklos administracinis bruožas.

Dešimtas straipsnis nurodė, jog „vietose, kuriose įvestas karo stovis, visoki mitingai, susirinkimai, kaip visuomeniniai, taip ir privatiniai yra leidžiami tik karo komendantui sutikus“. Tokiu būdu buvo bandoma sureguliuoti susirinkimų tvarką, kadangi tuomet Susirinkimų įstatymas dar nebuvo priimtas (priimtas buvo 1920 m.). Pabrėžtina, kad tai dar viena karo komendanto teisė ir administracinė funkcija.

Vienuoliktasis straipsnis nustato karo komendanto igaliojimą su Prekybos ir Pramonės ministro žinia uždaryti įvairias pramonės ir prekybos įstaigas. Pabrėžtina, kad uždaryti įstaigas galėjo tik tol, kol galiojo karo padėtis.

Dvyliktasis YVAĮ straipsnis apibrėžė spaudos draudimą, jeigu tai būtų reikalinga. Kadangi Spaudos įstatymas įsigaliojo tik 1919 m. lapkričio pabaigoje, minėtas straipsnis buvo svarbus įrankis kontroliuojant spaudą. Šis straipsnis leido karo komendantui sustabdyti laikraščių ir kitų spaudinių leidybą „visam karo stovio metui“. Apie tokį karo komendanto žingsnį turėjo būti perspėjamas Vidaus reikalų ministras.

Tryliktasis YVAĮ straipsnis karo komendantui suteikė leidimą sustabdyti visų, išskyrus ministerijų, civilinės administracijos įstaigų įsakymų įgyvendinimą. Tokia nuostata karo komendantą, kaip minėta anksčiau, padarė viršiausiu administraciniu pareigūnų apskrityje, pagal galias ir įgaliojimus nusileidžiančiu tik ministerijai ir ministrui.

Keturioliktajame Įstatų straipsnyje yra pateikiamos nuorodos į Baudžiamąjį kodeksą, kuriame numatomos sankcijos už įvairius nusikaltimus. Svarbu pabrėžti, kad receptuotame Baudžiamajame kodekse, kuris iš esmės buvo 1903 m. Rusijos imperijos Baudžiamasis statutai, mirties bausmė buvo pakeista sunkiaisiais darbais¹⁴⁷. YVAĮ 14-as straipsnis, vis dėlto, numatė mirties bausmę už šiuos pažeidimus:

- 1) už ginkluoto sukilimo organizavimą, pasikėsinimą sukilti ar ginkluotą sukilimą prieš valstybę ir jos santvarką;
- 2) už antivalstybinę agitaciją kariuomenėje;
- 3) už susisiekimo ir ryšių infrastruktūros gadinimą;
- 4) už kariuomenės resursų gadinimą ir naikinimą;
- 5) už šnipinėjimą ir materialinės pagalbos teikimą prieš kariuomenę;
- 6) už apiplėšimą ir gyvybės atėmimą;
- 7) už ginklų slėpimą, nešiojimą, laikymą be leidimo;
- 8) už pasipriešinimą valstybės pareigūnui, einančiam savo pareigas, taip pat pasikėsinimą į pareigūno gyvybę, sveikatą ar turtą.

Iš tiesų, iki priimant 1922 m. Lietuvos valstybės Konstituciją, karo padėtis buvo vienintelė aplinkybė, kuriai esant buvo galima skirti mirties bausmę¹⁴⁸. Apie bausmių skyrimo specifiką ir teismų vaidmenį karo padėties metu bus pakalbėta tolesnėje šio darbo dalyje.

Penkioliktas YVAĮ straipsnis numatė civilinių įstaigų vadovų ir milicijos atsakomybę dėl pareigų neatlikimo. Numatyta, kad baudžiama „dviem laipsniais aukščiau“, kas reiškia, kad minėtų subjektų atsakomybė buvo žymiai labiau sugriežtinta, tam kad išvengti aplaidumo

¹⁴⁷ Baudžiamasis kodeksas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 2/3-26.

¹⁴⁸ ANDRIULIS, V., RAUDELIS, V. *Mirties bausmė Lietuvoje*. Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos. Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 235

ar savivalės einant tikrai svarbias pareigas, kurios darė milžinišką įtaką kasdieniam piliečių gyvenimui.

Šešioliktasis Įstatų straipsnis nustatė karo komendantų ir kariuomenės vadų įsakymų apskundimo tvarką. Įsakymai galėjo būti skundžiami Krašto Apsaugos Ministrui. Skundą vertindavo arba Krašto Apsaugos Ministras, arba Ministrų Kabinetas ir pritaikydavo atsakomybę karo komendantui ar administracijos valdininkui, padariusiam pažeidimą. Septynioliktasis, paskutinis, YVAĮ straipsnis įtvirtino pareigą apie priimtus įsakymus ir sprendimus informuoti Krašto Apsaugos Ministeriją.

Šie septyniolika straipsnių sudarė pirmąją YVAĮ redakciją, kuri vėliau buvo keičiama ir pildoma. Įstatymas, kaip matysime, dažnai buvo keičiamas ir pildomas priklausomai nuo tam tikrų politinių vėjų krypties ir socialinės padėties tarpukario Lietuvoje. Vis dėlto, galima teigti, kad šis įstatymas buvo būtinas, siekiant apginti Lietuvos valstybę, jos besikuriantį valstybingumą ir piliečius. Veikti buvo būtina greitai, tvirtai ir užtikrintai, todėl ir buvo suteiktos plačios galios karo komendantams. Žinoma, karo komendantų kontrolė egzistavo ir jie neturėjo laisvos valios elgtis kaip panorėję, egzistavo veiklos ribojimai ir atsakomybės ribos. Tačiau vis viena aišku – be karo padėčiai priskirtino išimtinio teisinio - administracinio režimo būtų buvę ypatingai sunku užtikrinti valstybės ir jos piliečių apsaugą karo metu ir įtvirtinti savo valdžią.

Karo padėties režimą tarpukario Lietuvoje reglamentavę ir šios padėties principines nuostatas įgyvendinę teisės aktai nepriklausomybės pradžioje buvo priimti dažnai skubotai ir stengiantis kuo greičiau reaguoti į besiklostančią padėtį ar atsižvelgiant į politinę situaciją. Todėl, laikui bėgant, buvo ne kartą papildomi naujomis nuostatomis arba buvo koreguojamos senosios¹⁴⁹.

Pirmasis YVAĮ pakeitimas buvo 1919 m. balandžio 4 d., kai buvo paskelbta nauja YVAĮ redakcija¹⁵⁰. Šį kartą Įstatai buvo priimti įstatymų leidžiamosios valdžios – Valstybės Tarybos, kas rodo pavyzdinį valdžių padalijimo principo bruožą. Nuo ankstesnės YVAĮ redakcijos nagrinėjamoji per daug nesiskyrė: išliko ta pati 17-os straipsnių struktūra ir panašios struktūrinės dalys, pagrindinės nuostatos taip pat išliko tos pačios. Pakeistos tam tikrų straipsnių formuluotės, pavyzdžiui, pirmojo straipsnio: karo padėtį, esant grėsmei, skelbia ne Ministrų kabinetas, kaip pirminėje redakcijoje, o Aukštasis Valstybės Tarybos Prezidiumas, o vietose, kuriose vyksta susidūrimai – „Vyriausiasis karo vadas“. Kiti YVAĮ pakeitimai matomi 14-ame straipsnyje – neliko dalies su nuorodomis į Baudžiamąjį statutą, tačiau atsirado naujoji teismų rūšis – karo teismai. Karo teismai sudarė milžinišką karo

¹⁴⁹ KUODYS, M. Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.). *Karo archyvas*, 2007, t. 22. p. 219-290.

¹⁵⁰ Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 5-55.

padėties teisinio reguliavimo dalį, todėl jie bus nagrinėjami vėlesnėje darbo dalyje. 16-as straipsnis teigia, kad karo komendanto sprendimai arba įsakymai gali būti pakeisti arba panaikinti Krašto apsaugos ministro arba Vyriausiojo karo vado. Vyriausiojo karo vado pareigybės kilmė ir prasmė siejama, kaip istorikas Modestas Kuodys teigia, „su 1918 – 1919 m. sandūroje Valstybės taryboje brandintais planais suteikti diktatoriškas galias vienam asmeniui, kuris naudodamasis jomis, suorganizuotų pasipriešinimą į Lietuvą besiveržiantiems bolševikams“¹⁵¹. Svarbesnių esminių pakeitimų šioje YVAĮ redakcijoje nebuvo, tačiau per sekančius du dešimtmečius YVAĮ buvo ne kartą keisti ir koreguoti.

1919 m. liepos 8 d. YVAĮ buvo papildyti¹⁵², pridodant Baudžiamojo Kodekso straipsnius, kurie numatė sankcijas už antivalstybinę veiklą, siekiant sukurstyti priešintis valdžiai ir kuriant antivalstybinius elementus¹⁵³. Šis papildymas rodo tuometės politinės valdžios siekį atgrasyti priešiška Lietuvos valstybės atžvilgiu nusiteikusių asmenų veiklą. 1919 m. vasara buvo kovų su bolševikais įkarštis, todėl toks valdžios žingsnis, nukreipiant žvilgsnį į antivalstybinių elementų pažabojimą, yra logiškas ir savalaikis.

1920 m. kovo 18 d. YVAĮ 14-asis straipsnis sulaukė dar vieno papildymo¹⁵⁴. Minėtas straipsnis buvo papildytas nuostata, jog karinis teismas teisiam pareigūnus „už ėmimą kyšių naujokams arba kareiviams paleisti iš kariuomenės“¹⁵⁵. Nuostata atrodo reikalinga ir net būtina, žinant, kad tuo metu Lietuvos kariuomenė buvo tik besiformuojanti ir kiekvienas kareivis buvo ypatingos svarbos krašto apsaugos sistemai. Tais pačiais metais, spalio mėnesį, pakeistas ir papildytas 8-ojo YVAĮ straipsnio 1-as punktas, kuris pasipildė nuostata, pagal kurią karo komendantas gauna teisę „pašalinti kiton vieton arba imti į koncentracijos stovyklas“¹⁵⁶ asmenis“¹⁵⁷. Kiek vėliau, 1921 metais, Įstatai vėl buvo pakeisti ir papildyti nuostata, kad už ginklo nelegalų laikymą asmuo yra baudžiamas administracine tvarka¹⁵⁸. Paprasčiausiai, nelegalus ginklo laikymas buvo pašalintas iš YVAĮ 14-ojo straipsnio, numačiusio baudžiamąją atsakomybę ir perkeltas į 8-ąjį, kuris numatė karo komendanto prerogatyvą bausti administracine tvarka. Toks „dekriminalizavimas“ parodo progresyvų ir piliečiams palankų Steigiamojo Seimo požiūrį į baudžiamąją atsakomybę karo padėties metu

¹⁵¹ KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija.

Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009. P. 32.

¹⁵² Ypatingų Valstybės Apsaugos Įstatų papildymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 10-126.

¹⁵³ Baudžiamasis kodeksas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 2/3-26.

¹⁵⁴ Ypatingųjų Valstybės Apsaugos Įstatų [paragrafo] 14 papildymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 23-287.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje buvo keletas įkalinimo įstaigų, kurios vadintos „koncentracijos stovyklomis“, tačiau šių laikų terminais kalbant tai buvo uždaro tipo kolonijos, kurių kaliniai privalėjo dirbti tam tikrus darbus. Jos neturėjo nieko bendro su koncentracijos stovyklomis, steigtomis Tarybų Sąjungoje ir Vokietijoje.

¹⁵⁷ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų papildymas, *Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 49 - 487.

¹⁵⁸ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų papildymas ir pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1921, Nr. 73 - 653

ir siekį palengvinti naštą teismams, jų neapkraunant, palyginus nedidelio pavojingumo veikos teisiniu nagrinėjimu.

1924 m. balandžio mėnesį Seimas priėmė dar vieną YVAĮ pakeitimą¹⁵⁹. Šis pakeitimas įvedė teisinio aiškumo YVAĮ 9-ajame straipsnyje, kuris jau tiksliai apibrėžė, kokioms konkrečioms straipsnių nuostatoms realizuoti karo komendantas turi teisę leisti įsakymus. Žvelgiant į šį pakeitimą per teisinės valstybės principo prizmę, svarbu paminėti tai, kad minėtas principas, anot Donato Murausko, įtvirtina tam tikrus formalius reikalavimus teisės sistemai¹⁶⁰. Vienas iš šių reikalavimų yra teisės nuoseklumas, kuris egzistuoja tada, kai žmonės tomis pačiomis situacijomis yra vertinami vienodai¹⁶¹. Todėl aptariamasis YVAĮ pakeitimas yra puikus pavyzdys, kai valdžia siekia pašalinti abstraktumą iš teisės normos ir iki minimumo sumažinti įvairių normos interpretacijų galimybę. Šis YVAĮ pakeitimas buvo paskutinis, priimtas legitimiai ir demokratiškai išrinktos valstybės valdžios – Seimo.

Jei aukščiau aptarti pakeitimai ir papildymai buvo neišvengiami ir savalaikiai, priimti Seimo, atsižvelgiant į besiklostančią padėtį ir laikantis teisinės valstybės principo nuostatų, tai po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo priimti pakeitimai – nežabojamos beribės valdžios diskrecijos vaisiai ir valdžios norų bei tikslų patenkinimas, išreikštas įstatymo formoje, kuri turėjo sukurti teisės normų viešpatavimo iliuziją. Pirmasis A. Smetonos autoritarinės valdžios atliktas YVAĮ pakeitimas buvo paskelbtas 1928 m. spalio mėnesį¹⁶², kuriame jau galima tiesiogiai matyti politinį atspalvį. Įstatymo norma, numačiusi baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus prieš žmogaus gyvybę ir turto plėšimą, buvo papildyta nuostata „jei tai padaryta politiniais tikslais arba jei tai sudaro pavojaus visuomenei“¹⁶³. Tai yra laisvai interpretuojamos nuostatos, prie kurių realizavimo galima, jei siekiama asmens kaltumo, priskirti ir politinius tikslus, ir pavojų visuomenei, nes įstatymas visiškai nedetalizuoja, kas yra „politiniai tikslai“ ir kaip apibrėžiamas „pavojus visuomenei“. Tai tiesiogiai prieštarauja jau anksčiau aptartam teisinės valstybės principo elementui – teisės nuoseklumui. Akivaizdu, kad įstatymo norma yra jautri įvairioms interpretacijoms, naudingoms situacijose, kai reikia teisėto sprendimo, kuris nebūtinai bus teisingas.

Sekantis YVAĮ pakeitimas, kuris buvo paskelbtas 1934 m.¹⁶⁴, pradėjo akivaizdų autoritarinės valdžios brovimąsi į visuomeninį gyvenimą. Būtent šiuo pakeitimu, tai yra, 10-ojo straipsnio papildymu, karo komendantams buvo suteikta teisė sustabdyti arba uždaryti

¹⁵⁹ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1924, Nr. 156 - 1100.

¹⁶⁰ MURAUSKAS, D. Teisinės valstybės principas: sampratos paieškos doktrinoje. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 168-181.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1928, Nr. 287 - 1885.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3138.

„draugiją, bendrovę ar sąjungą, jei dėl jos veikimo gali kilti pavojus valstybės saugumui“. Tokia teisė leido valdžiai kovoti su politine opozicija, pliuralizmu politinėje arenoje, nes įtarti draugiją ar organizaciją keliant grėsmę valstybės saugumui buvo labai paprasta. Vertinimas, kas yra „valstybės saugumas“, žinoma, buvo kiekvieno komendanto valioje ir požiūrio klausimas¹⁶⁵. Šį YVAĮ pakeitimą galima laikyti tam tikra preliudija į 1936 m. priimtą Draugijų įstatymą, kuris žymiai plačiau reglamentavo organizacijų uždarymą, tačiau šis įstatymas bus aptariamas vėlesnėje darbo dalyje. Tęsiant apie šį YVAĮ pakeitimą, verta paminėti, kad tame pačiame, 10-ajame straipsnyje atsirado tam tikri apribojimai ir sankcijos tiems asmenims, kurie buvo susiję su uždaromomis organizacijomis ar draugijomis: asmuo, priklausęs uždarytai draugijai, netekdavo visam karo padėties laikui teisės rinkti ir būti renkamas į Seimą, valstybines ir savivaldos pareigas bei ūkinių subjektų organus¹⁶⁶. Tai buvo labai plataus masto ribojimas, kuris buvo nutaikytas ne tik į organizacijas, kaip juridinius subjektus, bet ir į pavienius asmenis, taip juos paliekant politinio, ūkinio ir visuomeninio gyvenimo paraštėse.

Tame pačiame „Vyriausybės žinių“ numeryje¹⁶⁷ taip pat paskelbta apie aštuntojo YVAĮ straipsnio pakeitimą, kuris dar labiau išplėtė karo komendanto įgaliojimų spektrą: prie potencialiai pavojingų asmenų ištremimo ir uždarymo į koncentracijos stovyklą prisidėjo ir nuostata, kad minėtus asmenis galima atiduoti policijos priežiūrai pagal nustatytas taisykles. 1936 m. koreguota YVAĮ 14-ojo straipsnio 8-oji ir 10-oji dalys: pridedama nuostata dėl „bet kurio valstybės tarnautojo arba šiaip žmogaus, kuriam valdžios yra pavesta ar įsakyta, kas atlikti“ sužalojimu kaltinamo asmens perdavimo kariniam teismui teisti. Šį perdavimą sankcionavo Krašto apsaugos ir Vidaus reikalų ministrai bendru sutarimu.

Galiausiai, vienas didžiausių teisinės valstybės principo paminimo pavyzdžių – YVAĮ 14-asis straipsnis papildomas 10-ąją dalimi, kuri sako, kad Krašto apsaugos ir Vidaus reikalų ministrai bendru sutarimu gali perduoti bylą spresti ir dėl tų nusikaltimų, kurie 14-ajame straipsnyje nėra nurodyti¹⁶⁸. Tai yra teisinio valstybingumo nuostatų visiškas ignoravimas, kai nėra jokio teisinio aiškumo ir asmuo, valdžios subjektyviu vertinimu, gali būti perduotas kariniam teismui dėl įstatyme nenumatytų veikų.

1936 m. lapkričio mėnesį paskelbtas 8-ojo straipsnio pakeitimas įvedė dar vieną naują karo komendanto teisę: perduoti valstybei pavojingus asmenis į priverčiamojo darbo įstaigą¹⁶⁹. Šiuo pakeitimu buvo užbaigtas YVAĮ nuostatų keitimas per likusius ketverius

¹⁶⁵ VAIČENONIS, J. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 270

¹⁶⁶ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3138.

¹⁶⁷ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3140.

¹⁶⁸ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *VŽ*, 1936 05 07, Nr. 532 - 3698.

¹⁶⁹ Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *VŽ*, 1936 11 12, Nr. 557 - 3872.

tarpukario Lietuvos gyvavimo metus. Per likusį laiką daugiau pakeitimų YVAĮ nebesulaukė iki kol buvo inkorporuoti į Nepaprastojo meto įstatymą.

Užbaigiant Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų teisinę analizę, matoma, kad labai aiškiai išsiskiria dvi teisinės-chronologinės linijos: parlamentarizmo laikotarpiu buvo galima įžvelgti siekį išimtinę karo padėtį reguliuoti laikantis teisinės valstybės principų. Tokiu būdu tuometė valdžia stengėsi kurti valstybę konstituciniais, demokratiniais pagrindais pavojaus akivaizdoje, kai karo padėties režimo egzistavimas buvo gyvybiškai svarbus ir būtinas. Karo padėties įstatymai ir jos skelbimas buvo aiškiai sankcionuojamas renkamosios valdžios ir vykdomas paskirtų pareigūnų, kas rodo tam tikrą kiekvienos institucijos funkcinę paskirtį, kurios negalėjo perimti ar dubliuoti kita institucija¹⁷⁰, kas, anot E. Jarašiūno, yra vienas iš teisinės valstybės principo sisteminių elementų. Tai rodo, kad valstybė siekė kurtis teisinės valstybės principo pagrindais. Deja, tai nutrūko įvykus perversmui ir į valdžią atėjus autoritarinių užmačių turinčiai vyriausybei. Šiuo, antruoju laikotarpiu, trukusiu iki sovietinės okupacijos, valdžia karo padėties režimą naudojo kaip priemonę tvarkyti visuomeninį gyvenimą, riboti opozicijos balsą ir užgniaužti politinius oponentus bei organizacijas. Nors karo padėtis pati savaime ribojė tam tikras konstitucines laisves ir žmogaus teises, autoritarinė valdžia dar labiau prisidėjo, kad karo padėties režimas jas dar labiau ribotų. Atsižvelgus į autoritarinės valdžios atliktus YVAĮ pakeitimus, galima matyti, kad karo padėtis ir tapo ta priežastis, dėl kurios tarpukario Lietuvos Respublika taip ir neišpildė potencialo tapti tikra teisine valstybe.

3.2.1. Administracinis karo padėties režimo aparatas

Siekiant visapusiškai apžvelgti karo padėties režimą tarpukario Lietuvoje, privalu suprasti, kad įstatymas lieka tik tekstu ir idėja tol, kol neatsiranda jas įgyvendinantys subjektai ir institucijos, taip materializuodami įstatymo normas realiame gyvenime. Nagrinėjamos temos atveju, šie subjektai buvo karo komendantai, o institucija – karo komendantūra. Karo komendantūros buvo pagrindinė institucija, kuriai buvo pavesta kontroliuoti karo padėtį valstybėje¹⁷¹. Analizuojant karo padėtį reglamentavusius įstatymus akivaizdu, kad karo komendantūroms buvo suteiktos plačios teisės ir įgaliojimai siekiant įgyvendinti įstatymuose numatytus tikslus ir uždavinius. Dėmesys yra skiriamas karo komendantūroms po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, tai yra, autoritarinio valdymo meto administraciniam aparatui. Ši chronologinė takoskyra yra esminis faktorius, kadangi, kaip matoma ankstesnėse darbo

¹⁷⁰ JARAŠIŪNAS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 201

¹⁷¹ VAIČENONIS, J. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 256

dalyse, po perversmo karo padėties režimas įgavo visiškai naują, priešingą savo tikslams atspalvį ir transformavosi į politinės valdžios įrankį kontroliuojant visuomenę bei stiprinant valdžią vienose rankose. Šioje darbo dalyje karo komendantūros apžvelgiamos kaip administracinis vienetas, įgyvendinantis YVAĮ nuostatas, apžvelgiama funkcinė karinės administracijos struktūra. Kadangi ankstesnėje darbo dalyje, analizuojant įstatymus buvo atskleista, kad karo komendantai turėjo dideles galias ir teises, šioje darbo dalyje bus apsiribojama tik esminių karinės administracijos bruožų analize.

Svarbu pabrėžti, kad vis dėlto nereikėtų karo komendantūrų suredukuoti iki įstatymo vykdytojo lygmens. Karo komendantūros, kartu su YVAĮ nuostatų įgyvendinimu, buvo atsakingos ir už mobilizaciją, drausmę ir tvarkos palaikymą¹⁷². Vienas iš pirminių tikslų, tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo kuo skubiau suformuoti vidaus kariuomenę, siekiant pasipriešinti tiek į šalį besiveržiantiems bolševikams, tiek ir į Vilnių besitaikančiai Lenkijos kariuomenei. Karo komendantūroms buvo patikėta prižiūrėti ir rūpintis piliečių šaukimo atlikti karinę tarnybą tvarka, registruoti karo reikalams skirtas priemones, bendradarbiauti su šaulių sąjungos rinktinėmis, rūpintis įvairiomis kariuomenės mobilizacijos problemomis¹⁷³. Nepriklausomybės pradžioje, per sąlyginai trumpą ir aplinkybių spaudžiamą laiką, sėkminga karo komendantūrų veikla leido valstybei suformuoti ir sukurti reguliariosios kariuomenės dalinius, kurie apgynė jauną Lietuvos valstybę bei padėjo stiprinti valstybingumą¹⁷⁴. Karo komendantūroms vadovaudavo karo komendantai, kurie buvo skiriami Krašto apsaugos ministro arba kitų aukštų karinių viršininkų ir buvo dislokuojami svarbiausiose apskričių miestuose ir mažesniuose, bet strategiškai svarbiuose miesteliuose¹⁷⁵.

Pradedant nagrinėti karinės administracijos struktūrą, svarbu apžvelgti ir pačių karo komendantūrų vidinę struktūrą. Ši struktūra susidarė iš komendanto, kuris būdavo aukštesniojo rango karininkas ir vadovaudavo visai komendantūrai, turinčio vieną ar kelis padėjėjus bei komendantūros valdybos. Valdybą sudarydavo septyni skyriai: teismo, ūkio, apskrities, mobilizacijos, raštinės, rikiuotės, administracijos¹⁷⁶. Šiems valdybos skyriams atskirai vadovaudavo komendanto adjutantas ir karo valdininkas¹⁷⁷. Tokia vidinė struktūra leido komendantūrai pasiskirstyti funkcijomis bei užduotis, siekiant efektyvumo skirtingose srityse. Vadovauti komendantūroms buvo skiriami drąsūs, ryžtingi, atsidavę tarnybai

¹⁷² LESČIUS, V. Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantūros. *Karo archyvas*, 1998, t. 15, p. 117–141.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ VAIČENONIS, J. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927–1940 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 257

¹⁷⁵ STOLIAROVAS, A. *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014, p. 225.

¹⁷⁶ PALKEVIČIUS, D. Kariuomenės komendantūros 1918–1920 m., Lietuvos archyvai, t. 12, 1999, p. 71–72.

¹⁷⁷ Ibid.

karininkai¹⁷⁸. Karo komendantūrų vidinė struktūra vieninga ir beveik nepakitusi išliko per visą tarpukario Lietuvos laikotarpį, skyrėsi tik asmenys, vadovaujantys komendantūroms. Natūralu, kad iš pradžių, komendantūroms vadovavo karininkai, kurie neturėjo nei tinkamo karinio laipsnio, nei išsilavinimo ar patirties. Jiems buvo suteikiamas pasitikėjimo avansas einant atsakingas pareigas. Laikui bėgant ir tobulėjant Lietuvos krašto apsaugos sistemai, didėjant išsimokslinusių karininkų skaičiui, ši padėtis keitėsi ir komendantų korpusą papildė vis labiau išsimokslinę karininkai.

Kadangi YVAĮ, esant karo padėties režimui, karo komendantams suteikė labai platų teisių ir įgaliojimų spektrą. Miestų ir apskričių karo komendantai dažnai baudavo pinigėmis ar kalėjimo bausmėmis piliečius, kurie pažeisdavo YVAĮ nuostatas arba pačių komendantų privalomus įsakymus¹⁷⁹. Natūralu, kad dėl to kildavo gyventojų nepasitenkinimas ir piliečiai, pasinaudodami YVAĮ numatyta teise, dėl įvairių karo komendantų skiriamų bausmių teikdavo skundus. Šiuos skundus su visomis bylomis karo komendantai buvo įpareigoti siųsti Krašto apsaugos ministrui, kuriam šias bylas referuodavo ministerijos kanceliarijos viršininkas¹⁸⁰. Ypatingais atvejais, kai byla keldavo klausimų, ministras išsikviesdavo komendantus, kad būtų paaiškintos bylos aplinkybės. Krašto apsaugos ministras lygiai taip pat turėjo teisę leisti privalomus įsakymus ir atšaukti ir pakeisti karo komendantų nutarimus¹⁸¹. Visas šis procesas užimdavo labai daug laiko ir buvo neefektyvus. Todėl buvo nuspręsta 1920 m. sausio mėnesį įsteigti Vietinės kariuomenės brigados štabą¹⁸². Šios karinės institucijos vadas koordinavo ir kontroliavo karo komendantūrų veiklą. Tokį karinės administracijos aparato efektyvinimą galima suprasti valdžios siekiu gerinti ir tobulinti karo padėties režimo įgyvendinimą. Tai logiškai siejasi su anksčiau aptartais teiginiais, kad ikiperversminė valdžia siekė naudoti karo padėtį kaip režimą, kuris apsaugo valstybę ir jos piliečius, o ne kaip režimą, kuris apsaugo valdžią.

Visa karinės administracijos sistema neišvengė pokyčių 1923 – 1925 metais, kai teritorija, kurioje egzistavo karo padėtis, buvo apribota¹⁸³. Taip pat didelę įtaką padarė karo komendantų vykdytų funkcijų perdavimas Vidaus reikalų ministerijai kartu su Sustiprintos apsaugos įstatymo priėmimu¹⁸⁴. Vidaus reikalų ministerijos sistemos dalis, susijusi su karo padėtimi, iš esmės buvo policinė. Iš pradžių ši dalis vadinosi Piliečių apsaugos departamentu,

¹⁷⁸ KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 54

¹⁷⁹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 151

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 53

¹⁸² LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 151

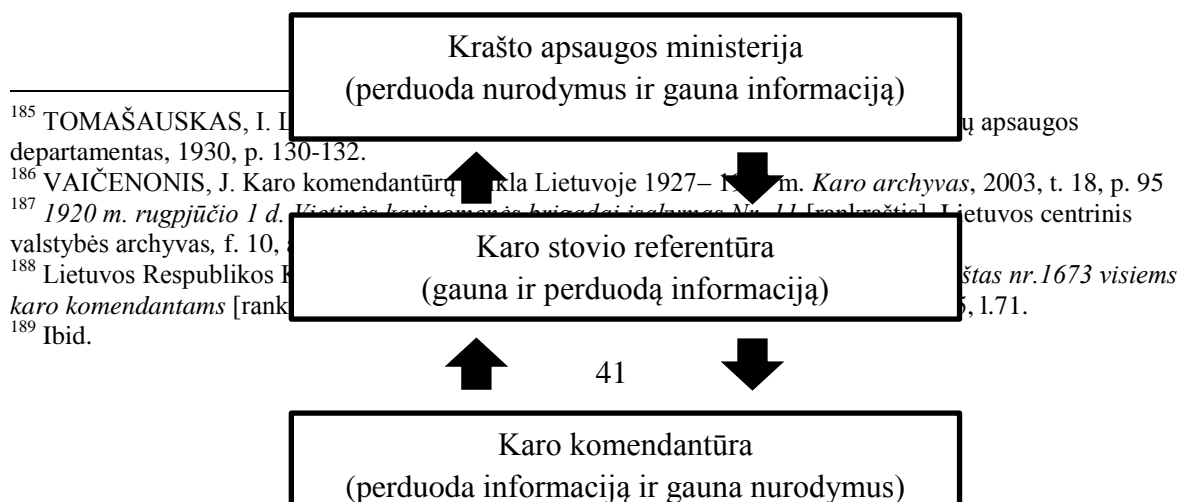
¹⁸³ Įstatymo karo stoviui įvesti pakeitimas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 105-823.

¹⁸⁴ Sustiprintos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1925, Nr. 194-1318.

kuris koordinavo viešosios tvarkos palaikymą, reguliavo susirinkimų, draugijų ir spaudos priežiūrą¹⁸⁵. Matome, kad karo komendantūros turėjo glaudžiai bendradarbiauti kartu su Vidaus reikalų ministerijos įstaigomis idant užtikrinti sklandų įsakymų vykdymą.

Įvykus perversmui ir padidėjus karo padėties režimo reikšmei, 1926 m. pabaigoje, visa informacija, susijusi su karo padėties režimo vykdymo ypatumais turėjo būti siunčiama Krašto apsaugos ministrui¹⁸⁶. Natūralu, kad ne visi karo komendantai nustatytos tvarkos laikėsi ir informaciją siuntė apygardų štabams ar vyriausiajam štabui, todėl Krašto apsaugos ministerija negaudavo visos informacijos ir negalėjo kontroliuoti jos srauto. Suprantama, kad negalint kontroliuoti, kaip vykdomos YVAĮ nuostatos, daugelis karo komendantų naudodavosi įstatymo suteiktomis teisėmis ne pagal paskirtį ir taip peržengdavo savo įgaliojimus. Tai puikiai iliustruoja tuomečio Krašto apsaugos ministro Antano Merkio žodžiai, pasakyti apie tai, kaip karo komendantai vykdo savo pareigas: „aš turėjau progos pastebėti daug trūkumų veikime mūsų komendantų. Dauguma tų trūkumų pareina ar tai iš nepatyrimo, ar tai dėl stokos reikalingų žinių ir bendro išsilavinimo, bet randasi ir tokių trūkumų, kurių priežastimi yra vien bloga valia. Buvo net komendantų tokių, kurie gautomis teisėmis naudojosi grynai savo asmens naudai, arba sprendė dalyką po įtėkme kitos suinteresuotos pusės.“¹⁸⁷ Siekiant palengvinti Krašto apsaugos ministerijos darbą ir efektyvinti informacijos apsikeitimą, kuo sklandžiau įgyvendinant YVAĮ nuostatas, buvo įsteigta nauja pareigybė Krašto apsaugos ministerijoje – karo stovio reikalų referentūra¹⁸⁸. Tokios pareigybės įvedimas yra suprantamas, nes po perversmo naujai valdžiai reikėjo kuo skubiau įvesti savo tvarką valstybėje, o šio įvedimo pagrindinis įrankis – karo padėties režimas.

Karo stovio referentūrai buvo perduota tvarkyti visas bylas ir kitą dokumentaciją, susijusią su karo padėties režimo eiga, rengti pranešimus apie karo padėties įstatymų vykdymą. Tuo pačiu buvo kontroliuojami ir prižiūrimi karo komendantai, kuriems buvo duodami nurodymai ir reikalaujama paaiškinimų¹⁸⁹. Tokiu būdu Krašto apsaugos ministras gaudavo išsamią ir paruoštą informaciją apie karo padėties vykdymą, kuri buvo pateikiama gavus iš karo komendantų. Taigi susiklostė trijų pakopų administracinė struktūra tarp Krašto apsaugos ministerijos, karo stovio referentūros ir karo komendantūrų:

¹⁸⁵ TOMAŠAUSKAS, I. I. Krašto apsaugos ministerijos departamentas, 1930, p. 130-132.

¹⁸⁶ VAIČENONIS, J. Karo komendantūrų veikimas Lietuvoje 1927–1928 m. *Karo archyvas*, 2003, t. 18, p. 95

¹⁸⁷ 1920 m. rugpjūčio 1 d. *Vietinių kariuomenės būrių dalį įsakymas Nr. 11* [nepilnai išleistas]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 10, k. 1, l. 10.

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos ministerijos įsakymas nr. 1673 visiems karo komendantams [rankraštis]. *Karo archyvas*, 1926, t. 1, l. 71.

¹⁸⁹ Ibid.

Remiantis archyvo medžiaga, karo komendantūros turėjo teikti informaciją apie viešojo gyvenimo situaciją kiekvienos komendantūros reguliuojamoje teritorijoje. Karo komendantai ruošdavo raportus ir juos siųsdavo karo stovio referentūrai. Karo stovio referentūra šiuos raportus sistemindavo, apdorodavo ir apibendrindavo. Taip būdavo ruošiama mėnesio apžvalgos santrauka, pažymint svarbiausias detales ir įvykius. Šios santraukos būdavo siunčiamos Krašto apsaugos ministrui susipažinti¹⁹⁰.

Iš archyvinių duomenų matome, kad tokia administracinė karo padėties režimo struktūra išliko iki pat 1939 m. sausio mėnesio, kuomet iš karo stovio referento pareigų buvo atleistas pulkininkas Vladas Braziulevičius, prieš tai dirbęs nuo 1928 m¹⁹¹. Tai leidžia daryti išvadą, kad visą šį laiką karinės administracijos struktūra išliko nepakitusi ir pastovi, kadangi tai yra pakankamai efektyvus administracinis modelis, leidžiantis informacijai pasiekti vieną centralizuotą instituciją, iš kurios gaunami ir tam tikri nurodymai bei įsakymai žemesniajai struktūros pakopai. Visų šių trijų įstaigų sąveika lėmė, kad karo padėties režimas buvo vykdomas sklandžiai ir be didesnių pertraukų. Ypač svarbu suprasti, jog karo padėtis buvo tapusi tam tikra kasdienybe ir visuomenė tai priimdavo kaip savaime suprantamą faktą. Tačiau tai liudija tik vieną – kad ir kaip buvo reguliuojami karo padėties režimo sukurti teisiniai santykiai, kad ir kokiomis administracinėmis struktūromis buvo šie įstatymai įgyvendinami, klaidinga būtų sakyti, jog karo padėties režimas buvo teisingas ir teisinės valstybės principus atitinkantis valdžios bei valstybės piliečių gyvenimą reguliuojantis režimas.

¹⁹⁰ Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1935 m. gruodžio 5 d. Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių karo komendantams [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.

¹⁹¹ Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1939 m. sausio 27 d. Įsakymas Kariuomenei Nr. 6 [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 10.

3.2.2. Teisminė karo padėties režimo struktūra.

Šioje dalyje bus pateikiama karo lauko teismų apžvalga, kurie buvo didelė karo padėties režimo sistemos dalis. Taip pat ši dalis svarbi tuo, kad atskleidžia teismų sistemos, kaip vienos iš teisinės valstybės principo elementų, veikimą tarpukario Lietuvoje. Klaidinga būtų teigti, kad tarpukario Lietuva buvo teisinė valstybė vien tuo požiūriu, kad jos institucijos ir funkcijos buvo paremtos vien tik teisine reglamentacija, kurią galime išvelgti karo padėties režimo teisiniame reglamentavime. Teisinė valstybė – daugiau nei tik ją valdanti autoritarinė centrinė valdžia, kurios vadovavimas paremtas jėgos, cenzūros, visuomenės kontrolės ir subjektyvios ideologijos principais ir visą tai apvilkus įstatymo rūbu. Su tokia idėja sutinka ir konstitucionalistas E. Jarašiūnas, kuris teigia, kad teisės aktų priėmimo, keitimo ar panaikinimo pagrindais paremtą valstybę teisine valstybe galime vadinti tik formaliu požiūriu, kuris yra „pernelyg siauras ir nevisiškai optimalus.“¹⁹² Siekiant pastatyti teisinę valstybę, reikia, kad šis principas būtų išpildytas ir materialiuoju aspektu, kurio vienas iš sudedamųjų elementų – teisminių aktų pagrindais gyvuojanti valstybė, kurios konstitucinių laisvių ir žmogaus teisių ribojimas orientuotas į visuomenės darnumą¹⁹³ ir sveiku protu pagrįsta pusiausvyra ir proporcingumu¹⁹⁴. Būtent teisingumo vykdymas, kuris turi būti „suprantamai juridizuotas, neapribotas sutrumpintais motyvais“¹⁹⁵ yra išimtinė teismų prerogatyva ir pareiga, o teisinė valstybė negalima, jei kiekvienam jos piliečiui negarantuojama teisė, turėti nepriklausomą ir bešališką teismą¹⁹⁶. Todėl šioje dalyje bus atkreipiamas dėmesys į tarpukario Lietuvos teismų veiklą, kuri tuometės autoritarinės valdžios nebuvo įgalinta tapti viena iš teisinės valstybės pamatinių sudedamųjų dalių.

Kaip minėta ankstesnėse darbo dalyse, karo ar kitokios išimtinės padėties įvedimas valstybėje yra sukeliantis aibę teisinių padarinių. Tai yra, kad valstybėje taikos meto teisinis režimas yra pakeičiamas kitu, žmogaus teises ir konstitucines laisves ribojančiu teisiniu režimu. Natūralu, kad tokiu atveju labai pasikeičia ir forma, kuria vykdomas teisingumas, nes išimtinė padėtis reikalauja išimtinių teisinių manevrų ir nepaprastų sprendimų, siekiant efektyviai užtikrinti valstybės ir jos piliečių apsaugą. Todėl išimtinės padėties režimo įstatymai, kaip matėme ankstesnėse darbo dalyse, išplėtė baudžiamųjų ir administracinių bausmių skyrimo galimybes ir numato specialius subjektus teisingumo vykdymui įgyvendinti. Tai atrodo labai natūralu ir savalaikiška, galima sakyti, kad net būtina, susiklosčius tam tikrai situacijai. Tačiau ar priimtina tai, kad tokia padėtis ir režimas su visais

¹⁹² JARAŠIŪNAS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 201

¹⁹³ HART, H.L.A. *Teisės samprata*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 394-399.

¹⁹⁴ JARAŠIŪNAS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 202.

¹⁹⁵ Ibid. p. 207.

¹⁹⁶ Ibid. p. 207.

jam priskirtiniais „atributais“ trunka du dešimtmečius – tai yra kitas klausimas, reikalaujantis atidesnio žvilgsnio.

Nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, kurios gyvavimo laikotarpiu beveik visad galiojo karo padėties režimas, susiformavo neįprasta teismų struktūra. Greta Apylinkės teismų, Apygardos teismų, Apeliacinių Rūmų ir Vyriausiojo Tribunolo¹⁹⁷ veikė ir kariniai teismai: Kariuomenės, karo lauko teismas¹⁹⁸. Šie specialūs teismai nagrinėjo ne tik kariškių bylas, bet karo padėties metu narpliojo ir civilių asmenų bylas. Kariniai teismai laikomos ypač svarbiomis teisminėmis institucijomis, kurios pasižymėjo plačiais įgaliojimais, kurių sprendimai būdavo priimami greitai, o skiriamos bausmės – griežtos¹⁹⁹, ypač kai kalbame apie karo lauko teismą.

Iš esmės, Kariuomenės ir karo lauko teismų organizavimas ir sukūrimas teisiškai gali būti kildinamas iš 1922 m. Konstitucijos 69 straipsnio (taip pat ir 1928 m. Konstitucijos 70 straipsnio). Šie straipsniai skelbė, kad „Ypatingieji teismai gali būti steigiami tik karo metu arba karo padėčiai esant“²⁰⁰. Būtent viena iš ypatingųjų teismo rūšių buvo karo lauko teismas, kuris įstatymiškai reglamentuotas Karo teismo įstatų²⁰¹ pagalba. Karo lauko teismas buvo sudaromas *ad hoc*, greitai teisti įstatymą pažeidusius asmenis, kurių „nusikaltimas yra visai aiškus ir nereikalauja didelio tardymo“²⁰². Karo lauko teismas buvo sudaromas tose vietose, kuriose vyko aktyvus karo veiksmai arba galiojo karo padėties režimas. Galiojant karo padėties režimui, įgaliojimus sudaryti karo lauko teismą turėjo vyriausiasis kariuomenės vadas, Krašto apsaugos ministras, kai kurie žemesnio rango vadai arba karo komendantai. Teismas buvo sudarytas iš penkių asmenų: trijų karininkų ir dviejų kareivių. Iš Karo teismo įstatų nuostatų galima išvelgti, kad karo lauko teismas nėra susietas su aukštesnėmis teisminėmis instancijomis – šių teismų sprendimai negalėjo būti skundžiami nei apeliacine, nei kasacine tvarka. Sprendimus turėjo tvirtinti įgaliotas asmuo, sudaręs karo lauko teismą. Tik po patvirtinimo sprendimas įgaudavo teisinę galią. Jei sprendimas likdavo nepatvirtintas, byla turėjo būti perduodama vyriausiajam karo vadui arba Krašto apsaugos ministrui, kurie tvirtindavo sprendimą arba švelnindavo paskirtą bausmę. Patvirtintas teismo sprendimas turėjo būti įgyvendintas per dvi dienas nuo priėmimo. Per dvi dienas nuo sprendimo priėmimo galėjo „suvereninės valdžios“ prašyti malonės²⁰³.

¹⁹⁷ Teismų santvarkos įstatymas, *Vyriausybės Žinios*, 1933, Nr. 419 – 2900.

¹⁹⁸ STOLIAROVAS, A. *Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014 p. 7

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 100/799.

²⁰¹ Karo teismo įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 5-62

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid.

Akivaizdu, kad karo lauko teismui buvo suteikta ypatingai plati kompetencija sprendžiant bylas, kurioms nereikėjo pasiruošimo ir įrodymų rinkimų, aplinkybių analizės. Ši plati kompetencija buvo dar labiau praplėsta 1920 m., kuomet buvo priimtas Karo teismo įstatų papildymas, suteikęs įgaliojimus vyriausiajam kariuomenės vadui ar krašto apsaugos ministru perduoti asmenis karo lauko teismui „jeigu tam atsiras reikalo dėl minimųjų darbų svarbos arba armijos interesams apsaugoti, arba dėl valstybės ar visuomenės tvarkos ir saugumo“²⁰⁴. Suteikus tokias plačias galias teismui, į šią teisminę struktūrą pradėta žvelgti su baime ir iš jos gimusia pagarpa, kadangi matoma, kad karo lauko teismo malonei galėjo patraukti net ir įtarus už antivalstybinę veiklą, neieškant per daug įrodymų ar faktų.

Vis dėlto, pagrindinis organas karo teismų sistemoje buvo Kariuomenės teismas, kurio veiklos organizavimas buvo paremtas Laikinaisiais Kariuomenės (armijos) teismo įstatais²⁰⁵. Kariuomenės teismas buvo įsikūręs Kauno mieste įsteigta teisminė įstaiga, skirta šalies ginkluotosioms pajėgoms taikos metu. Žiūrint teritoriniu požiūriu, šio teismo veiklos teritorija apėmė visos Lietuvos teritoriją. Šiam teismui teisingos buvo visos karinio pobūdžio bylos, bet šalia karinių bylų jam priskirtinos buvo ir bylos, susijusios su sunkiais nusikaltimais, padarytais karo padėties metu. Šie sunkūs nusikaltimai buvo numatyti YVAĮ 14-ajame straipsnyje. Kariuomenės teismą sudarė du nuolatiniai nariai, skiriami prezidento, Krašto apsaugos ministro teikimu ir dešimties laikinųjų narių – penkių karininkų ir penkių kareivių, kurie skiriami Krašto apsaugos ministro, karinių dalių vadų teikimu ir veikė atskira prokuratūra (Valstybės gynėjas su savo padėjėjais, raštininkais ir tardytojais). Priimtus Kariuomenės teismo sprendimus buvo galima apskųsti apeliacine ir kasacine tvarkomis, o skundus nagrinėjo Vyriausiasis Tribunolas. Kariuomenės teismo Nuteistas asmuo turėjo teisę kreiptis į Respublikos prezidentą su malonės prašymu²⁰⁶.

Matoma, kad tarpukario Lietuvoje buvo išvystyta specialiųjų teismų sistema, kuri turėjo vykdyti teisingumą karo padėties metu. Tik, deja, nė vienoje iš Lietuvos Respublikos Konstitucijų nebuvo užsiminta apie teismų nepriklausomumą, ši nuostata atsirado tik 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje²⁰⁷, o pati karinių teismų sistema bei jų rūšys nebuvo įtvirtintos konstituciškai. Tai lėmė, kad karinių teismų kompetenciją buvo reglamentuojama nacionalinių ir poįstatyminių norminių teisės aktų pagrindu. Kiekvienas teismas teisingumą vykdė remdamasis savo kompetencija. Tai reiškė, kad valstybės valdžia galėjo nevaržomai teisės aktais reguliuoti teismų veiklą ir juos koreguoti taip, kaip diktuoja situacija. Tai reiškia, kad tarpukario Lietuvoje nebuvo nepriklausomos karinių teismų sistemos, kuri vykdė

²⁰⁴ Karo teismo įstatų papildymas. Laikinosios Vyriausybės Žinios, 1920, Nr. 23-285.

²⁰⁵ Laikinieji kariuomenės armijos teismo įstatai. Laikinosios Vyriausybės Žinios, 1919, Nr. 10/130.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ 1938 m. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*, 1938, Nr. 600. [interaktyvus] [žiūrėta: 2018-04-14]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24794&biRecordId=3536>

teisingumą karo padėties metu, kas vienareikšmiškai trukdė teisinės valstybės principo įgyvendinimui.

Pabaigai, verta paminėti ir faktą, kad per visą nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpį, kurio metu galio karo padėties režimas, didėjant karinės ir civilinės administracijos galioms taip ir neatsirado administracinės valdžios veiksmų kontrolės institucijos. Nors 1922 m. Konstitucijos 68 straipsnis mini, kad „Teismas sprendžia administracijos įsakymo teisėtumą“²⁰⁸, tačiau per visą šios konstitucijos gyvavimo laikotarpį ši nuostata taip ir nebuvo įgyvendinta. Įgyvendinta nebuvo todėl, kad administracinių veiksmų kontrolė nebuvo palanku valdžiai, ką puikiai suprato Mykolas Riomeris, sakydamas, kad „tatai įvyko tik dėl įstatymo leidėjo, nepasirūpinusio (iš tikrųjų nenorėjusio pasirūpinti) šio konstitucinio konstanto įgyvendinimu, apsileidimo“²⁰⁹. Būtina pažymėti, kad administracinių aktų teisėtumo kontrolės mechanizmas savo esme turėjo būti nepriklausomu nuo valdžios, kas nebuvo paranku autoritarinei valdžiai. Situaciją puikiai iliustruoja M. Riomerio komentaras: „Teisinėje valstybėje valdžios imperiumas reiškiasi teisinėmis normomis, o policinio režimo valstybėje valdžios veiksmai reiškiasi palaidais aktais. Kur administracijos aktų nėra teisminės kontrolės, ten nėra jokios garantijos, kad administracijos organų aktai atitiks įstatymų normas. Gali būti įstatymai, viskas parašyta, bet jeigu įstatymų nesilaikoma, tai nėra priemonių tam sudrausti. Tai ir bus tipinga policinė valstybė“²¹⁰.

Nors tarpukario Lietuvoje buvo puikiai išvystyta karinių specialiųjų teismų sistema, kuri buvo sureguliuota teisės aktais, teisingumo vykdymas vis tiek buvo prieštaraujantis teisinės valstybės principams. Tiek karo lauko teismai neturėjo nustatytų procedūrinių taisyklių, būtinų sklandžiam ir žmogaus teises užtikrinančiam karo padėties režimo nustatyto teisingumo vykdymui, tiek nebuvo valdžios leidžiamų administracinių įsakymų ir nutarimų priežiūros kontrolės organo. Tai lėmė, kad tokia padėtis klostėsi beveik visą tarpukario Lietuvos laikotarpį. Tai reiškia, išimtinis teisingumo vykdymas, rezervuotas ypatingiems atvejams ir situacijoms, Lietuvoje buvo tapęs kasdienybės dalimi, kuri šiais laikais jokioje tikroje demokratinėje valstybėje būtų nepriimtina ir kelianti audringą visuomenės pasipiktinimą. Tačiau, kaip matysime sekančiame darbo skyriuje, pasinaudojant karo padėties režimu, iš visuomenės buvo atimta bet kokia teisė reikšti nepasitenkinimą, skleisti kitoniškas nuo autoritarinės valdžios idėjas ir tiesiog turėti skirtingą politinį požiūrį į valstybę ir visuomenę.

²⁰⁸ 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Vyriausybės Žinios, 1922, Nr. 100/799.

²⁰⁹ RIOMERIS, M. *Administracinis teismas*. Valstybės spaustuvė, 1928. p. 70.

²¹⁰ Apie steigiamą Lietuvoje administracinį teismą, *Lietuvos žinios*, 1938 10 10, p. 6.

3.3. Visuomeninės veiklos ribojimas karo padėties režimo metu

Kaip minėta ankstesnėse šio darbo dalyse, tarpukario Lietuvos laikotarpiu veikęs ypatingas teisinis-administracinis režimas nustatė šalies gyventojų konstitucinių teisių bei laisvių suvaržymus. Šie suvaržymai buvo detalizuoti YVAĮ, kai kalbama apie karo padėties režimo metu egzistavusius ribojimus. Nors šalyje buvo priimti ir Sustiprintos apsaugos ir Nepaprastojo meto įstatymai, jų veikimo chronologinės ribos yra per siauros nagrinėjamos temos kontekste, tad darbo autorius apsiriboja karo padėties metu egzistavusiais teisių ir laisvių ribojimais. Šioje darbo dalyje aptariamų konstitucinių laisvių suvaržymo sferą sudaro spaudos cenzūra, draugijų veiklos ribojimas ir uždraudimas, susirinkimų organizavimo apsunkinimas, taip pat ir politinių partijų veiklos smarkus slopinimas.

Išimtinį teisinį reguliavimą ypatingųjų padėčių laikotarpiu numatė visos tarpukario Lietuvos Respublikos konstitucijos. Tiek 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucija, tiek 1928 m. 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucija, tiksliau jos 34 straipsnis, deklaravo, kad nepaprastosios padėties įvedimas yra lygiagretus su Konstitucijose numatytu piliečių teisių ir laisvių laikinu sustabdymu²¹¹. Šiame straipsnyje, be kitų šiame straipsnyje numatytų konstitucinių laisvių sustabdymo, duodamos nuorodos į Konstitucijos 15 straipsnį (žodžio ir spaudos laisvės sustabdymas), 16 straipsnį (susirinkimų laisvės sustabdymas) ir 17 straipsnis (draugijų ir sąjungų laisvės sustabdymas). 1928 m. Konstitucijoje²¹² randame tuos pačius suvaržymus, kurie perkelti iš ankstesnės Konstitucijos. Esminiu skirtumu galime laikyti tai, kad 1922 m. Konstitucijoje nepaprastosios padėties metu įteisinamas suvaržymas yra leidžiamas Seimo pritarimu, o 1928 m. Konstitucijoje atsispindi neribota šalies prezidento diskrecija skelbti nepaprastąją padėtį be jokios politinės kontrolės formos. Nors konstitucinių laisvių ribojimas nepaprastosios padėties metu yra nepaprastai svarbus įrankis siekiant užtikrinti šalies stabilumą grėsmės akivaizdoje, būtina pažymėti, jog šis įrankis pateisina savo funkciją tada, kai yra naudojamas siekiant stabilizuoti padėtį valstybėje ir vėl grįžti prie taikos meto režimo. Tarpukario Lietuvoje nepaprastosios padėties režimas, daugiausia karo padėties režimo formoje, buvo taikomas nuolat, todėl tai iškreipė anksčiau minėtų laisvių suvaržymo taikymo praktiką.

3.3.1. Spaudos cenzūra

Pačioje Nepriklausomos Lietuvos kūrimosi pradžioje spaudos ribojimas buvo savalaikis ir logiškas žingsnis – kariuomenės vadovybė stengėsi apsaugoti kariuomenę ir šalies piliečius

²¹¹ 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100.

²¹² 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1928, Nr. 275-1778.

nuo antivalstybinės propagandos ir tam tikros slaptos informacijos nutekimo. Šiam tikslui pasiekti 1920 m. buvo išleistas įsakymas „Apie karišką cenzūrą“, kuris uždraudė skelbti informaciją apie kariuomenės dalinių formavimąsi, kariuomenės aprūpinimą ir dislokacijos vietas. Taip pat buvo ribojama informacijos sklaida dėl dalyvavimo karinėse operacijose, taktiką, strategiją. Neigiamo pobūdžio spaudiniai apie kariuomenę taip pat buvo cenzūruojami²¹³. Tai buvo logiškas ir būtinas žingsnis, siekiant sustiprinti valstybingumą ir apsaugoti jautrią informaciją, susijusią su besikuriančia kariuomene.

Tuo pačiu metu spaudą kontroliavo ne tik išleistas karinės vadovybės įsakymas, bet ir specialiai tam skirtas įstatymas – 1919 m. gruodžio mėnesį priimtas Spaudos įstatymas²¹⁴. Šis įstatymas nustatė kriterijus, pagal kuriuos buvo ribojama spauda – neleista spausdinti informacijos, susijusios su teisėsaugos veiklos surinktais duomenimis tol, kol byla neišspręsta teisme. Nustatyti estetikos ir moralinio turinio reikalavimai – draudžiama spauda, kuri „įžeidžia doros ir gerų įpročių jausmus“. Šis įstatymas buvo skirtas taikos metui ir jo tvarkos laikymosi užtikrinimas buvo pavestas apskričių viršininkams²¹⁵. Iki perversmo, spaudos cenzūra iš esmės buvo gynybinio pobūdžio, daugiausia susijusi su kariuomenę liečiančių spaudinių priežiūra.

Po 1926 m. įvykusio perversmo ir vėl šalyje įvedus karo padėtį, Krašto apsaugos ministerija parengė specialias gaires spaudos cenzūrai: parengtas karo cenzūros nuostatų projektas, vidinei ir užsienio spaudai paskirti spaudos cenzoriai²¹⁶. Tokiu būdu susiformavo nauja spaudos cenzūros sistema. Išplėstas draudžiamos informacijos diapazonas, paliktos nuostatos dėl kariuomenės informacijos skelbimo draudimų. Ypatingai daug dėmesio buvo skiriama spaudai, susijusiai su valdžios kritika ir vertinimu, susiklosčiusia politine padėtimi ir santvarka valstybėje. Nauja cenzūros sistema buvo įgyvendinama per karo komendantus, pasinaudojant YVAĮ nuostatomis.

²¹³ Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1920 m. balandžio 3 d. *Kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymas* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 406, ap. 3, b. 1, l. 38.

²¹⁴ Spaudos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 17

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Lietuvos Kariuomenės Vyr. Štabas. 1927 m. sausio 7 d. *Vyr. štabo viršininko T. Daukanto slaptas įsakymas Ypatingų reikalų karininkui plk. P. Tvarijonui* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 3, b. 147, l. 3;

Lietuvos Kariuomenės Vyr. Štabas. 1927 m. gegužės 3 d. *Vyr. štabo ypatingųjų reikalų karininko plk. lt. M. Reklaičio raportas krašto apsaugos ministrui* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 3, b. 395, l. 64;

Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1927 gegužės 3 d. *Karo cenzūros nuostatų projektas* [rankraštis]. f. 384, ap. 3, b. 395, l. 64

Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1927 m. lapkričio 13 d. *KAM aplinkraštis karo komendantams „Spaudai cenzūruoti laikinos taisyklės“* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 11, ap. 1, b. 33, l. 46.

Spaudos cenzūrą vainikavo 1935 m. priimtas naujasis Spaudos įstatymas²¹⁷. Šiame įstatyme buvo apjungti ir įteisinti karo padėties metu susiformavę cenzūros principai. Minimame įstatyme buvo numatytos nuostatos dėl reikalavimų leidinio redaktoriui: reikalavimai redaktoriaus amžiui, pilietybei, išsilavinimui, teisei padėčiai. Buvo įpareigojama pateikti redaktoriaus kandidatūrą Vidaus reikalų ministro vertinimui. Vidaus reikalų ministras galėjo nušalinti redaktorių nuo darbo įvairiais atvejais, pavyzdžiui, „valstybės ar tautos saugumo sumetimais“²¹⁸ arba neišspausdinus „reikšmingų naujienų“²¹⁹. Vidaus reikalų ministras taip pat įgavo teisę sustabdyti laikraščio leidimą, jei nevykdomi jo nurodymai ar reikalavimai. Taip pat, buvo numatyti reikalavimai turiniui bei galimybė valdžios institucijoms kištis į išleidžiamo spaudinio turinį. Spaudos įstatymo 32 straipsnis numatė nuostatas, kuriomis vadovaujantis Ministras pirmininkas galėjo tiesiogiai nurodyti laikraščio leidėjui arba redaktoriui išspausdinti straipsnį, kuriame būtų aprašomos temos, skirtos „valstybės valdymui, krašto apsaugai, krašto santykiams su užsieniais arba lietuvių tautinio jausmo ir kuriamos dvasios stiprinimui bei ugdymui“²²⁰.

Toks spaudos reguliavimas buvo aiškus siekis riboti nepalankią valdžiai spaudą, kuris buvo įformintas teisiškai ir prieštaravo 1928 m. Lietuvos valstybės Konstitucijai. Buvo įteisinta galimybė autoritarinei valdžiai skleisti jai palankią propagandą, spausdinti tik teigiamus straipsnius ir apšviesti valdžios pasiekimus bei naudą Lietuvos valstybei. Spaudos cenzūros priežiūra buvo pavesta karo komendantams, o po to - ir Vidaus reikalų ministerijos globoje esančiam spaudos skyriui²²¹. Karo padėtį reglamentuojantys YVAĮ leido karo komendantams ir toliau sėkmingai pritaikyti numatytas sankcijas už draudžiamo turinio išspausdinimą. Tokiu būdu beveik visą tarpukario Lietuvos laikotarpį spauda buvo naudojama kaip įrankis aukštinti valdžią ir slėpti jos trūkumus, o bet kokie bandymai kritikuoti valdžią buvo užgniaužiami pasitelkiant nepaprastąsias padėtis reglamentuojančiais įstatymais.

3.3.2. Susirinkimų laisvės ribojimas

Viešų susirinkimų ar pramogų ypatumus skirtingais laikotarpiais reguliavo 1920 m. priimtas Susirinkimų įstatymas²²², o autoritarinės valdžios laikotarpiu – 1932 m. priimtas Susirinkimų

²¹⁷ Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 510

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

²²¹ ANUŠAUSKAS, A. *Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 163-166.

²²² Susirinkimų įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 20.

ir pramogų įstatymas²²³. Karo padėties režimo metu susirinkimų sankcionavimo tvarka buvo numatyta YVAĮ 10-ajame straipsnyje – vietose, kur paskelbta karo padėtis, karo komendantas turėjo duoti leidimą organizuoti susirinkimus²²⁴. Susirinkimų įstatymo pagrindu, susirinkimo organizatoriai turėdavo pranešti apskrities viršininkui apie susirinkimą ir jo tikslą. Leidimus išduodavo apskričių viršininkai, gavę karo komendanto pritarimą²²⁵. Gavus komendanto pritarimą, rengiamame susirinkime turėjo dalyvauti ir jo eigą stebėti specialiai deleguotas policijos atstovas²²⁶, turėjęs teisę susirinkimą uždaryti. 1920 m. Susirinkimų įstatymas numatė sąlygas, kuriomis vadovaujantis susirinkimas galėjo būti nutrauktas: kai kurstoma atlikti veiksmus, kuriuos draudžia baudžiamasis įstatymas (sukilti prieš Lietuvos valstybę ir jos tvarką, prievarta nuversti esamą valdžią, raginti vieną gyventojų dalį sukilti prieš kitą, nesilaikyti teisėtų įstatymo nuostatų ir t.t.), kai susirinkime kyla netvarka ir kai iš susirinkimo nepasišalina žmonės, kuriems uždrausta jame būti²²⁷.

Piliečių apsaugos departamento nutarimai numatė ir praplėtė sąrašą sąlygų, kurių atsiradimas leisdavo nutraukti susirinkimą: susirinkime buvo griežtai draudžiama kreiptis į karius su tikslu, kad šie neatliktų savo tarnybos ir pareigų, palankiai atsiliepti apie nusikalstamas veikas, įžeidinėti valstybės ar savivaldybės institucijas, bažnyčią, skleisti dezinformaciją apie valstybines įstaigas. Taip pat susirinkimas buvo nutraukiamas, jei nukrypavo nuo pirminio tikslo, kuris nurodomas apskrities viršininkui²²⁸.

Parlamentinio valdymo laikotarpiu numatytuose susirinkimų ribojimuose galime įžvelgti prevencinį susirinkimų kontrolės pobūdį – buvo siekiama apsaugoti kariuomenę, valstybingumą ir išvengti provokacijų. Karo padėties metu tai buvo ypač svarbu, kadangi tuo metu veikiantys antivalstybiniai elementai galėjo daryti įtaką visuomenei taip pakertant pasitikėjimą jaunos šalies demokratine santvarka. Išleistas Susirinkimų įstatymas ir YVAĮ nuostatos įtvirtino tam tikrus būtinus pagrindus, kuriais vadovaujantis buvo galima sumažinti galimybę kilti neramumams įvairių susirinkimų metu. Net ir karo padėties režimo akivaizdoje šie ribojimai atrodo logiški ir pateisinami.

Apie susirinkimų ribojimo ir kontrolės pateisinimą autoritarinio režimo metais kalbėti nebegalime. 1932 m. priimtas Susirinkimų ir pramogų įstatymas numatė daug sąlygų ir reikalavimų susirinkimų organizavimui, kas reiškė, kad valdžios institucijos įgavo dar daugiau svertų kontroliuoti viešą valstybės piliečių gyvenimą. Ši sugriežtinta susirinkimų

²²³ Susirinkimų ir pramogų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 393

²²⁴ Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 5-55.

²²⁵ Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1921 m. sausio 30 d. *KAM aplinkraštis karo komendantams ir apskričių viršininkams* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 504, ap. 1, b. 25, l. 187.

²²⁶ *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinys 1918 02 16 – 1931 05 31*, Kaunas, 1931, p. 252.

²²⁷ Susirinkimų įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 20

²²⁸ *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinys 1918 02 16 – 1931 05 31*, Kaunas, 1931, p. 252-253

kontrolė pasireiškė įvairiai – per leidimų susirinkimams rengti išdavimą, reikalavimus susirinkimų organizatoriams, per susirinkimų turinio priežiūrą. O jei susirinkimas ir būdavo leidžiamas, tai juose dalyvaudavo karo komendantūros arba apskrities viršininko atsiųstas policijos atstovas, kuris galėjo susirinkimą uždaryti net ir nedidelio pažeidimo atveju²²⁹.

Apie planuojamą susirinkimą buvo būtina pranešti atsakingam pareigūnui, tačiau būtinai prieš 3 dienas iki viešo paskelbimo apie planuojamą susirinkimą. Ir, žinoma, reikėjo gauti pareigūno leidimą susirinkimui organizuoti. Leidime numatytos tvarkos nesilaikymas galėjo būti priežastis nutraukti susirinkimą. Jeigu pranešime buvo numatyta susirinkimo vieta, ją keisti susirinkimo metu buvo draudžiama. Tas pats galiojo ir susirinkimo laiko atžvilgiu. Šių nuostatų pažeidimas užtraukdavo atsakomybę susirinkimo rengėjui²³⁰.

Prieš organizuojant susirinkimą reikėjo pranešti, kas bus svarstoma ar daroma susirinkimo metu. Nebeužteko pranešti tik tikslo, turėjo būti išsamiai išdėstyti aptariamai klausimai, informacija apie pranešėjus ir susirinkimo programą. Tai suteikė valdžiai dar daugiau galimybių spręsti, kuriuos susirinkimus leisti, o kurių – ne. Jei susirinkimo metu buvo bent kiek nukrypstama, turinio požiūriu, nuo pateiktos informacijos apie susirinkimą – susirinkimas tučtuojau galėjo būti nutrauktas. Tokia kontrolės forma labai ribojo tiek laisvę organizuoti susirinkimus, tiek susirinkimų metu laisvai kalbėti ir reikšti nuomonę.

Taip pat, Susirinkimų ir pramogų įstatymas numatė griežtus reikalavimus susirinkimų organizatorių, dalyvių ir pirmininkų bei jų pavaduotojų atžvilgiu. Buvo numatytas amžiaus cenzas rengėjams ir dalyviams (rengėjams – 21 metai, dalyviams – 17), jei susirinkime dalyvaudavo asmuo, nesulaukęs reikiamo amžiaus, tai buvo pažymima pareiškime dėl susirinkimo. Atsirado formuluotė dėl asmenų dalyvavimo, kuriems „atimtos arba apribotos teisės“²³¹. Tai reiškė, kad susirinkimų organizuoti negalėjo asmenys, anksčiau jau patekę į teisėsaugos ar valdžios institucijų akiratį, kuriems jau buvo pritaikytos tam tikros sankcijos. Tokiu būdu valdžia įteisino pavienių asmenų kontrolę ir galimybę jiems uždrausti organizuoti įvairius viešus susirinkimus.

Kaip galima pastebėti, autoritarinės valdžios laikotarpiu buvo dar labiau sugriežtinta susirinkimų organizavimo tvarka. Tai pateisinama siekiu vis labiau apriboti visuomeninę gyventojų veiklą, kuri galėtų kelti grėsmę valdžios pozicijoms. Taip pat šiuos ribojimus galima sieti su siekiu riboti opozicinių politinių jėgų judėjimą, siekiu kontroliuoti jų veiklą. 1932 m. Susirinkimų ir pramogų įstatymą, žiūrint iš opozicinių politinių partijų perspektyvos,

²²⁹ Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerija. *1932 m. Policijos budėtojui viešuose susirinkimuose instrukcija* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 407, ap. 8, b. 105, l. 9.

²³⁰ *Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai*. Kaunas, 1938, p. 322

²³¹ Susirinkimų ir pramogų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 393

galima laikyti visiško jų uždraudimo užuomazga, kuris buvo teisiškai įformintas 1936 m. Draugijų įstatyme.

3.3.3. Draugijų laisvės ribojimas

Viena iš YVAĮ pagrindų karo komendantams suteiktų teisių buvo draugijų ir sąjungų kontrolė, kuri pasireiškė tuo, kad komendantai turėjo teisę leisti privalomuosius įsakymus ir taisykles. Tam tikri įsakymai ir taisyklės buvo nukreiptos į draugijas ir sąjungas: draugijos buvo įpareigosios pristatyti savo statusus, programas, narių sąrašus į komendantūras. Apie naujų narių priėmimą arba statutų keitimą turėjo būti pranešta iš anksto ir gautas komendanto leidimas²³². Parlamentarizmo laikotarpiu, tokių galių suteikimas yra tiesiogiai susijęs su tikslu užtikrinti ką tik nepriklausomybę atgavusios valstybės valstybingumo užtikrinimu ir antivalstybinės veiklos užgniaužimu šalyje. Pavyzdžiui, nors Komunistų partija ir buvo uždrausta, Lietuvoje ji veikė pogrindyje, leido antivalstybinę spaudą ir vykdė propagandą. Tokiu atveju, karo komendantai atliko svarbų vaidmenį: vykdė slaptų duomenų rinkimą, analizavo ir stebėjo nelegalias organizacijas ir pasinaudodami YVAĮ numatytais priemonėmis – baudė įtariamuosius antivalstybine veikla. Tai reiškia, kad karo padėties įstatymas atliko savo paskirties funkciją, o jame numatytas draugijų ribojimas – visiškai pateisinamas, nes valstybei reikėjo kovoti su Lietuvai nedraugiškų asmenų organizacijomis.

Po 1926 m. perversmo draugijų teisinis reglamentavimas buvo reguliuojamas 1919 m. priimtu Įstatymu apie draugijas²³³. Šio įstatymo normos savyje turėjo didelę diskrecijos galimybę ją vykdančioms pareigūnams ir institucijoms. Pavyzdžiui, 12 ir 14 straipsniai numatė draugijų teisę veikti jų įstatų ribose, jas uždarant tik tada, kai nesilaikoma įstatų. Būtent šis įstatymas paliko didelę laisvę interpretacijai, nes įstatų nesilaikymo sąlygos ar peržengimo aplinkybės nebuvo konkretizuojamos²³⁴. Toks normos nesukonkretinimas paliko didelę laisvę karo komendanto interpretacijai, kas laikoma įstatų „peržengimu“ ir komendantas buvo įgalintas spręsti kiekvienu individualiu atveju. Tai sukūrė precedentą teisės nenuoseklumui.

Tačiau dar prieš naują Draugijų įstatymą, 1935 m. lapkričio mėnesį, karo komendantas visam karo padėties metui sustabdė Lietuvos valstiečių liaudininkų ir Lietuvos krikščionių demokratų partijų veiklą²³⁵. Šis žingsnis buvo motyvuojamas tuo, kad nuo

²³² [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 59, ap. 2, b. 134, l. 20.

²³³ Įstatymas apie draugijas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 15

²³⁴ Ibid.

²³⁵ „Sustabdytas liaudininkų ir krikščionių demokratų partijų veikimas,“ *Lietuvos aidas*, 263(2526), lapkričio, 1935, 1. „Tautos vienybės keliais,“ *Lietuvos aidas*, 61(2677), vakarinė laida, vasario 7, 1936, 1.

valdžios patrauktos partijos naudojosi „priešvalstybiniu elementu“ ir savo veiklą vystė kenkdamai valstybei. Tai buvo tiesioginis politinių partijų uždraudimas, kuris vėliau išplis tik su naujojo įstatymo priėmimu.

1936 m. priimtas Draugijų įstatymas iš naujo teisiškai reglamentavo draugijų steigimo tvarką, draugijų veiklą ir jų uždarymo aplinkybes. Draugijų įstatymo 9-as straipsnis nustatė, kad draugija veiklą pradeda tada, kai atsiranda draugijų registre. Draugijų įrašymo į registrą teisė buvo patikėta Vidaus reikalų ministrui, prieš tai patvirtinus jos įstatus. Kritikuotina, kad įstatymo straipsnis nenumatė laiko tarpo, per kurį turi draugija turi būti įtraukta į Vidaus reikalų ministerijos vedamą registrą²³⁶. Taip buvo sukurta teisės spraga, leidžianti neribotą laiko tarpą nagrinėti prašymą įrašyti draugiją į registrą.

1936 m. Draugijų įstatymas, lyginant su 1919 m. Įstatymu apie draugijas, nustatė keletą naujų reikalavimų steigiant draugiją: minimalus steigėjų skaičius nuo 5 padidintas iki 12; nustatytas amžiaus cenzas (24 metai), pilietybės cenzas (būtinai Lietuvos pilietis)²³⁷. Iš 1932 m. Susirinkimų ir pramogų įstatymo perkeltos nuostatos dėl apribojimo asmenims, kuriems yra atimtos teisės, arba yra kaltinami dėl veikos, už kurią gresia baudmė susijusi su teisių atėmimu.

Draugijų įstatymo 46 straipsnis numatė, kad apskrities viršininkas gali įspėti ar sustabdyti draugijos veiklą, jei draugija nesilaiko savo įstatų ar Įstatymo reikalavimų. Buvo numatytas terminas šiems trūkumams pašalinti (6 mėnesiai), po kurio buvo galima draugiją uždaryti. 47 straipsnis numatė galimybę uždaryti draugiją jei ji neturi teisėtos vadovybės, o 48 straipsnis leido sustabdyti draugijos veiklą valstybės ar tautos saugumo pagrindais²³⁸.

Būtent 1936 m. Draugijų įstatymas teisiškai apibrėžė instrumentus, leidžiančius pašalinti opozicines, kritikuojančias autoritarinę tvarką ir jos lyderius, politines partijas. Šio įstatymo 48 straipsnio pagalba 1936 m. vasario mėnesį Vidaus reikalų ministras uždarė Lietuvos krikščionių demokratų partiją, Lietuvos socialdemokratų partiją, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą, Lietuvos jaunimo sąjungą ir Lietuvos ūkininkų vienybę²³⁹. Tai reiškė politinio pliuralizmo Lietuvoje pabaigą ir vienos partijos – Tautininkų sąjungos – įsitvirtinimą Lietuvos politinėje arenoje.

Karo padėties režimo nuostatų pagrindu įvairios visuomeninės ir politinės organizacijos, buvo artimai stebimos valdžios institucijų. Po įvykdyto perversmo smarkiai sustiprėjo spaudos cenzūra, susirinkimų ir draugijų kontrolė. Nors nuo valdžios nušalintos partijos ir kaltino autoritarinę valdžią dėl karo padėties nuolatinio taikymo, dėl kurio buvo ribojamos

²³⁶ Draugijų įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 522. [interaktyvus] [žiūrėta: 2018-04-14]. Prieiga per internetą: < <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=24836&biRecordId=3536> >

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ „Partijos uždarytos“, *Lietuvos aidas*, 60 (2676), rytinė laida, vasario 7, 1936, 1.

žmogaus teisės ir laisvės, įtvirtintos konstitucijose. Į šiuos priekaištus tuometis Vidaus reikalų ministras atsakė, jog „Karo stovis varžo kenkiančius saugumui ir rimčiai, ir nevaržo lojalių piliečių ir jų veikimo laisvės“²⁴⁰. Tai puikiai iliustruoja autoritarinės valdžios požiūrį į karo padėties naudojimą kaip visuomeninės kontrolės įrankį. Autoritarinės valdžios akimis, karo padėties režimas buvo ne kas kita, o kaip „nelojalių piliečių“ stebėjimo, baudimo ir valdymo įrankis, išskiriant valstybės gyventojus į du segmentus: kenkiančius saugumui asmenis ir lojalius piliečius.

3.4. Sustiprintos apsaugos padėtis

Be karo padėties režimą reglamentuojančių Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų, 1925 m. gegužės 19 d. Seimas priėmė Sustiprintos apsaugos įstatymą²⁴¹. Ši nepaprastoji padėtis buvo įvedama kilus valstybėje ginkluotam sukilimui ar kitokiems pavojingiems neramumams. Sustiprintos apsaugos režimas galėjo pakeisti karo padėties režimą, tačiau pastarajam nuolat veikiant, sustiprinta apsauga buvo paskelbta tik kelis kartus.

1938 m. lapkričio mėnesį, spaudžiant Vokietijos vyriausybei, Klaipėdos krašte buvo panaikinta karo padėtis²⁴². Šis žingsnis visuomenės akyse galėjo pasirodyti kaip prezidento Antano Smetonos silpnumo akimirka. Siekiant išvengti politinės gėdos visuomenės akyse, karo padėtis buvo panaikinta ir likusioje Lietuvos teritorijoje. Viena vertus, per dvi dešimtis karo padėties režimo metų, visuomenė buvo pakankamai pripratusi prie ypatingo teisinio-administracinio režimo, tad ypatingų pokyčių neįjautė. Tai iliustruoja Valstybės saugumo policijos biuletenio turinys: „Karo stovio panaikinimas platesniuose gyventojų sluoksniuose didesnio atgarsio nesukėlė ir šiuo reikalu mažai tekalbama. Lojalūs ir ramūs gyventojai karo stovio visiškai neįjautė, o kaime daug kas ir nežinojo, kad yra koks tai karo stovis. Paskelbus laikraščiuose žinią, kad panaikintas karo stovis, daug kas klausė vienas kito, ar buvo karo stovis? Dėl karo stovio panaikinimo džiūgauja komunistai ir griežtesnio nusistatymo oponentai, bet tokių asmenų yra visai maža ir jų džiūgavimas visai nereikšmingas platesniems gyventojų sluoksniams.“²⁴³

Tačiau valdžia nebuvo pasiryžusi operavimui taikos meto sąlygomis. Praėjus mėnesiui po karo padėties atšaukimo 1938 m. gruodžio 10 d., Lietuvoje buvo įvesta

²⁴⁰ Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių stenogramos, IV paprastoji sesija (1938 m. vasario 1 d. – 1938 m. balandžio 30 d.) 80 posėdis, 104.

²⁴¹ Sustiprintos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1925, Nr. 194-1318.

²⁴² KUODYS, M. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009 p. 47

²⁴³ Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerijos Valstybės Saugumo Departamentas. 1938 m. lapkričio 11d. *VSP Šiaulių apygardos biuletenis* [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 378, ap. 5, b. 4421, l. 602.

sustiprintos apsaugos padėtis²⁴⁴. Oficialioji sustiprintos apsaugos padėties įvedimo priežastis – Kauno studentų neramumai. Politinės valdžios nuomonė atsispindėjo laikraštyje „Lietuvos Aidas“: „Visi tie Klaipėdos krašto įvykiai, kurie iš vidaus ir užsienio spaudos atrodo neina normaliu keliu, jaudina plačiuosius visuomenės sluoksnius ir karštiesiems elementams sukelia minčių ir norų pareikšti negeistinių šiuo momentu veiksmų. Tokie negeisti veiksmai pasireiškė ir šeštadienį ryšium su studentų verslininkų sušauktu susirinkimu. Tokie veiksmai neturi ir negali turėti jokios teigiamos reikšmės mūsų tautai ir valstybei. Jie didindami jau ir šiaip žymų nervingumą, kuris visuomenėje kyla dėl aukščiau minėtų priežasčių ir trukdo piliečių rimtį. Todėl vyriausybė turėdama tai galvoje ir norėdama užkirsti kelią nenaudingiems tautai ir valstybei išsišokimams, nutarė Kauno mieste ir apskrityje, kaip intelektualinio ir ekonominio krašto gyvenimo centre laikinai apibrėžti piliečių laisvę ir paskelbė sustiprintos apsaugos metą“²⁴⁵. Tokiu oficialiu pretekstu Lietuvoje vėl buvo įvestas nepaprastojo meto teisinis režimas. Tiesa, sustiprinta apsauga iš pradžių įvesta buvo tik Kaune, o 1939 m. kovo mėnesį – visoje likusioje Lietuvos teritorijoje²⁴⁶. Sustiprintos apsaugos padėties režimą galima suprasti kaip administracinį-policinį režimą, kuris nuo karo padėties režimo esmingai skyrėsi nedaug: sustiprintos apsaugos režimo vykdymas, skirtingai nuo karo padėties, buvo vykdomas ne karo komendantų, karo vadų ir Krašto apsaugos ministro. Sustiprintos apsaugos įstatymo vykdymas buvo patikėtas Vidaus reikalų ministrui ir apskričių viršininkams. Pagal Sustiprintos apsaugos įstatymą, Vidaus reikalų ministras ir jam pavaldūs pareigūnai gavo panašias į karo komendantų teises: galėjo stabdyti visuomeninių organizacijų veiklą, drausti išleisti ir platinti spaudos leidinius, drausti organizuoti susirinkimus. Taip pat buvo galima leisti privalomuosius įsakymus ir už jų nevykdymą apskričių viršininkai galėjo bausti nusižengusius asmenis bauda arba areštu²⁴⁷. Atidesnė įstatymo analizė atskleidžia, kad šis įstatymas buvo tikrai artimas Ypatingiems valstybės apsaugos įstatams. 1-as straipsnis išdėstė padėties įvedimo prielaidas: „kilus valstybėje ginkluotam sukilimui ar kitokiems pavojingiems neramumams“. Tai yra „klasikinė“ nuostata, kuri atitinka teorinę nepaprastosios padėties įvedimo taisyklę. 2-asis įstatymo straipsnis išdėsto Vidaus reikalų ministro teises. Teisių veikimas apibrėžtas teritorijos ir laiko prasme: ministras turi teises vietose, kuriose veikia įstatymo numatytas režimas ir per visą padėties veikimo laikotarpį. 2-ajame straipsnyje numatytos šios teisės:

- 1) Drausti pasilikti asmenims, kurie kelią grėsmę visuomenės tvarkai ir ramybei;

²⁴⁴ Įvestas sustiprintos apsaugos metas Kauno mieste ir apskrityje, *Lietuvos ūkininkas*, 1938 12 15, p. 2.

²⁴⁵ Sustiprintos valstybės apsaugos metą Kaune paskelbus, *Lietuvos aidas*, 1938 12 12, p. 5

²⁴⁶ Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerijos Valstybės Saugumo Departamentas 1939 m. kovo 22 *VDV biuletenis* Nr. 429 [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 964, ap. 2, b. 781, l. 118.

²⁴⁷ Sustiprintos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1925, Nr. 194.

- 2) Sulaikyti asmenims, kurie padarė nusikalstamą veiką (nusikalstama veika siejama su teisių ribojimu);
- 3) Teisė stabdyti draugijų, įmonių, sąjungų ir prekybos bei pramonės įstaigų veiklą;
- 4) Teisė sustabdyti spaudos leidimą;
- 5) Teisės nutraukti susirinkimus, vykstančius be apskrities viršininko leidimo;
- 6) Teisė leisti privalomuosius įsakymus.

3-ajame straipsnyje numatyta sankcija už privalomųjų įsakymų nesilaikymą – administracinė bauda iki 5000 litų arba kalėjimas iki 3 mėnesių. Nuo YVAĮ šis straipsnis skiriasi tuo, kad nenumatyta galimybė skirti abi šias baudas vienu metu. 4-asis straipsnis numato subjektus, kurie skiria baudas – apskrities viršininkas (Klaipėdoje – Klaipėdos Krašto Gubernatorius).

5-ajame straipsnyje numatyta nubaustųjų teisė skusti apskrities viršininko skirtą bausmę Vidaus reikalų ministrui. Skundžiamas veiksmas, kol nagrinėjamas skundas, stabdomas nebuvo. 6-asis straipsnis nurodė, kad sustiprinta apsauga veikia nuo jos paskelbimo dienos (nenumačius kito termino). Neliko YVAĮ numatyto dviejų dienų laikotarpio kaimo regionams. 7-asis straipsnis reglamentavo, kad sustiprinta apsauga veikia iki jos atšaukimo arba tol, kol praeina iš anksto numatytas laikotarpis (1938 m. gruodžio 10 d. buvo įvesta 6 mėnesiams, po to terminas pratęstas).

Akivaizdu, kad sustiprinta apsauga buvo siauresnės apimties nei karo padėties režimas. Sustiprintos apsaugos įstatymas nesuteikė tiek teisių jį vykdančioms subjektams, pavyzdžiui, nebuvo galima asmenų ištremti arba juos izoliuoti. Taip pat nebuvo numatyta kariuomenei būtinų resursų rekvizicija. Tai galima paaiškinti tuo, kad karo komendantai vis dėlto buvo kariuomenės nariai ir jų vienas iš uždavinių buvo rūpintis kariuomenės aprūpinimu. Taip pat Sustiprintos apsaugos įstatyme nebuvo nuostatų dėl asmenų perdavimo bet kokios rūšies teismui ar užuominų apie baudžiamąją atsakomybę, nebuvo sankcijų dėl antivalstybinę veiklą vykdančių asmenų.

Sustiprintos apsaugos įstatymas buvo papildytas tik du kartus: 1934 m. (įtraukta nuostata, suteikianti apskrities viršininkams teisę pavojingus santvarkai ir viešajai rimčiai asmenis atiduoti policijos priežiūrai²⁴⁸) ir 1936 m. (papildyta teise išsiųsti į priverčiamąjį darbo stovyklą²⁴⁹). Negausų įstatymo taisymų ir pildymų galima argumentuoti tuo, kad įstatymas realiai pradėjo veikti tik 1938 m., nes iki to laiko paprasčiausiai galiojo karo

²⁴⁸ Sustiprintos apsaugos įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3143.

²⁴⁹ Sustiprintos apsaugos įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 557 - 3873.

padėties režimas. Kadangi YVAĮ galiojo ilgą laiką, buvo matomi akivaizdūs trūkumai ir ten, kur buvo būtina, jis buvo pildomas, atsižvelgiant į to meto aktualijas ar susiklosčiusią padėtį.

Galiausiai, Sustiprintos apsaugos įstatymo nuostatos nugulė į Nepaprastojo meto įstatymą ir 1939 m. gegužės 10 d. Sustiprintos apsaugos įstatymas baigė galioti. Apibendrinant, galima sakyti, kad sustiprintos apsaugos padėtis buvo nuosaikešnė karo padėties režimo atmaina. Nors negalima tapatinti šių dviejų išimtinių režimų, bet įstatymų nuostatos išlaiko panašumų ir apskričių viršininkams suteikia panašių visuomeninio gyvenimo kontrolės svėrų.

3.5. Nepaprastojo meto įstatymas

Kaip minėta anksčiau, 1939 m. gegužės 10 d. buvo paskelbtas Nepaprastojo meto įstatymas²⁵⁰. Su šio įstatymo paskelbimu nustojo galioti Sustiprintos apsaugos įstatymas, o daugelis teisės akto nuostatų buvo perkeltos į nagrinėjamą Nepaprastojo meto įstatymą. Nepaprastąją padėtį šalyje, pagal įstatymo nuostatas, skelbti ir atšaukti galėjo prezidentas, ministrų kabineto siūlymu. Tai yra autoritarinei valdžiai tinkanti įstatymo nuostata, kadangi parlamentinė kontrolės forma ir šiame įstatyme buvo apeita, nors Seimas ir buvo išrinktas²⁵¹. Žiūrint į patį Nepaprastojo meto įstatymą, matoma, kad jį sudaro keturios dalys: 1) „Bendrieji nuostatai“; 2) „Sustiprintos apsaugos metas“; 3) „Valstybės gynimo metas“; 4) „Baigiamieji nuostatai“. Šiose keturiuose dalyse buvo dvidešimt straipsnių. Šiame straipsnyje inkorporuotos dvi padėtys – tiek sustiprinta apsauga, tiek karo padėties metas (pavadintas „Valstybės gynimo metu“).

Pirmoji dalis yra sudaryta iš šešių straipsnių. 1-asis straipsnis skelbia, kad teisė skelbti ir atšaukti bet kurią iš įstatyme esančių padėčių turi prezidentas, ministrų kabineto siūlymu. Ši įstatymo nuostata yra būdinga autoritarinės valdžios laikotarpiui. Taip pat straipsnyje patikslinama, kurią iš nepaprastosios padėties formų prezidentas turi paskelbti ir kurią šalies dalį padėtis apims. 2-asis straipsnis apibrėžia, nuo kada veikia paskelbta nepaprastoji padėtis. Nepaprastoji padėtis veikia nuo pat jos paskelbimo, nebent numatoma kitaip. Nebeliko nuostatų, kokiomis aplinkybėmis yra skelbiama nepaprastoji padėtis – aplinkybes, preziumuojama, nustato ministrų kabinetas.

3 – 6 straipsniai apibrėžia įstatymo įgyvendinimo subjektus ir įsakymų bei nutarimų galiojimo tvarką. Sustiprintos apsaugos padėties metu ypatingi įgaliojimai ir teisės

²⁵⁰ Nepaprastojo meto įstatymas, *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 644 - 4701.

²⁵¹ Lietuvos tautininkų sąjunga. 1939 m. balandžio 22 d. *Lietuvos tautininkų sąjungos vyriausiosios valdybos aplinkraštis apskričių ir apylinkių pirmininkams Nr. 13/7* [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 544, ap. 2, b. 75, l. 47-47 ap.

suteikiamos Vidaus reikalų ministerijai pavaldiems apskričių viršininkams, o valstybės gynimo metu – karo komendantams. Su tikslu išvengti tam tikros teisinės sumaišties, įvedamos nuostatos, deklaruojančios įstatymą įgyvendinančių subjektų išleistų įsakymų ar nutarimų galiojimo būseną bei tų subjektų teisių galiojimo trukmę. Įstatyme pažymėta, kad atšaukus nepaprastąją padėtį – išleisti įsakymai nustoja galioti iš karto. Kalbant apie nutarimus, jų būklė po padėties atšaukimo detalizuojama labiau – apskričių viršininkų ar karo komendantų paskelbti nutarimai nustoja galioti iškart po nepaprastosios padėties atšaukimo; tie kurie nepradėti vykdyti – panaikinami, o tie, kurie jau vykdomi – panaikinami ta apimtimi, kuria dar nėra įvykdyti. Tokia teisinė konstrukcija yra ganėtinai toliaregiška. Pastebėtina, kad tokios nuostatos galėjo gimi pasimokius iš 1938 m. karo padėties atšaukimo praktikos. 6-asis straipsnis neskirsto padėčių į atskiras rūšis, o blanketiškai apima abi padėtis ir sako, kad organizacijos ar jos padalinio veikimas, kenkiantis valstybės saugumui, visuomenei, viešajai tvarkai ar „kitiems valstybės reikalams“²⁵² Vidaus reikalų ministro nutarimu gali būti sustabdytas.

Antroji įstatymo dalis pavadinta „Sustiprintos apsaugos metu“ ir apėmė 7-16 straipsnius. Šiuose straipsniuose išdėstytos apskričių viršininkų teisės, numatančios šalies visuomeninio gyvenimo priežiūrą bei kontrolę. Iš tikro, šios teisės, apimties prasme, buvo tiesiogiai perkeltos iš Ypatingų valstybės apsaugos įstatų. Viešosios tvarkos arba saugumo sumetimais apskričių viršininkai galėjo:

- 1) Cenzūruoti arba konfiskuoti leidinius;
- 2) Uždrausti naudotis radijo siųstuvais arba priimtuvais;
- 3) Uždrausti laikyti ar dėvėti uniformas, uniforminius ženklus, kelti vėliavas;
- 4) Pavojingą asmenį galėjo atiduoti policijos priežiūrai, paskirti areštą ir izoliuoti, atiduoti į priverčiamųjų darbų stovyklą (iki 1-erių metų);
- 5) Galėjo uždrausti eisenas, susibūrimus;
- 6) Sustabdyti organizacijos veikimą;
- 7) Galėjo imtis priemonių užtikrinti sklandų viešųjų įstaigų veikimą;
- 8) Prižiūrėti piliečių perkėlimą bei savo iniciatyva riboti žmonių judėjimo laisvę.

Šiuos ribojimus apskričių viršininkai išreikšdavo savo asmeniniais arba bendrais įsakymais. Bendrieji įsakymai buvo skirti grupėms asmenų, asmeniniai įsakymai – konkretiems asmenims.

Už įsakymų nevykdymą apskrities viršininkas galėjo skirti 2500 litų baudą arba įkalinti iki 3 mėnesių, vėl grįžo nuostata dėl abiejų bausmių skyrimo vienu metu. Taip pat,

²⁵² Nepaprastojo meto įstatymas, *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 644 - 4701.

apskrities viršininkas galėjo konfiskuoti tam tikrus daiktus, kuriais atliekamas pažeidimas arba yra pažeidimo objektu (pvz. radijo siųstuvas).

Šioje dalyje buvo numatyta, kad asmuo, kuriam pritaikyta sankcija arba duotas įsakymas, gali skųsti apskrities viršininko veiksma Vidaus reikalų ministrui, kuris turėjo teisę panaikinti arba pakeisti apskrities viršininko sprendimą. Kaip ir anksčiau, skundo padavimas nestabdo skundžiamo veiksmo arba sankcijos galiojimo. Taip pat atsirado nauja ir įdomi nuostata – Teisingumo ministro teisė pagreitinti nusikalstamųjų bylų nagrinėjimą, jas sprendžiant be eilės ir pagreitinta tvarka²⁵³. Tokia nuostata akivaizdžiai prieštarauja teisinės valstybės principui, kadangi sukuriamas „išimtinis“ teisingumas tam tikrų žmonių atžvilgiu. Taip pat tai galima laikyti tiesioginiu kišimusi į teismo veiklą ir teisingumo vykdymą. Taip pat į sustiprintos apsaugos padėties režimą įtraukiami ir kariuomenės teismai – Vidaus reikalų ministras, su Teisingumo ministro pritarimu, galėjo siūlyti Krašto apsaugos ministrui pavesti tam tikras bylas spręsti kariuomenės teisme.

Apibendrinant šią įstatymo dalį, galima įžvelgti, kad Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų įgaliojimai ir teisės buvo praplėsti tiek, kad iš esmės atitiko karo padėties pareigūnų teisių apimtį. Į tai atsižvelgiant, galima sakyti, kad Nepaprastojo meto įstatyme esanti sustiprintos apsaugos padėtis yra lygiavertė karo padėčiai, apibrėžtai YVAĮ. Lygiavertė įstatymą vykdančių subjektų teisių prasme ir apimtimi. Nors apskričių viršininkai ir neturėjo teisių kontroliuoti resursų valdymo kaip karo komendantai, bet visuomeninės kontrolės svertų jie turėjo užtektinai ir ta pačia apimtimi kaip karo komendantai.

Dėl aukščiau įvardintų priežasčių ir siekio karo padėtį paversti tikrai išimtine, trečioji įstatymo dalis, „Valstybės gynimo metas“, apsiriboja tik pora sausų straipsnių. Šiuose straipsniuose yra duodamos nuorodos į YVAĮ ir pažymima, kad karo padėties metu civilinės valdžios struktūros turi vykdyti karo komendantų nurodymus. Iš esmės, „Valstybės gynimo metas“ skelbiamas turėjo būti tik kilus ginkluotam konfliktui, taip numatant būtiną įvedimo sąlygą. Visais kitais atvejais Nepaprastojo meto paskelbimu buvo įvedama sustiprinta apsauga.

Nepaprastojo meto įstatymas papildytas buvo jau kilus II-jam pasauliniam karui: 6-ame straipsnyje atsirado nuostata, leidžianti Vidaus reikalų ministrui „valstybės saugumo, viešosios tvarkos ir kitų valstybės reikalų sumetimais“, praplėsti visų rūšių medicinos įstaigas ir įpareigoti jas gydyti nukentėjusius nuo karo veiksmų ar stichinių nelaimių kariškius bei civilius; paskelbti darbo prievolę tam tikroms gyventojų grupėms²⁵⁴. 7-asis straipsnis papildė naujais apskričių viršininkų įgaliojimais: apskričių viršininkams buvo leidžiama

²⁵³ Nepaprastojo meto įstatymas, *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 644 - 4701.

²⁵⁴ Nepaprastojo meto įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 662-4849.

suvaržyti telefono, telegrafo ryšį, kontroliuoti paštą; sekvestruoti patalpas ir transporto priemones, vadovaujantis „Natūralinių karo prievolių“ įstatymu²⁵⁵.

Taigi, apibendrinant šią dalį galima teigti, kad po karo padėties atšaukimo, autoritarinei valdžiai vis tiek reikėjo išlaikyti visuomenės bei valstybės kontrolę savo rankose. Ypatingais valstybės apsaugos įstatais visuomenę kontroliuoti buvo galima žymiai plačiau: spaudos cenzūros įstatymišku įteisinimu, karo komendantų privalomais įsakymais, draudimais burtis į draugijas ir organizuoti susirinkimus, piliečiai galėjo būti baudžiami administracinėmis bausmėmis be jokios administracinių veiksmų kontrolės, kariniai teismai ypatingai efektyviai ir greitai leido nuteisti žmones, keliančius grėsmę valstybės saugumui ar valdžiai. Visų šių priemonių autoritarinė valdžia atsisakyti nebuvo linkusi, todėl po karo padėties atšaukimo, panašios visuomenės kontrolės priemonės nugulė į Nepaprastojo meto įstatymą, kadangi Sustiprintos apsaugos įstatymas buvo priimtas dar parlamentarizmo laikais ir buvo žymiai siauresnis visuomenės kontrolės teisių prasme. Visų šių priemonių Antano Smetonos valdžia atsisakyti nenorėjo, nes iki pat 1940 m. sovietinės okupacijos Lietuvos valstybėje galiojo nepaprastoji padėtis. Kad ir kaip bebūtų ironiška, bet Lietuvos valstybėje pirmą ir paskutinį kartą karo padėtis buvo įvesta siekiant apsisaugoti nuo Sovietinės armijos puolimo. Abu kartus karo padėties paskelbimas buvo valstybės politikų reakciją į priešiškos kariuomenės įsiveržimą. Vienintelis skirtumas – politiniai motyvai. Deja, su 1940 m. birželio mėnesį „valstybės gynimo meto“ padėties įvedimu, pasipriešinimas užsienio agresoriui nė iš tolo neprilygo 1919 m. jaunos valstybės parodytam ryžtui ir drąsai, kuri padėjo ginti besikuriantį tautos valstybingumą.

4. TARPUKARIO IR DABARTINĖS LIETUVOS YPATINGŲJŲ PADĖČIŲ TEISĖS AKTŲ PALYGINIMAS

Norėdami plačiau suprasti, kaip per beveik 60 metų pasikeitė įstatymai, reglamentuojantys nepaprastųjų padėčių režimus, turime atlikti jų lyginamąją analizę. Reikia turėti omenyje, kad įstatymų kai kurios nuostatos iš esmės skiriasi dėl Lietuvos priimtų tarptautinių įsipareigojimų, dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, kurios kelia reikalavimus žmogaus teisių apsaugai. Taip pat reikia suprasti, kad dabartinė Lietuvos politinė santvarka yra paremta moderniosios demokratijos principais, todėl dabartiniai įstatymai ir jų nuostatos yra akivaizdžiai atitinkantys teisinės valstybės principams.

²⁵⁵ Ibid.

Lyginant tarpukario ir dabarties Lietuvos karo padėties įstatymus, akivaizdu, kad esama panašumo tarp dviejų teisės aktų. Lietuvos karo padėties įstatymas²⁵⁶ ir Ypatingi valstybės apsaugos įstatai skiriasi savo apimtimi – dabartinis įstatymas yra žymiai platesnis ir išsamesnis, nei tarpukario Lietuvos. Dabar galiojančios karo padėties metu taikytinos pagrindinės nuostatos yra įtvirtintos Lietuvos Respublikos karo padėties, Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai²⁵⁷, Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir priimančiosios šalies paramos²⁵⁸, Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų²⁵⁹ įstatymuose. Taigi, prieškario Lietuvoje buvo tik vienas įstatymas, reglamentuojantis karo padėties režimo ypatumus, o dabar galioja visas sisteminis kompleksas teisės aktų, padedančių tinkamai sureguliuoti karo padėties režimo teisinius santykius. Didžiausias skirtumas tarp šių dviejų aktų teisinio reguliavimo apimtį prasme – dabartinis karo padėties įstatymas apima tikrai karo atvejį, o YVAĮ apėmė ir vidaus neramumus ir grėsmę, kylančią šalies viduje. Dabartinis įstatymas karo atvejį sieja su tarptautiniu konfliktu.

Dabartinis Karo padėties įstatymas numato karo padėties įvedimo ir atšaukimo tvarką, skirtingą nuo ano meto įstatymo – dabartiniame įstatyme įtvirtintas lemiamas Seimo vaidmuo skelbiant ir atšaukiant karo padėtį šalyje. Karo padėtis šalyje skelbiama prezidento siūlymu tik po Seimo patvirtinimo. Akivaizdu, kad šiuolaikinės demokratijos sąlygomis, tokia karo padėties įvedimo legislatyvinė kontrolė yra būtina.

Pastebėtina, kad dabartinis ir tarpukario įstatymai numato tikrai panašius piliečių teisių ir laisvių ribojimus, privačių ūkio subjektų ir valstybės bei savivaldybės institucijų veiklos ypatumus. Dabartiniame įstatyme įtvirtintas taip pat įtvirtintas karo komendantų institutas, tačiau yra naujovė - ikiteisminio tyrimo atlikimo tvarka, kurios nebuvo tarpukario Lietuvos įstatyme. Teismų sistemos pertvarkymas, karo lauko teismų steigimas ir bylų nagrinėjimas juose yra labai panašūs įtvirtinti institutai, lyginant abu įstatymus. Skirtumas tas, kad dabartinis Karo padėties įstatymas žymiai plačiau reglamentuoja patį teisminį procesą ir teismo sprendimo apskundimo tvarką bei tarpusavyje apibrėžtai derina teisėtumo garantijas teisminiam procesui. Karo padėties įstatymas numato, kad ginkluotąsias pajėgas sudaro Lietuvos kariuomenė, Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos, Vadovybės apsaugos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos, Viešojo saugumo tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos, koviniai Lietuvos šaulių sąjungos būriai ir

²⁵⁶ Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000-06-28, Nr. 52-1482.

²⁵⁷ Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000-07-31, Nr. 64-1927.

²⁵⁸ Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir mobilizacinio rezervų rengimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996-12-04, Nr. 116-2695.

²⁵⁹ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1997-01-08, Nr. 2-16.

koviniai piliečių ir jų organizacijų ginkluoto pasipriešinimo (partizanų) vienetai²⁶⁰ - šiuo požiūriu dabartinis Karo padėties įstatymas lenkia YVAĮ tuo, kad yra konkrečiau įvardytos institucijos ir subjektai, kurie įgauna tam tikras teises ir pareigas, o pačios teisės ir pareigos žymiai plačiau paskirstytos tarp institucijų, taip užtikrinant teisėtumo kontrolę ir karo veiksmų planavimo sąveiką tarp institucijų.

Žvelgiant iš dabarties perspektyvų, pažymėtina, kad Karo padėties įstatyme ir YVAĮ numatyti piliečių ir užsieniečių²⁶¹ teisių ir laisvių ribojimai, visų pirma, vertintini kaip žmogaus teisių ir laisvių ribojimai; nuostatos, leidžiančios asmens būste apgyvendinti karius, įrengti karinės paskirties objektus, remiantis tarptautinės humanitarinės teisės normomis, padaro tokius asmens būstus teisėtais kariniais taikiniais ir sukelia neproporcingą pavojų tiesiogiai nedalyvaujančių kariniuose veiksmuose ir nenaudojančių jėgos civilių asmenų gyvybei.

Tiek dabartiniame įstatyme, tiek YVAĮ įtvirtintas ir tik fragmentiškai reglamentuojamas karo komendanto, skiriamo ginkluotųjų pajėgų (kariuomenės) vado, veikiančio apskrityse, institutas. Vis dėlto karo komendantų teisinis statusas, kompetencija, reikalavimai asmeniui, kuris gali būti paskirtas karo komendantu abiejuose įstatymuose nėra apibrėžti.

Viena iš dabartinio įstatymo naujovių, lyginant su YVAĮ - nuostatos dėl atvykimo į Lietuvos Respubliką. Tačiau šios nuostatos kritikuotinos, nes pats įstatymas priimtas 2000 m., kai Lietuva nebuvo nei Europos Sąjungos narė, nei prisijungusi prie Šengeno erdvės ir nuo to laiko, šių nuostatų prasmė, nebuvo keistas.

Apibendrinant, galima teigti, kad dabartiniame Karo padėties įstatyme yra kur kas daugiau nuostatų, skirtų teisėtumo garantijų įtvirtinimui, apibrėžti įsipareigojimai laikytis tarptautinės humanitarinės teisės normų, kas yra logiška, nes dauguma šių normų susiformavo jau praėjus II-ajam pasauliniam karui. Abiejuose įstatymuose numatytos karinės ir civilinės saugos priemonės esmingai skiriasi dėl laikmečio aplinkybių sąlygotų grėsmių ir jų neutralizavimo technologinių bei teisinių galimybių. Žinoma, toks ypatingas teisinis režimas kaip karo padėtis ir šiais laikais yra lydimas įvairių žmogaus teisių ribojimų, tačiau didžiausias skirtumas yra tas, kad ilgalaikė karo padėties taikymo praktika gali visiškai iškreipti teisinių ir visuomeninių santykių dinamiką valstybėje. Tai ir nutiko tarpukario Lietuvos Respublikoje, kuomet išimtinis karinis-teisinis režimas buvo taikytas bemaž 20 metų ir labai apsunkino visuomenės galimybes propaguoti skirtingus įsitikinimus, naudotis žmogaus ir pilietinėmis teisėmis, valstybėje

²⁶⁰ Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000-06-28, Nr. 52-1482.

²⁶¹ Užsieniečių teisinė padėtis tarpukario Lietuvos karo padėties įstatymuose reglamentuojama nebuvo.

Jei palyginsime „Sustiprintos apsaugos“ režimą reglamentuojančių įstatymų ir dabartinio Nepaprastosios padėties įstatymo²⁶² nuostatas vėl rasime tapačių normų turinio prasme. Vėl didžiausias skirtumas – įstatymų struktūros ir apimties prasme - dabartinis įstatymas yra platesnis ir labiau detalizuotas. Nepaprastosios padėties įvedimo pagrindas ir trukmė (6 mėnesiai) sutampa. Parlamentarizmo laikotarpiu „sustiprintą apsaugą“ turėjo įvesti Seimas, o tai tiesiogiai yra įtvirtinta ir dabartiniame įstatyme. Tarpukario meto įstatyme nebuvo pareigos apie nepaprastosios padėties įvedimą informuoti savo ir užsienio šalių diplomatinės atstovybes, atitinkamas tarptautines institucijas. Dabartinio įstatymo naujove galime laikyti nuostatas, kuriomis įvedamas tiesioginis valdymas ir pareiga kurti bendrą instituciją, atsakingą už veiksmų koordinavimą ekstremalių situacijų metu bei jai pavaldžias viešosios tvarkos komendantūras. Šis skirtumas tarp skirtingų laikotarpių įstatymų logiškas, suprantant, kad ano meto institucijos, veikiančios nepaprastosios padėties sąlygomis buvo formuojamos daugiausiai iš Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų, tad joms teko didžiausias krūvis administruojant nepaprastosios padėties režimą. Ano meto įstatymai nenumatė savivaldybės mero pareigybės, tad dabartinio įstatymo subjekto analogu galime laikyti apskričių viršininkus, nors pastarieji turėjo daugiau teisių ir atliko platesnes funkcijas, nei dabartiniame įstatyme įtvirtinto savivaldybės mero.

Pabrėžtina, kad žmogaus teisių i laisvių suvaržymo apimties nustatymas ir nepaprastųjų priemonių panaudojimas ano meto įstatymuose buvo Vidaus reikalų ministro prerogatyva, o dabartiniame įstatyme – Respublikos prezidento teisė.

Laisvių apribojimo ir privalomų darbų pobūdis yra ganėtinai panašus, tačiau normalu, kad dabartiniame įstatyme ženkliai konkretizuotas, nes per ilgą laiko tarpą pasikeitė tam tikros grėsmės, kylančios valstybei, todėl dabartinio įstatymo 28-asis straipsnis išvardina 16-ą nepaprastųjų priemonių, siekiant suvaldyti išimtinę padėtį.

Dabartiniame Nepaprastosios padėties įstatyme yra daug dėmesio skirta valstybės valdymo teisėtumo garantijoms ir atsakingų pareigūnų veiklos kontrolei, tam skirtas visas penktasis skirsnis (Teisėtumo garantijos ir kontrolė nepaprastosios padėties metu). Šiame skirsnyje numatyti apsauginiai mechanizmai, lyginant su tarpukario įstatymais – esmingai skiriasi. Dabar įvedus nepaprastąją padėtį negali būti keičiama konstitucija; yra įtvirtintas įpareigojimas pagal galimybes mažinti specialiųjų priemonių taikymo trukmę ir intensyvumą, siaurinti teisių ir laisvių apribojimus; ypatingam teisiniam režimui numatyta parlamentinė, vyriausybė ir prezidentinė kontrolė; uždrausta steigti teismus su ypatingais įgaliojimais²⁶³.

²⁶² Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002-06-26, Nr. 64-2575.

²⁶³ Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002-06-26, Nr. 64-2575.

Apibendrinant, Lietuvos Respublikos 1925 m. „Sustiprintos apsaugos“ ir 1939 „Nepaprastojo meto“ įstatymo (skirsnių apie „Sustiprintos valstybės apsaugos metą“) ir 2002 m. „Nepaprastosios padėties“ įstatymų nuostatos, nepaisant natūralių, skirtingų laikmečių nustatytų aplinkybių savyje turi tam tikrų panašumų ir bendrų bruožų. Tai yra logiška, suprantant, kad išimtinę padėtį suvaldyti padedantys mechanizmai yra universalūs ir visuotinai paplitę. Didžiausi skirtumai tarp skirtingo meto įstatymų yra jų apimtis, detalumas, teisėtumo garantijų ir kontrolės lygmuo ir variantai. Teisėtumo garantijos, natūralu, sąlygojamos politinės santvarkos skirtumų, nes tarpukario Lietuvos autoritarinės santvarkos principai nė iš tolo negali prilygti ar būti panašūs į dabartinės demokratinės Lietuvos valdymo ypatumus, kuri vadovaujasi visiškai kitokiomis moralinėmis ir politinėmis vertybėmis, kas akivaizdžiai atsispindi leidžiamuose įstatymuose, kurie reguliuoja išimtinę padėtį.

IŠVADOS

1. Po 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto paskelbimo, Lietuvos valstybė buvo tik bepradedanti kurti valstybingumą ir statyti demokratinio valdymo pamatus. Tuo metu šalis turėjo kovoti su priešiška nusiteikusiaisiais elementais tiek iš išorės, tiek esančių pačiame šalies viduje. Šiam tikslui pasiekti, šalyje buvo įvesta karo padėtis, kaip priemonė tvarkytis su įvairiomis grėsmėmis.
2. Parlamentinio valdymo laikotarpiu Lietuvos valstybė neišvengė klaidų, kalbant apie išimtinių padėčių teisinį reguliavimą. To pasekmėje, valdžia ėmėsi būtinų priemonių ir YVAĮ nuostatas keitė bei pildė patį įstatymą, atsižvelgdama į to meto realijas ir aplinkybes.
3. Seimo priimtas Sustiprintos apsaugos įstatymas turėjo pakeisti karo padėties režimą pereinamuoju laikotarpiu ir tapti švelnia administracinio režimo forma, kurios pagalba būtų galima sklandžiai pereiti į taikos metą. Sustiprintos apsaugos įstatymas ir jos nuostatos liko nepanaudotos daugiau nei 10 metų po priėmimo, kadangi nebuvo palankios autoritarinei valdžiai, kuri mieliau naudojo karo padėties režimą.
4. Ypatingais valstybės apsaugos įstatais karo komendantams buvo suteiktos plačios teisės ir įgaliojimai. Nors pirminė karo komendantų funkcija buvo prižiūrėti kariuomenės vystymąsi, užtikrinti sklandų mobilizacijos procesą, tačiau karo padėties režimas prisidėjo prie to, kad karo komendantai pamažu tapo galią išnaudojančiais ir ja neretai piktnaudžiaujančiais pareigūnais.
5. Karo padėties reikšmė esmingai pasikeitė po 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdyto perversmo ir įvedus autoritarinį valdymą. Iškart po perversmo įvesta karo padėtis tapo visuomenės ir politikos kontrolės įrankiu bei tapo precedento neturinčiu kariniu-administraciniu režimu, kuris egzistavo beveik visą tarpukario laikotarpį.
6. Autoritarinės valdžios priimti YVAĮ pakeitimai buvo prieštaraujantys teisinės valstybės principams, o tuo pačiu karo padėtis buvo naudojama taip, kad būtų galima kuo labiau suvaržyti politinės opozicijos veiklą valstybėje. Laikotarpis po perversmo pažymėtas ir neteisingumo įteisinimu, kuomet buvo paminti tinkamo teismo proceso principai ir kariuomenės teismai tapo įrankiu valdžios rankose greitai ir efektyviai spręsti „nepatogių“ piliečių pašalinimo iš politikos ir visuomeninio gyvenimo problemas.
7. Padidėjus karo komendantų ir karinių teismų reikšmei, karo padėties įstatymų nuostatomis neegzistavo priimamų įsakymų ir sprendimų teisėtumo kontrolės forma. Skundo padavimo galimybė nebuvo tinkamas būdas užtikrinti teisingų ir teisėtų įsakymų priėmimo praktiką.

8. Atšaukus karo padėtį ir įvedus sustiprintos apsaugos režimą, visuomenė didelio pokyčio nepajuto – administracijos pareigūnų rankose buvo sutelktos labai panašios galios kaip ir karo komendantų, kas leido ir toliau vykdyti šiais laikais nesuvokiamą visuomeninių santykių kontrolę.
9. Palyginus tarpukario išimtines padėtis reglamentuojančius įstatymus su dabartinio meto įstatymais, randama tapačių nuostatų. Tai sąlygojama nesikeičiančia grėsmių rūšimi bei pobūdžiu. Skiriasi tai, kad dabartiniai įstatymai savyje turi žymiai daugiau teisėtumo užtikrinimo garantijų, pasimokius iš praeities klaidų ir siekiant, kad valstybėje galia nebūtų sukoncentruota vienos rankose, pasitelkiant išimtinių padėčių teisinį reguliavimą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Norminiai teisės aktai

a) Lietuvos Respublikos teisės aktai:

- 1) 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas.
- 2) 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100.
- 3) 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100.
- 4) 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*, 1928, Nr. 275-1778.
- 5) 1938 m. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės Žinios*, 1938, Nr. 600
- 6) Baudžiamasis kodeksas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 2/3-26.
- 7) Draugijų įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 522
- 8) Draugijų įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 522
- 9) Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4-42.
- 10) Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 5-55.
- 11) Ypatingų Valstybės Apsaugos Įstatų papildymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 10-126.
- 12) Ypatingųjų Valstybės Apsaugos Įstatų [paragrafo] 14 papildymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 23-287.
- 13) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų papildymas, *Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 49 - 487.
- 14) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų papildymas ir pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1921, Nr. 73 – 653.
- 15) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1924, Nr. 156 - 1100.
- 16) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1928, Nr. 287 - 1885.
- 17) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3138.
- 18) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3140.
- 19) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 532 - 3698.

- 20) Ypatingų valstybės apsaugos įstatų pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 557 - 3872.
- 21) Įstatymas apie draugijas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 15
- 22) Karo stovio paskelbimas. Įsakymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4-47.
- 23) Įstatymo karo stoviui įvesti pakeitimas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 105-823.
- 24) Karo stovio įvedimo aktai. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 242/158.
- 25) Karo stovio panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 229-1489.
- 26) Karo stovio panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 242/1582
- 27) Karo teismo įstatatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 5-62
- 28) Karo teismo įstatų papildymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 23-285.
- 29) Laikinieji kariuomenės armijos teismo įstatatai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 10/130.
- 30) Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 37.
- 31) Laikinosios Lietuvos Valstybės Konstitucijos papildas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 4.
- 32) *Lietuvos Banko įstatymas*. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 104
- 33) Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaraciją. *Vyriausybės Žinios*, 1940, Nr. 719
- 34) Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymas. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr. 16.
- 35) Lietuvos Respublikos ginkluotos gynybos ir pasipriešinimo agresijai įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000-07-31, Nr. 64-1927.
- 36) Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000-06-28, Nr. 52-1482.
- 37) Lietuvos Respublikos karo padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000-06-28, Nr. 52-1482.
- 38) Lietuvos Respublikos mobilizacijos ir mobilizacinio rezervo rengimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1996-12-04, Nr. 116-2695.
- 39) Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, *Valstybės žinios*, 1997-01-08, Nr. 2-16.
- 40) Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002-06-26, Nr. 64-2575.

- 41) Lietuvos Respublikos nepaprastosios padėties įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002-06-26, Nr. 64-2575.
- 42) Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai. *Lietuvos Aidas*, 1918 m. lapkričio 13 d. Nr. 130(178)
- 43) Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1919, Nr.4.
- 44) Lietuvos Vyriausybės įsakymas dėl karo stovio. *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 1920, Nr. 20-255
- 45) Nepaprastojo meto įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 644/4701.
- 46) Nepaprastojo meto įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 662-4849.
- 47) Neutralumo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 632
- 48) Piniginio Vieneto įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 103
- 49) Spaudos įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 17
- 50) Spaudos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės Žinios*, 1926, Nr. 232
- 51) Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, Nr. 510
- 52) Susirinkimų įstatymas. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 20.
- 53) Susirinkimų ir pramogų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1932, Nr. 393
- 54) Sustiprintos apsaugos įstatymas. *Vyriausybės Žinios*, 1925, Nr. 194/1318.
- 55) Sustiprintos apsaugos įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1934, Nr. 450 - 3143.
- 56) Sustiprintos apsaugos įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės Žinios*, 1936, Nr. 557 - 3873.
- 57) Teismų santvarkos įstatymas, *Vyriausybės Žinios*, 1933, Nr. 419 – 2900.

b) Tarptautinės sutartys:

- 1) Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. *Vyriausybės Žinios*, 1939, Nr. 669.
- 2) 1939 m. kovo 22d. Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perleidimo.

c) Kiti teisės aktai:

- 1) Seimo rinkimų dienos paskelbimas. *Vyriausybės Žinios*, 1922, Nr. 103.
- 2) Seimo paleidimo aktas. *Vyriausybės Žinios*, 1923, Nr. 126.

2. Specialieji šaltiniai:

- 1) AGAMBEN, Giorgio. State of exception. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- 2) ANDRIULIS, Vytautas, RAUDELIIŪNAS, Vytautas. Mirties bausmė Lietuvoje. Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos. Lietuvos teisės universitetas, 2001.
- 3) ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lietuvos slaptosios tarnybos, 1918–1940. Vilnius: Mintis, 1993.
- 4) BUMBLAUSKAS, Alfredas, EIDINTAS, Alfonsas, KULAKAUSKAS, Antanas, TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla. 2013.
- 5) DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. Lietuvos istorija. Vilnius: Vyturys. 1990
- 6) DICEY, Albert Venn. An Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Palgrave Macmillan, 1979.
- 7) DYZENHAUS, David. The constitution of law: Legality in a Time of Emergency. Cambridge University Press, 2006.
- 8) EIDINTAS, Alfonsas, Antanas Smetona ir jo aplinka. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
- 9) EIDINTAS, Alfonsas, SENN, Alfred, ŽALYS, Vytautas. Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic, 1918-1940. New York : St. Martin's Press, 1998.
- 10) EIDINTAS, Alfonsas., LOPATA, Raimundas. Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917-1918 m. Vilnius: Mokslas. 1991.
- 11) FITZPATRICK, Joan. Human rights in crisis: the international system for protecting rights during states of emergency, University of Pennsylvania Press 1994.
- 12) GROSS, Emmanuel. Human Rights in Administrative Proceedings: A Quest for Appropriate Evidentiary Standards, California Western International Law Journal, 2001, t. 31.
- 13) HART, Herbert Lionel Adolphus. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997.

- 14) IWASKIW, Walter, *Estonia, Latvia & Lithuania : country studies*. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1996.
- 15) JAKUBČIONIS, Algirdas iš Mūsų konstitucionalizmo raida. Straipsnių rinkinys. Vilnius, Valstybės žinios. 2003.
- 16) JARAŠIŪNAS, Egidijus. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
- 17) KIAUPA, Z. *Lietuvos valstybės istorija*. Vilnius, Baltos lankos. 2004.
- 18) KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919 – 1940 m.*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- 19) LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998.
- 20) LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantūros*. Karo archyvas, 1998, t. 15.
- 21) LIEVEN, Anatol., *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven: Yale University Press, 1993.
- 22) LOPATA, Raimundas. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.
- 23) LOPATA, Raimundas. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998.
- 24) MAKSIMAITIS, Mindaugas, VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia. 1997.
- 25) MAKSIMAITIS, Mindaugas. *Lietuvos Respublikos konstitucijų istorija*. Vilnius: Justitia, 2005.
- 26) MAKSIMAITIS, Mindaugas. *Mažoji konstituenta. Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą*. Monografija. Vilnius: Justitia. 2011.
- 27) MURAUŠKAS, Donatas. *Teisinės valstybės principas: sampratos paieškos doktrinoje*. Teisė, 2011, t. 78, p. 168-181.
- 28) PALKEVIČIUS, Deimantas. *Kariuomenės komendantūros 1918–1920 m.*, Lietuvos archyvai, t. 12, 1999.
- 29) RIOMERIS, Mykolas. *Administracinis teismas. Valstybės spaustuvė*, 1928.
- 30) RIOMERIS, Mykolas. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Kaunas : Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas. 1937.
- 31) ROBERTSON, David. *Dictionary of Politics*. Harmondsworth, 1993.

- 32) ROSSITER, Clinton. Constitutional dictatorship. Crisis Government in the Modern Democracies. Princeton: Princeton University Press. 1948.
- 33) SCHMITT, Carl. Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- 34) SCHMITT, Carl. Politinė teologija; Politinė teologija II. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- 35) STOLIAROVAS, Andriejus. Lietuvos Respublikos karinė justicija 1919–1940 m. Kaunas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2014.
- 36) STOLIAROVAS, Andriejus. Vidiniai neramumai Lietuvos Respublikoje 1919–1940 metais. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, 2016, t. 32.
- 37) ŠAPOKA, Adolfas. Lietuvos istorija. Vilnius: Mokslas. 1989.
- 38) VAIČENONIS, J. Karo komendantūrų veikla Lietuvoje 1927– 1940 m. Karo archyvas, 2003, t. 18
- 39) VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940), Vilnius : Versus aureus, 2004, p.
- 40) VAINORIENĖ, A. Išimtinė padėtis: teisiniai pagrindai ir iššūkiai. Teisės apžvalga, 2016, Nr. 1(13), p. 25-27.
- 41) VAINORIENĖ, A. Konstitucinė išimtinės padėties samprata: teisėtumo ir būtinumo santykis viešojoje teisėje. Teisė, 2014, Nr. 91, p. 212.

3. Teismų sprendimai:

- 1) Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *1961 m. liepos 1 d. sprendimas Lawless prieš Airiją byloje*, Nr. 332/57.

4. Kiti šaltiniai:

- 1) „Partijos uždarytos,“ Lietuvos aidas, 60 (2676), rytinė laida, vasario 7, 1936, 1.
- 2) „Sustabdytas liaudininkų ir krikščionių demokratų partijų veikimas,“ Lietuvos aidas, 263(2526)
- 3) Apie steigiamą Lietuvoje administracinę teisumą, Lietuvos žinios, 1938 10 10
- 4) BULAVAS, Juozas. Rinkimai ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

- 5) IVINSKIS, Zenonas. Lietuvos Steigiamasis Seimas. Į Laisvę. 1970, 50(87).
- 6) JANKAUSKAS, G. Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė. Darbai ir dienos, 2002, Nr. 30.
- 7) KUODYS, M. Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.). Karo archyvas, 2007, t. 22.
- 8) KUODYS, M. Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919-1926 m. Karo archyvas, 2008, t. 23.
- 9) KUODYS, M. Lietuvos visuomenės reakcija į karo padėties atšaukimą šalyje 1938 m. lapkričio 1 d. Istorija. Mokslo darbai. 2011, 83 t. p 37-43.
- 10) KUODYS, M. Pirmasis Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimas (1921 m. rugsėjo 20–24 d.). Karo archyvas, 2011, t. 26.
- 11) Lietuvių enciklopedija, t.11, Boston, 1957.
- 12) Lietuvos Respublikos Seimo posėdžių stenogramos, IV paprastoji sesija (1938 m. vasario 1 d. – 1938 m. balandžio 30 d.) 80 posėdis.
- 13) Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinys 1918 02 16 – 1931 05 31, Kaunas, 1931.
- 14) TOMAŠAUSKAS, Ignas. Lietuvos policija: ataskaita už 1918-1928. Kaunas: VRM piliečių apsaugos departamentas, 1930, p. 130-132.
- 15) URBŠYS, Juozas. Lietuva lemtingaisiais 1939-1940 metais. Vilnius: Mintis, 1988. p. 5.
- 16) Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai. Kaunas, 1938
- 17) Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai. Kaunas, 1938.

5. Archyviniai šaltiniai:

- 1) *1920 m. rugpjūčio 1 d. Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas Nr. 11* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 10, ap. 1, b. 20, l. 18.
- 2) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. *1927 m. vasario 9 d. Vyr.štabo raštas nr.1673 visiems karo komendantams* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f.384, ap.3, b.395, l.71.
- 3) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. *1935 m. gruodžio 5 d. Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių*

- karo komendantams* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12
- 4) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1939 m. sausio 27 d. *Įsakymas Kariuomenei Nr. 6* [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384. ap. 2. b. 502. l. 10.
 - 5) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1920 m. balandžio 3 d. *Kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymas* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 406, ap. 3, b. 1, l. 38
 - 6) Lietuvos Kariuomenės Vyr. Štabas. 1927 m. sausio 7 d. *Vyr. štabo viršininko T. Daukanto slaptas įsakymas Ypatingų reikalų karininkui plk. P. Tvarijonui* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 3, b. 147, l. 3;
 - 7) Lietuvos Kariuomenės Vyr. Štabas. 1927 m. gegužės 3 d. *Vyr. štabo ypatingųjų reikalų karininko plk. ltn. M. Reklaičio raportas krašto apsaugos ministrui* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 384, ap. 3, b. 395, l. 64;
 - 8) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1927 gegužės 3 d. *Karo cenzūros nuostatų projektas* [rankraštis]. f. 384, ap. 3, b. 395, l. 64
 - 9) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1927 m. lapkričio 13 d. *KAM aplinkraštis karo komendantams „Spaudai cenzūruoti laikinos taisyklės“* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 11, ap. 1, b. 33, l. 46.
 - 10) Lietuvos Respublikos Krašto Apsaugos Ministerija. 1921 m. sausio 30 d. *KAM aplinkraštis karo komendantams ir apskričių viršininkams* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 504, ap. 1, b. 25, l. 187.
 - 11) Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerija. 1932 m. *Policijos budėtojų viešuose susirinkimuose instrukcija* [rankraštis]. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 407, ap. 8, b. 105, l. 9
 - 12) Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerijos Valstybės Saugumo Departamentas. 1938 m. lapkričio 11d. *VSP Šiaulių apygardos biuletenis* [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 378, ap. 5, b. 4421, l. 602.
 - 13) Lietuvos Respublikos Vidaus Reikalų Ministerijos Valstybės Saugumo Departamentas 1939 m. kovo 22 *VDV biuletenis Nr. 429* [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 964, ap. 2, b. 781, l. 118.
 - 14) Lietuvos tautininkų sąjunga. 1939 m. balandžio 22 d. *Lietuvos tautininkų sąjungos vyriausiosios valdybos aplinkraštis apskričių ir apylinkių pirmininkams Nr. 13/7* [rankraštis] Lietuvos centrinis valstybės archyvas. f. 544, ap. 2, b. 75, l. 47-47 ap.

6. Elektroniniai dokumentai:

- 1) 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas Lietuvai. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-14]. Prieiga per internetą: < <http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/1463-05-13-1938-metu-lenkijos-ultimatumas-lietuvai>>.
- 2) LAUČKA, Juozas. Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 m. Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai. *Aidai*, 1985, Nr. 3. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-09] Prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7819:is&catid=432:198503&Itemid=498
- 3) LILLICH, Richard Bonnot. Current Development: the Paris Minimum Standards of Human Rights Norms in a State of Emergency. *The American Journal of International Law*, October, 1985. p. 1 [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-17] Prieiga per internetą: <<http://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/ParisMinimumStandards.pdf>>.
- 4) VAIČAITIS, Vaidotas. State of Exception and Judicial Power. *Baltic Journal of Law & Politics*, 3(2), 2010, p. 26-39. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-17] Prieiga per internetą: < <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bjlp.2010.3.issue-2/v10076-010-0009-5/v10076-010-0009-5.pdf>>.
- 5) EILENTIENĖ, Audronė. Universiteto autonomija Lietuvoje 1922–1940 metais. Straipsnis. [interaktyvus] [žiūrėta 2018-04-10] prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr11/11_istorija_2.htm#1.%20Lietuvos%20universiteto%20%20C4%AFsteigimas%20ir%20statuto%20pri%20C4%97mimas%20Steigiamajame%20Seime>

SANTRAUKA

Karo padėties, sustiprintos apsaugos ir nepaprastojo meto režimai tarpukario Lietuvoje

Magistro baigiamajame darbe „Karo padėties, sustiprintos apsaugos ir nepaprastojo meto režimai tarpukario Lietuvoje“ analizuojamos tarpukario Lietuvoje egzistavusios išimtinės padėties rūšys ir jų sukelti padariniai. Darbe pristatomi karo padėties, sustiprintos apsaugos režimai ir atskleidžiamos nepaprastąsias padėtis reglamentavusių įstatymų nuostatos bei sistemiškai kartu veikę institutai.

Pirmoje darbo dalyje pristatoma chronologinė tarpukario Lietuvos istorinė apžvalga, atskleidžiama tuometinė politinė situacija bei geopolitinė padėtis. Remiantis istorikų darbais ir tuometine medžiaga parodomas tų dienų aktualijos ir plačiau nušviečiamos priežastys, lėmusios nepaprastųjų padėčių įvedimą tarpukario Lietuvoje. Pirmoji dalis išskirta į keturis skyrius, kurie padeda sistemiškai ir plačiai pažvelgti į aplinkybių visumą, sudariusią prielaidas išimtiniam režimams tapti fenomenu, lydėjusiu Lietuvos Respubliką per visą tarpukario laikotarpį.

Antroje dalyje dėmesys skiriamas išimtinėms padėtimis kaip teisės teorijos kategorijai. Kadangi išimtinė padėtis yra itin jautrus aplinkybėms atvejis, siekiama teisės teorijos pagalba sukonkretinti sąvokas, institutus ir požiūrius į išimtinę padėtį, tuo pačiu ieškant atsakymų į klausimą: kas yra išimtinė padėtis? Autorius, pasiremdamas teisės mokslo šaltiniais, tarpusavyje lygina keletą išimtinės padėties sąvokų ir pateikia jas doktrininio požiūriu.

Trečioji dalis išsamiai nušviečia nepaprastųjų padėčių režimus, veikusius tarpukario Lietuvos Respublikoje. Analizuojami skirtingi šaltiniai ir skirtingų įstatymų nuostatos. Atskleidžiama, kaip karo padėties režimas tapo milžiniška šalies gyvenimo dalimi, kuri darė įtaką visai šalies visuomenei, teisei aplinkai ir politinei padėčiai. Trečiojoje dalyje taip pat keliamas klausimas, ar nuolatinis karo padėties galiojimas buvo prielaida, neleidusi šalyje vystytis demokratiniam valdymui ir politiniam pliuralizmui. Akcentuojama visuomeninių žmogaus teisių ir laisvių, įtvirtintų Konstitucijose, problematika, kuri susidarė ilgą laiką galiojant karo padėčiai. Taip pat atskleidžiami probleminiai aspektai, susiję su pasikeitusia teisės taikymo praktika karo padėties metu.

Ketvirtoji darbo dalis lygina šių laikų ir tarpukario Lietuvos nepaprastųjų padėčių režimus. Siekiama rasti bendrų sąlyčio taškų, taip pat išskiriant šių laikų įstatymų naujoves. Bandoma rasti logiškų sąsajų tarp dviejų laikotarpių ir siekiama paaiškinti jų skirtumus per išimtinių padėčių reglamentavimą. Daug dėmesio skiriama parodant, kaip pasikeitė teisėtumo kontrolės praktika nuo tarpukario iki šių laikų per nepaprastųjų padėčių įstatymo teorines nuostatas.

SUMMARY

Regimes During the State of War, Enhanced Protection and the State of Emergency in Interwar Lithuania

In the Master's thesis "Regimes During the State of War, Enhanced Protection and the State of Emergency in Interwar Lithuania" the aim is to analyze the types of emergency regimes, that existed in Lithuania during the interwar period. Another aim is to present the consequences these regimes produced. The paper presents the following regimes: state of war and enhanced protection and sets to describe and compare the various regimes during interwar period. Master's thesis has a clear goal to define and grasp various concepts of various states of exception and to point out the interaction between theoretical and practical notions of the state of emergency.

The first part of the work presents the historical overview of the interwar period in Lithuania, revealing the political situation and geopolitical circumstances. Leaning upon the works of historians and scientific material, highlighted are the events and reasons for the introduction of states of emergency in the interwar Lithuania. The first part is divided into four sections, which help to systematically and broadly look at the whole set of circumstances, which created the preconditions for emergency law measures to become a phenomenon that accompanied the Republic of Lithuania throughout the interwar period.

The second part focuses on states of exception as a category studied by the science of legal theory. Since the various states of emergency is the consequence of various circumstances, the aim is to broaden the theoretical concepts, institutes and attitudes from the perspective of emergency regimes, while simultaneously seeking answers to the question: what is a state of exception? The author, based on the scientific sources legal theory, compares some of the concepts of the state of exception and presents them in a doctrinal sense.

The third part gives a detailed overview of the emergency regimes operating during the interwar period in the Republic of Lithuania. Different sources and provisions of different laws are analyzed. It reveals, how the constantly implemented state of war became a huge part of the day to day life, which influenced the whole country's society, legal environment and political situation. The third part also raises the question of whether the permanent status of state of war was a precondition for preventing democratic governance and political pluralism from developing in the country. The problems of social rights and freedoms enshrined in the constitutions, which were diminished for a long time during the state of war, are emphasized. It also reveals the problematic aspects of the hazardous practice of law enforcement during the military regime period.

The fourth part of the work compares the exceptional legal regimes of modern times and interwar Lithuania. The aim is to find common points of contact between both periods, as well as distinguishing novelties of the modern times. An attempt is made to find logical interfaces between two periods and it is sought to explain the differences between regulation emergency regimes. A lot of attention is paid to showing how law enforcement practices have changed since the interwar period up to the present time through the theoretical provisions of the Law on Emergency Situations and Law on the State of war.